

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'IN TEMEL MESAJLARI BAĞLAMINDA İBRAHİM SÛRESİ

Yüksek Lisans Tezi

Saliha KÖRÜKCÜ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

Nevşehir

Ocak, 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Saliha KÖRÜKCÜ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Kur’ân’ın Temel Mesajları Bağlamında İbrahim Sûresi” adlı Yüksek Lisans, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Saliha KÖRÜKCÜ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI danışmanlığında Saliha KÖRÜKCÜ tarafından hazırlanan “Kur’ân’ın Temel Mesajları Bağlamında İbrahim Sûresi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

04/01/2023

JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi M. Mahfuz ATA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yahya YAŞAR

İMZA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... / /

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Recai ÇETİN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tezimi hazırlarken desteklerini esirgemeyen, değerli vaktini ayıran saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI'ya, t¼m eğitim hayatım boyunca bana inanarak maddi manevi hep yanımda olan annem Fatma Kalyoncu, babam Mevl¼t Kalyoncu, eőim Mustafa K¼r¼kc¼ ve ailesine teőekk¼r ederim.

Ayrıca bu tez çalıőmamın tamamlanmasında ve kaynak temininde bana yardımcı olan kızım İpek K¼r¼kc¼, oğlum İbrahim K¼r¼kc¼ ve eőı gelinim Merve G¼l K¼r¼kc¼, kız kardeőim Őzlem Kalyoncu Őirin'e ve bu s¼rete yanımda olan t¼m arkadaőlarıma teőekk¼r ederim.

Saliha K¼R¼KC¼

Nevşehir, 2023

KUR'ÂN'IN TEMEL MESAJLARI BAĞLAMINDA İBRAHİM SÛRESİ
Saliha KÖRÜKCÜ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Ocak 2023

Danışman: Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

ÖZET

Araştırmamızın konusu olan İbrahim Sûresi Kur'ân'ın 14. sûresi ve 52 âyetten oluşmaktadır. Nüzul sırasına göre 70. Sûredir. Mekke'de nazil olmuştur. Mekkî sûrelere ait özellikler sûrenin geneline hâkimdir. İtikadî konular ağırlıklı olmasına rağmen namaz, infak gibi amelî; hamd, şükür, sabır, tevekkül gibi ahlakî birçok konu ve kavramı da içermektedir. İlahî dinlerin ortak atası, hanif dinin temsilcisi Hz. İbrahim'in ismini taşıması, 31-45. âyetleri arasında Hz. İbrahim'e ait duaları içermesi ile de bu sûre dikkatleri üzerine çekmektedir. Sûrede Hz. İbrahim'le birlikte Hz. Musa, Hz. Nuh, Ad, Semud kavimleri çerçevesinde peygamberlerin tevhid mücadelelerine temas edilmiştir. Peygamberlerin kavimleri ile diyologlardan kısa kesitler sunularak vahiy, nübüvvet gerçeği, hak ve batılı temsil eden insan tipleri ve özellikleri, kıyamet sahneleri, cennet, cehennem, hesap gibi ahiret ahvali ile verilmek istenen mesajlar muhatabını düşünmeye sevk etmektedir. Sûrede geçen birçok temsili ifadeler, Kur'an'ın genelindeki anlatımsal inceliklerin sûredeki tezahürü olarak da kendini göstermektedir. Bu çalışmamız, sûrenin içerdiği temel mesajları Kur'an'ın bütünü çerçevesinde anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sûre, İbrahim, Mesaj, Dua.

SÛRE OF IBRAHIM IN THE CONTEXT OF THE BASIC MESSAGES OF THE QUR'AN

ABSTRACT

Surah Ibrahim, which is the subject of our research, is the 14th sura of the Qur'an and consists of 52 verses. It is the 70th Surah in the order of revelation. It was revealed in Mecca. The features of the Makki surahs dominate the surah in general. Although the issues of faith are predominant, prayer is practical like infaq; It also includes many moral issues and concepts such as praise, gratitude, patience, tawakkul. Bearing the name of prophet Ibrahim, the common ancestor of divine religions and the representative of the hanif religion, 31-45. This surah draws attention as it includes the prayers of prophet Ibrahim among its verses. In the chapter, the struggles of the prophets for oneness within the framework of the tribes of prophet Musa, prophet Nuh, Ad, and Thamud together with prophet Ibrahim were touched upon. By presenting short sections from the tribes of the prophets and the dialogues, the messages intended to be given with the conditions of the hereafter such as revelation, the truth of prophecy, human types and characteristics representing right and west, scenes of doomsday, heaven, hell, reckoning, prompt the addressee to think. Many representative expressions in the surah also show themselves as the manifestation of the narrative subtleties in the Qur'an in general. This study aims to understand the basic messages contained in the Surah within the framework of the Qur'an as a whole.

Keywords: Qur'an, Surah, Prophet Ibrahim, Message, Prayer.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1.Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	2
2.Araştırmanın Amacı.....	3
3.Araştırmanın Metodu – Kapsamı.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM SÛRESİNİN MAHİYETİ VE KUR'ÂN'IN TEMEL MESAJLARI

1.Sûre Hakkında Genel Bilgiler.....	5
1.1.Sûrenin Tanıtımı.....	5
1.1.1.Hz. İbrahim.....	7
1.2.Sebeb-i Nuzulü.....	10
1.3.Sûrenin Kur'ân İçindeki Konumu.....	11
1.4.Önceki ve Sonraki Sûrelerle Münasebeti.....	12
1.5.Sûredeki Âyetler Arası Münasebet.....	16
2.İbrahim Sûresinin Meali.....	17
2.1.Sûrede Geçen Genel Kavramlar.....	21
2.2. Sûrenin İçeriği ve Hedefi.....	23
3.Kur'ân'ın Temel Mesajları.....	24
3.1.Kur'ân'ın Temel Mesajları Nasıl Okunmalıdır?.....	26
3.2.Bu Mesajların Hikmetleri.....	27
4.Değerlendirme.....	28

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN'IN TEMEL MESAJLARI BAĞLAMINDA İBRAHİM SÛRESİ

1. İtikadî Mesajlar İçeren Konular	29
1.1. Tevhid	29
1.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği	29
1.1.2. Allah'ın Sûrede Geçen İsimleri	31
1.1.3. Allah'ın Sonsuz Kudreti	43
1.2. Nübüvvet	45
1.2.1. Peygamberlerin Gönderiliş Gayesi	46
1.2.2. Sûrede Geçen Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi	46
1.2.2.1. Hz. Musâ (a.s.) ve Tevhid Mücadelesi	47
1.2.2.2. Sûrede Geçen Diğer Peygamberler	51
1.3. Vahiy	54
1.3.1. Vahyin Mahiyeti	55
1.3.2. Vahyin Gayesi	55
1.3.3. Vahyin Dili	56
1.4. Ahiret	57
1.4.1. Cennetliklerin Özellikleri	58
1.4.2. Cehennemliklerin Özellikleri	59
1.4.5. Şeytan ve Özellikleri	73
2. Ameli Mesajlar İçeren Konular	77
2.1. Namaz	77
2.2. İnfak	79
3. Ahlakî Mesajlar İçeren Konular	81
3.1. İnananların Davranış Kalıpları	81
3.1.1. İman	81
3.1.2. Sabır	82
3.1.3. Şükür	83
3.1.4. Tevekkül	84
3.1.5. Selam	85
3.2. İnanmayanların Davranış Kalıpları	86
3.2.1. İnkâr	86

3.2.2. İnat	88
3.2.3. Şüphe	89
3.2.4. Ahirette Pişmanlık	93
4. Temsili İfadeler	94
5. Değerlendirme	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DUA VE KULLUK

1. Dua nedir ve Önemi	98
2. İnsan Hayatında Dua	98
3. Duanın Mü'mine Kazandırdıkları ve Hayata Yansıması	100
4. Sûrede Geçen Dua Örnekleri ve İçerdiği Mesajlar	102
5. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'e Ait Diğer Dua Örnekleri	111
6. Dua Kulluk İlişkisi	116
7. Değerlendirme	119
SONUÇ	121
BİBLİYOGRAFYA	124

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhis-Selam
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
Ank. : Ankara
b.y. : Basım yeri yok
bkz. : Bakınız
D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz. : Hazreti
İst. : İstanbul
İA : İslâm Ansiklopedisi
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
n. : Numara
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme
trs. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
Yay. : Yayınları
y.y. : Yayın yeri yok

ÖN SÖZ

İnsanlığın başlangıcından itibaren Allah Teâlâ, rehberlik etmek ve hidâyet kaynağı olmak üzere birçok peygamber ve kitap göndermiştir. Peygamberler Allah'tan aldıkları vahyi gönderildikleri kavimlere bildirmişler, onları tevhide, doğru yola çağırılmışlardır. Vahyin muhatabı olan peygamberlerin bir kısmına da suhuf ve kitaplar verilmiştir. İnsanlığın kurtuluş rehberi olan bu ilahî kitapların sonuncusu Kur'ân-ı Kerîm ve peygamberlerin sonuncusu da son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.

İlahî kitaplar, indirildikleri dönemlerdeki insanların ihtiyaç ve özelliklerine binaen temel esaslar açısından aynı olmakla birlikte, indiriliş ve ihtiva ettikleri hükümler açısından farklılık arz etmektedirler. Önceki ilahî kitaplar, belli bir kavme hitaben gönderildiği peygamberlere bir seferde verilmişken, vahyin son temsilcisi Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, belli yıl aralığında durum ve şartlara göre inen âyet ve sûrelerde insanlığa hayat kaynağı olmuştur. Her bir sûre indiği dönemin özelliklerini içinde barındırırken, içerdiği mesajlarla dikkatleri üzerine çekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, indiği dönem ve sonrasında kıyamete kadar gelecek nesle hitap edecek şekilde, evrensel boyutta, insanlığın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olması gibi diğer ilahî kitaplarda olmayan birçok özelliği ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rehberliğinde sistemli ve zamana yayılmış bir eğitim metodu ile ilâhî vahyin mesajlarını anlayarak yaşama imkânı sunmuştur. Kıyamete kadar bu özelliği ile insanlık nezdinde hayat bulmaya da devam edecektir. Mümin'in asıl hedefi, bu kitabı anlama ve yaşama çabası olmalıdır. Bu amaçla yapılan araştırma ve çalışmalar, yazılan kitaplar sayılmayacak kadar çoktur ve Kur'ân'ın anlaşılmasında büyük katkı sağlamaktadırlar.

Anlaşılmak ve yaşanmak için gönderilen Kur'ân-ı Kerîm içerdiği âyet ve sûreleri ile her döneme hitap edecek özellikte muciz bir kitaptır. Vahiyle iletilmek istenen mesajlar her bir sûrede farklı şekillerde muhataba hitap etmektedir. Bu sûrelerden biri

olan İbrahim Sûresi de araştırmamızın temel konusunu içermektedir. İbrahim Sûresine baktığımızda, Kur'ân'ın temelindeki mesajları öz olarak içermesi, hanîflik kavramı ile özdeşleşen, peygamberler atası Hz. İbrâhim'in ismi ile anılması sûre üzerine dikkatleri çekmektedir. Dinin temeli olan itikadî, amelî ve ahlakî birçok mesajı barındırmakla beraber, Hz. İbrahim'in kendisi ve oğulları nezdinde yaptığı tüm nesilleri içine alan duaları, duada usul ve adabı da göstermektedir. Birçok peygamberin tevhid mücadelesinden örnekler verilen bu sûrede, hak ve batılı temsil eden insan tipleri ve onların dünya ve ahiretteki durumları net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Edebî ve mûciz bir anlatımla ilahî vahyin etkisi sûrenin her bir zerresinde kendini gösterirken, eşsiz bir sunumla bu gerçek dile getirilir. Hangi dönem olursa olsun hak batıl mücadelesinin insanlıkla beraber hep var olacağı, hakkın temsilinde vahiy ve nübüvvetin önemi, bu sûrede bariz olarak kendini göstermektedir.

Bu sûreyi Kur'ân'ın içerdiği temel mesajlar çerçevesinde incelemeye çalıştık. Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü araştırmanın konusu, önemi, amacı, araştırma yöntemleri ile ilgili genel bilgileri içermektedir. Birinci bölümde İbrahim Sûresinin tanıtımı, Kur'ân-ı Kerîm'in temel mesajları ve önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Kur'ân'ın temelini oluşturan itikadî, amelî ve ahlakî konular çerçevesinde İbrahim Sûresindeki âyetlerden çıkan mesajlar incelenmeye çalışılmıştır. Son bölümde, sûrede yer alan Hz. İbrahim'e ait dualar temelinde dua, önemi ve hayata katkıları farklı alt başlıklarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Sonuç ve kaynakça kısmı ile de çalışmamız tamamlanmıştır.

İbrahim Sûresini ve içerdiği mesajların özünü kavrayabilme amacı ile bu çalışmamızda konu ile ilgili yazılmış temel kaynaklar, düşüncelerimize zenginlik katan makaleler ve eserler en büyük yardımcımız oldu. Gerekli araştırma ve incelemelerle bu araştırmayı yapma gayreti içinde tamamlamaya çalıştık.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Saliha KÖRÜKCÜ

GİRİŞ

Allah Teâlâ insanı en güzel şekilde yaratmış, yaratılışına uygun en üstün özelliklerle donatmıştır. Ona, bahşetmiş olduğu akıl ve irade ile kul olmanın gereği olarak hayata anlam katacak birçok sorumluluk yüklemiştir. Kendisine yüklediği ve kendisinden istediği kulluk sorumluluklarını en doğru şekilde yapabilmesi için insanlık tarihinin başlangıcından itibaren peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Gönderilmiş olan bu peygamberlerin en sonuncusu, bulunduğu dönemden kıyamete kadar gelecek nesillerin rehberi, Hz. Muhammed (s.a.v.), ona gönderilmiş olan kitap da Kur'ân-ı Kerîm'dir.

İnsanlığa hidâyet ve rahmet kaynağı olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm içerdiği mesajlarla Allah'ın bir kelimidir. Kendinden önce gönderilen ilahî kitaplarla aynı kaynaktan gelmesi sebebiyle temelde aynı özü ortaya koysa da geldiği dönem, ihtiva ettiği özellikleri ve evrensel mesajları ile farklılığını göstermektedir.

İnsanlığın kurtuluş reçetesini içeren, anlamak, anlaşılacak ve uygulanmak, tevhid inancını yaşatmak ve güçlendirmek için gönderilen Kur'ân-ı Kerîm iman, ibadet, ahlak temelli konularla, içerdiği her bir âyet ve sûreyle, ortaya koyduğu mesajlarla yol gösterici olmuş, kıyamete kadar da bu özelliği devam edecektir. Bu nedenle her bir sûresi ve âyetini anlama gayreti içerisinde olmak gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği andan itibaren bütünü, özelde sûre ve âyetler hakkında nice ciltlerle eser yazılmış olsa da lafzı ve manası ile mûciz özelliği, evrenselliği, Allah'ın koruması altında olması gibi özellikleri hep dikkatleri üzerinde toplamış, araştırma konusu ve ilgi odağı olmuş ve olmaya da devam edecektir.

Kur'ân-ı Kerîm 114 sûreden oluşmaktadır. Her bir sûresi kendi içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in vermek istediği mesajları farklı boyutlarda ortaya koymaktadır. Bu sûrelerden biri de İbrahim Sûresidir.

Bu sûrenin, öncelikle tüm ilahî dinlerin ortak değeri¹ ve kendine has birçok özelliği² olan Hz. İbrahim peygamberin ismi ile anılması, sûre üzerine dikkatleri çekmektedir. Mekke döneminde inen ve 52 âyetten oluşan bu sûreye baktığımızda, Kur'ân-ı Kerîm'in temel mesajlarını özet olarak ihtiva ettiği, indiği dönemin özelliklerini yansıttığı görülür. İnanç, amel, ahlak üçgeni içerisinde tevhid, vahiy, nübüvvet, şeytan, ahiret ahvali gibi en temel konular ve içerdiği temsili ifadelerin yanında, 31-45. âyetler arasında geçen Hz. İbrahim'e ait dualar, dinin dua boyutunu, duanın önemini, yol göstericiliğini ve hayatın bir parçası olduğunu da ortaya koymaktadır.

1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Vahyin son şekli olan, insanlığın içinde bulunduğu şartlarda her alanda çözümler sunan Kur.'ân-ı Kerîm, içeriği ile rahmet ve hidâyet kaynağıdır. İniş süreci olan yirmi üç yıllık zaman zarfında gönüllere işleyerek köklü değişimlerle insanlığa kurtuluş yollarını sunmuştur. Kıyamete kadar evrensel mesajları ve her döneme hitap etme özelliği ile diğer ilahî kitaplardan ayrılır. Bu nedenle içeriğindeki mesajları, her âyetini, her sûresini farklı bakış açılarıyla anlamaya çalışmak gerekir.

Kur'ân'ın anlaşılmasını amaçlayan en temel ilimlerden biri de tefsirdir. Kur'ân'ın mesajlarının daha iyi anlaşılabilmesi için ilk dönemden itibaren tefsir çalışmaları hep önemini korumuş farklı şekil ve içeriklerle gelişimini de sürdürmektedir. Sûre çerçeveli konulu tefsir çalışmaları da bu alanda önem arz etmektedir.

Konulu tefsir çalışmaları, Kur'an'ın genelinde geçen bir konu, bir kavram ya da hedef odaklı, sure çerçeveli, ayet çerçeveli olmak üzere birçok çeşidi içermektedir.³ Konu odaklı olanlarda, Kur'an-ı Kerim'de geçen ve hedef gösterilen bir konu ilgili tüm ayetler çıkarılıp ilâhî vahyin maksatları çerçevesinde konu ile ilgili sebebi nüzul, hadisler ve âlimlerimizin görüşleri yardımı ile bir bütünlük içerisinde o konu açıklanır. Sure ve ayet çerçeveli olan konulu tefsir çalışmalarında da incelenen sure ya da ayetlerin içerdiği konular incelenip araştırılır. Bu tür tefsir çalışmalarında genel bütünlük, siyak-sibak ve ayet çerçevesine dikkat edilir.⁴

¹ Bakara, 2/135; Nahl, 123.

² Nisa, 4/125; Tevbe, 9/114; Hud, 11/75; Nahl, 16/120-121.

³ Müslim, Mustafa Müslim, *Mebahis fi 'Tefsiri 'l-Mevdûi*, Daru'l-Kalem, 2005, s. 12; Demirci Muhsin, *Tefsir Usulü*, İfav Yay., İst., 2021, s. 299.

⁴ Ahmed b. Abdullah ez-Zehrânî, *et-Tefsiru 'l-Medûi li 'l-Kur'an*, İslam Üniversitesi, Medine, 1993, s.12; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 299.

Bu araştırmada konuyu sınırlandırmak gayesi ile Kur'ân'ın temel mesajlarını anlamada İbrahim Sûresini temel aldık. "Kur'ân'ın temel mesajları bağlamında İbrahim Sûresi" konusu ile İbrahim Sûresi'nin içeriği incelenecek, çıkarılacak mesajlar Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde ortaya konulup, sûrenin daha iyi anlaşılması ve kavranması amaç edinilecektir. Sûre içerik olarak imanî, amelî ve ahlakî birçok mesajı içinde barındırmaktadır. Dinin anlaşılıp uygulanmasında bu mesajların doğru bir şekilde anlaşılması çok önemlidir.

2.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân insanlığın kurtuluşu için tüm mesajları içinde barındıran ilahî bir kitaptır. Evrensel boyutta olan bu mesajlar, her dönemdeki insanlığın ihtiyacını karşılayacak niteliktedir. Bu bağlamda Kur'ân üzerine ne kadar çok çalışma yapılırsa yapılsın, her çalışma farklı bir boyutta onu anlamamıza yardımcı olur. Bu da Kur'ân'ın mucizeviliğinden kaynaklanır. Kur'ân'ı anlamaya çalışmak her mü'minin temel şiarı olmalıdır. Kur'ân lafzı ve manası ile karşısındaki her muhataba onun ihtiyacına göre mesajını iletir. Her bir sûre, içerdiği temel mesajların iç içe olması bakımından farklı bir zenginlik kaynağıdır.

İbrahim Sûresi'ne baktığımızda Kur'ân'ın vermek istediği mesajları özlü olarak içinde barındırdığını görürüz. Bu sûrenin, ismi ile hak dinlerin temeli hanif dinin temsilcisi Hz. İbrahim üzerinde dikkatleri toplaması, bu sûrenin mesajlarını vurgulamak adına ayrı bir önem arz etmektedir.

Yaptığımız araştırmalarda bu sûre ile ilgili iki tez çalışması yapıldığını görüyoruz. Bunlardan biri 2018'de Sahl Dershavi'nin "Sûretu İbrahim Dirasetün Beleşiyetün" adında arapça doktora tezi, diğeri de yine aynı yılda Elif Saliha Lebit'in "Kur'ân İlimleri Bağlamında İbrahim Sûresi" adında yüksek lisans tezidir. Bu çalışmalardan biri sûreyi belağı incelikler açısından incelerken diğer çalışma Kur'ân İlimlerini içeren konular nezdinde incelemiştir. Bu sûre hakkında konuları ve içerdiği mesajlar yönünden bir çalışma yapılmadığını fark ettik ve biz de İbrahim Sûresini bu açıdan ele aldık. Bizim bu çalışmamızdaki temel amaç, Kur'ân'ın öz mesajları bağlamında İbrahim Sûresini incelemeye, kâmil bir mü'min olma yolunda bu mesajların önemini vurgulamaya, sûreyi Kur'ân'ın temel konuları çerçevesinde anlamaya çalışmaktır. Çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran özellik, Kur'ân'ın temel belirlenmiş konuları olan itkadî, amelî ve ahlakî çerçevede bu sûreyi ele alıp, konulardan çıkarılacak

mesajları tespit etmektir. Bu genel konu başlıkları altında, bu başlıkların ihtiva ettiği alt başlıklar sûrenin içerisinde tespit edilip, ilgili âyetler konular içerisine yerleştirilmek suretiyle, klasik ve modern tefsirler bağlamında, Kur'an'ın mesajlarının hayattaki karşılığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde sûrenin muhteviyatı, konumu, önce ve sonra gelen sûrelerle irtibatı belirtilerek anlaşılma ve araştırılma çabasında olunmuştur.

3. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân'ı anlamada bilimsel ve objektif her bakış açısı onun evrensel mesajlarını anlamada büyük önem arz etmektedir. Söz konusu bu çalışma tarama, tasnif ve yorumlama tekniği ile planlanmıştır. Kaynak taraması yöntemiyle kaynaklar içerisinde İbrahim Sûresi ve içeriği ile ilgili çalışmalar detaylı bir şekilde araştırılmaya çalışılmış, konuya ilişkin veriler sistemli bir şekilde toplanarak literatür çalışması yapılmıştır. Literatür taramasından yararlanılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuş, ilk dönem tefsir kaynaklarından günümüze doğru bir sıralama ile tefsir kaynaklarından istifade edilme yoluna gidilmiştir. Âyet âyet sûreyi anlamaktan ziyade Kur'ân'ın temel mesajları çerçevesinde konu bazlı gruplandırmalarla âyetler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde yapmamızın amacı, sûrenin içerdiği mesajları Kur'ân'ın öz mesajları ile bütünleştirmek, bütüncül bir bakış açısı ile konuyu anlamaya çalışmaktır. Tez boyunca âyet mealleri D.İ.B “*Kur'ân Yolu Meali*”nden alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM SÛRESİNİN MAHİYETİ VE KUR'ÂN'IN TEMEL MESAJLARI

1. Sûre Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Sûrenin Tanıtımı

İbrahim Sûresi cumhurun görüşüne göre Mekke döneminde inmiştir. İbn-i Abbas ve Katade'den 28 ile 30 arası âyetler dışındakilerin Mekke'de indiği rivayet edilir.⁵ Bu âyetlerin Bedir'de indiği belirtilir.⁶ Hurufu Mukattaa ile başlayan sûrelerdendir. Âyet sayısı 52, kelimeleri 855, harfleri 3434'tür.⁷ Sûrede 35-41. âyetleri arasında Hz. İbrahim (a.s.)'ın duaları geçmektedir. Sûre adını da bu nedenle Hz. İbrahim'den alır. Elif-lam-ra ile başlayan sûrelerin isimleri sûrede zikredilen peygambere nispet edilmesi ile dikkat çeker. Bu sûrelerden ilki Yunus Sûresi, sonrasında Hud ve Yusuf Sûreleri gelmektedir. Hz. İbrahim'in bu sûreye isim olarak verilmesinde de takip edilen yöntem de aynıdır.⁸

İbrahim Suresi, mushaftaki sıralamada Ra'd Sûresi ile Hicr Sûresi arasında bulunmaktadır. Kur'ân'ın ondördüncü, nüzul sırasına göre yetmişinci Sûresidir. Sûre içerik olarak tevhid, ibadet ve ahlak gibi Kur'ân'ın temel birçok konusunu kapsamaktadır. Kıyamet, ahiret, inanan ve inanmayanların durumları ve temsili ifadeler âyetlerde kendini göstermektedir. İlk ve son âyetlerinde ilahi vahyin temsili olan kitabın gönderiliş amacının ifade edilmesi aradaki âyetlerin özünü anlamada

⁵ Ebu Hayyan, Muhammed bin Yusuf, *Bahru'l-Muhit*, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1999, 6/405.

⁶ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, Daru't-Terbiye ve't-Türas, Mekke, trs., 16/5; Nişaburî, Nizamettin el-Hasan, *Ğaraib'ül-Kur'ân ve Rağaibü'l-Furkan*, Daru'l-Kütübi'l-İlmi, Beyrût, 1991, 4/169.

⁷ Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Keşfu ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyai't-Türasi'l Arabî, Beyrût, 2001, 5/304; Yazır, Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Yay., İst., 1992, 5/165.

⁸ Karadavî, Yusuf, *İbrahim Suresi Tefsiri*, trc. Muharrem Turan, İst., 2015, s.29.

önemlidir. Peygamberlerin ve beraberindeki getirdikleri ilahi kitapların hak ve batılı ayırmada ve hidâyet yolunu göstermedeki önemine dikkat çekilmektedir.

Sûre, tevhid mücadelesinde Hz. Peygamberin davetini reddedip ona ve inananlara cephe alan, inananlara karşı düşmanlıkları had safhaya çıkararak kâfirleri uyarmakta, onların bu şekilde devam ettikleri sürece karşılaşılabilecekleri durumları ortaya koymaktadır. Bu uyarı, tehdit ve kınamalara rağmen inkârcıların davranışlarında bir değişiklik olmadığı gibi, kin ve nefretlerinin daha da arttığına vurgulanmaktadır. Bununla birlikte inananların tevekkül ve sabırla gösterdikleri imanî ve kararlı duruş hakkın batıl karşısındaki gücünü de ortaya koymaktadır.

Peygamberlerin atası Hz. İbrahim'in dualarını içeren bölüm onun yüksek kişiliğini ve dini yaşama hususundaki hassasiyetini ortaya koyar. Dua ifadeleri ve adabı yönünden örneklik teşkil eder.

Sûrenin fazileti ile ilgili bazı tefsir kitaplarında Hz. Peygamber (s.a.v.)'den gelen şu rivayetler bulunmaktadır: “Kim İbrahim Sûresi'ni okursa puta tapanların ve tapmayanların sayısından on kat sevap verilir.”⁹ Sûrelerin faziletleri ile ilgili bu tür, şu sûreyi okuyana şu kadar sevap verilir şeklinde gelen rivayetlerin zayıf olduğu belirtilir.¹⁰

Bu sûre ile ilgili olarak Hz. Muhammed Mekke döneminde peygamberliğin 11. yılında kabileleri Allah'ın dinine davet ettiği sırada Medineli bir gruba bu sûrenin 35. âyetinden sonuna kadar okuduğu rivayet edilir. Onların da bu âyetleri dinledikten sonra Allah ve Rasûlüne iman ettikleri belirtilir.¹¹

İbrahim Sûresi aklımıza ilk olarak Hz. İbrahim'i ve onun tevhid mücadelesini getirir. Bu nedenle sûreyi incelerken Hz. İbrahim'i ve onun tevhid mücadelesini de bilmek gerekir.

⁹ Vahidî, Ebu Hasan Ali, *el-Vasit fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1994, 3/22; Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'ân*, 5/304; Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l Arabî, Beyrût, 1986, 2/568.

¹⁰ Cevzî, İbn'ül-Kayyim, *Menaru'l-Münif*, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep, 1970, s. 114.

¹¹ Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, trc. Ali Arslan, Akçağ Yay., Ankara, 1997, 1/89.

1.1.1. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim hak dinlerin hepsinde önemli olan,¹² Kur'ân'da ulü'l- azm olarak ifade edilen,¹³ hanif tabiri ile özdeşleşen,¹⁴ üsve-i hasene¹⁵ olarak örnekligi ortaya konulan bir peygamberdir.

Hz. İbrahim'in doğduğu yer ile ilgili birçok farklı rivayetler bulunmaktadır. Ehvan bölgesinde bulunan Sus'ta, Sevad bölgesindeki Babil'de, Kus bölgesindeki Sevad'da doğduğunu söyleyenler vardır.¹⁶ Tevrat'ta ismi Avram olarak geçen Hz. İbrahim'in Kildanilerin Ur şehrinde doğduğu daha sonra Kenan diyarına gitmek üzere oradan ayrıldıkları, Harran'a yerleştikleri, 205 yaşında da orada öldüğü belirtilir.¹⁷ Bu konu ile ilgili İslâmi ve Yahudi kaynaklarında birçok farklı rivayetler bulunmaktadır.

Hz. İbrahim Nemrut zamanında dünyaya gelmiştir. Babasının adı Azer'dir.¹⁸ Nemrut gördüğü bir rüya üzerine ülkede doğacak tüm erkek çocukların öldürülmesini emreder, babası da bunun üzerine hamile olan eşini şehrin dışındaki bir mağaraya götürür ve Hz. İbrahim orada doğar.¹⁹

Hz. İbrahim küçük yaştan itibaren içinde bulunduğu şirk toplumunun yanlış inançlarını sorgulatmak için çalışan olmuştur.²⁰ Babası put yapıp satan, bu işle uğraşan biriydi. Yaptığı putları da oğlu İbrahim'den de satmasını isterdi. Hz. İbrahim putları satmak için götürdüğünde onlardan fayda ve zarar vermeyen olarak bahsedip, o toplumun içinde bulunduğu bu yanlışlığı anlatmaya, o putların hiçbir işlevi olmadığını farklı şekillerde göstermeye çalışırdı.²¹ Babası bir gün Hz. İbrahim'i dinlerinin gereği olarak bayram gününde putlara kurban kesilen yere götürmek ister. Hz. İbrahim hastalık mazeretini ileri sürerek ve etrafta kimsenin olmayacağı zamanı da planları için fırsat görerek bayram yerine gitmez.²² Burada Hz. İbrahim'in hastayım demesini bir yalan olarak değil, tevhidi mücadelenin bir parçası olarak görmek gerekir. Putları kırmak ve

¹² Nahl, 16/120

¹³ Ahkaf, 46/35; Ahzab, 33/7, Şûra, 42/13; Aruçi, Muhammed, "Ülü'l-Azm", *TDV İA*, İst., 2012, 42/294-295.

¹⁴ Âl-i İmran, 3/67; Nahl, 16/120.

¹⁵ Mümtetine, 60/4.

¹⁶ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tarihu't-Taberî*, Daru't-Türas, 2. Baskı, Beyrût, 1967, 1/233.

¹⁷ Tevrat, Tekvin, 16: 27-32.

¹⁸ Enam, 6/74.

¹⁹ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 1/234.

²⁰ Enbiya, 21/57.

²¹ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 1/234.

²² Enbiya, 21/57; Saffat, 37/57.

kavmine hakikati göstermek niyeti ile bu davranışı göstermiş ve Allah Teâlâ'nın gözetiminde hareket etmiştir.²³ Herkes bayram yerine gidince putların olduğu yere gider ve onların hiçbir fonksiyonlarının olmadığını onlarla alay edercesine yemek uzatarak, “yemez misiniz, konuşmaz mısınız” diyerek, daha sonra da elindeki balta ile büyük put hariç hepsini kırarak göstermek ister²⁴ ve elindeki baltayı da büyük putun boynuna asar.²⁵ Bayram yerinden dönen ve putların bu halini gören halk, kimin yaptığını araştırmak isterken Hz. İbrahim üzerinde balta olan büyük puta işaret eder ve ona sormalarını söyler.²⁶ Hz. İbrahim her daim hem kavmine, hem de babasına da “...duymayan, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan bir şeye niçin taparsın?”²⁷ şeklindeki sözleri ile de hakikati anlatma gayretinde olmuştur. Kavmi ile arasında yaşanan olaylarda o taptıkları o putların durumunu anlatabilmek için verdiği mücadelede o putların konuşmadığını kavmine itiraf ettirmesine rağmen,²⁸ gerçeği fark edemeyenler, putlardan medet umanlar, yanlışlarında ısrarcı oldular. Hz. İbrahim o dönemde kendini ilahlık vasfı gören Nemrut'un huzuruna çıkarılır, söylediği deliller karşısında Hz. İbrahim'e güç yetiremeyeceğini anlayan Nemrut ve ona inananlar, onu ateşe atmaya karar verirler. Allah Teâlâ ateşe “Ey ateş İbrahim'e serin ve zararsız ol” diye emreder ve Rabbi onların bu tuzaklarından onu kurtarır.²⁹

Putların yanında aya, yıldız ve güneşe tapan kavmine, bu gök cisimlerinin nasıl ilah olamayacağını Hz. İbrahim, akıl yürütme, sorgulama ve muhakeme yoluyla da göstermiştir ve şöyle demiştir: “Ben O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”³⁰ Hz. İbrahim tevhid davasını yerleştirmek için gösterdiği mücadelede akılcı metotlarla meseleyi anlayıp, karşısındakini bu şekilde ikna etmeye çalışan bir peygamber olarak Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde örnekliği ortaya konmuştur. Tam bir teslimiyetle ve dayanmış olduğu kesin delillerle, sonuca ulaştırma adına bu yöntemi kullanmıştır.³¹ Kavmi, dönemin hükümdarı Nemrut ve babası ile yaptığı konuşmalarda, onların inandığı varlıkların acziyetini göstermede, savunduğu hak davanın gerçekliğini ortaya koymada kullandığı

²³ Yaşar, Yahya, *Kur'an Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti*, Fecr Yay., Ankara, 2020, s.152.

²⁴ Enbiya, 21/58-61; Saffat, 37/90-93.

²⁵ Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/238.

²⁶ Enbiya, 21/63.

²⁷ Meryem, 19/42.

²⁸ Enbiya, 21/65.

²⁹ Enbiya, 21/68-70.

³⁰ En'am, 6/79.

³¹ Yaşar, *Kur'an Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti*, s.142.

metotlar, ikna etmeye çalıştığı muhatabı ile mücadelesinde kullandığı dil, düşünmeye sevk edici davranışları ile Hz. İbrahim, inananlar için en güzel örnek olmuştur.

Hayatının her döneminde batıla karşı göstermiş olduğu mücadele neticesinde, o dönemin şirk içeren yanlış inançlarına başkaldırması ve tevhidi savunması ile hanifliğin temsilcisi ve özdeştiği bir peygamber olarak tanınmış, tüm hak dinler için birleştirici bir özellik olan bu durum Kur'ân'da birçok âyette ortaya konmuştur. Yahudi ve Hristiyanların iddialarının aksine tek Allah'a inanan, tevhidin savunucusu, hanif bir müslüman olduğu ifade edilmiştir.³² Kur'ân'da haniflik kavramı on iki yerde geçmektedir. Bu âyetlerin yedisinde Hz. İbrahim'i tanımlayan bir sıfat olarak gösterilirken, diğer yerlerde Hz. İbrahim'in temsil ettiği bu özelliğin Allah Teâlâ tarafından istenilen bir durum olduğu belirtilmektedir.³³

Hz. İbrahim, tevhid mücadelesini sürdürürken, kalbinin mutmain olması isteği, ölüleri diriltme ile ilgili sorusu da dini anlamada kalbin şüpheden nasıl uzak bir şekilde teslimiyet gerektirdiğine işaretler. Yoksa kendisi böyle bir şüphe içerisinde olmamıştır. Kuşların öldürülüp tekrar diriltilmesi olayında yaşanan durum, bedenden ayrılan ruhların kendi bedenini nasıl bulduğunu da ortaya koymuştur.³⁴ Bu şekilde, gözlem yoluyla, gerçek bir bilgiye dayanan inanç hali gerçekleşmiş oldu. Allah Teâlâ da bu büyük peygamberinin bu istediğini, ona bizzat göstererek itmi'nan duymasını sağlamıştır.³⁵

Hz. İbrahim Sare validemizle evlenmiş, evlat hasreti ile yanarken, Hz. Sare cariyesi Hz. Hacer'i kendi rızası ile Hz. İbrahim'le evlendirir. Bu evliliklerden başka Hz. İbrahim iki evlilik daha yaptığı ve bu eşlerinden de evlatları olduğu belirtilir.³⁶ Hz. Hacer ile evliliğinden Hz. İsmail doğar. Hz. Hacer ile oğlu İsmail'i daha çocuk yaşta iken o zaman ıssız bir diyar olan Mekke'ye bırakır. Hz. İbrahim ve eşi Sare de yaşları hayli ilerlemişti. Daha sonra Rabbimin bir mucizesi olarak Hz. Sare'den de İshak adında bir evladı olur. Hz. Hacer ile Hz. İsmail'i Mekke'ye bırakan Hz. İbrahim, koşar çağa geldiğinde onu kurban etmekle imtihan olur. Kâbe'nin temellerinin yükseltilmesi

³² Âl-i İmrân, 3/67.

³³ Abdülbakî, Muhammed Fuad, *el-Mucemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyyeti, Kahire, 1945, s. 220.

³⁴ Râzî, Fahrüddin, *Mefatihü'l-Ğayb*, 3. Baskı, Beyrût, 1999, 7/36.

³⁵ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., Ankara 2007, 1/ 412-414.

³⁶ Taberî, Tarihu't-Taberî, 1/311.

emri gelince Mekke'ye gider ve oğlu Hz. İsmail'le birlikte Kâbe'yi inşa ederler.³⁷ Hz. İbrahim'den Allah Teâlâ bu kutsal mekânı temiz tutmasını ve hac yeri ilan etmesini istemiştir.³⁸ Hz. İbrahim de Allah Teâlâ'dan Mekke'nin emin bir belde olması ve zürriyetinden şirkten uzak, Allaha inanan bir ümmet çıkarmasını dilemiştir. Hz. İsmail ve İshak babaları gibi birer peygamber olarak gönderilmişlerdir. Peygamberimiz (s.a.v.) de Hz. İsmail'in neslinden gelen tek peygamberdir. Hz. İshak'ın soyundan da Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve birçok peygamber gelmiştir.³⁹

Hz. İbrahim Kur'ân'da geçmiş peygamberler arasındaki yeri ve sahip olduğu özellikler, ona atfedilen değerlerle ön plana çıkmıştır. Kur'ân'da bilgiyi elde etmek için çabalayan, fedakârlık gösteren, batıla karşı savaşında, Allah'a dayanan, teslimiyetinden zerre kadar geri adım atmayan bir şahsiyet olarak ifade edilirken, Allah'ın dostu anlamında Halilullah olarak da tanınmıştır.⁴⁰ Misafirperver, yumuşak huylu, teslimiyeti ile kendini Allah'ın dinine adanmış bir peygamberdi. Her hali ile inananlar için en güzel örnek,⁴¹ hanif dinin temsilcisi,⁴² diğer ilahi dinlerde de üstün bir değer olduğu Kur'ân'da vafedilmiştir. Vefat ettiğinde 175-200 yaşlarında olduğu rivayet edilir.⁴³ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok sûrede İbrahim'in tevhid mücadelesindeki farklı davranış modelleri ile imanî duruşun örnekleri ortaya konmuştur. Kendisinden sonra tevhid inancı üzerinde olanlar için de "milleti İbrahim" ifadesi kullanılmıştır.⁴⁴ Bu sûrede de Hz. İbrahim hakkında onun duaları ön plana çıkmaktadır.

1.2. Sebeb-i Nuzûlü

İbrahim Sûresinin nüzul sebebini gösteren belli bir rivayet yoktur. Nüzul sırasında yetmiş ikinci sûredir. Sûrenin içeriği ve uslubu Mekke döneminde indiğini gösterir. Çoğunluk sûrenin Mekke'de indiğini belirtirken, bazı tefsir kitaplarında İbn-i Abbas ve Katade rivayetlerine göre iki ya da üç âyetinin Medine'de indiği belirtilir.⁴⁵

³⁷ Bakara, 2/127.

³⁸ Bakara, 2/125; Hac, 22/26-27.

³⁹ Bakara, 2/133, Nisa, 4/163; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm İtfeyyîş, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire 1964, 6/16

⁴⁰ Nisa, 4/125; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, Mısır 1893, Menâkıb, 4/184; Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, Daru İhyait-Türasi'l-Arabî, Beyrût, 1955, İman, 1/182, n. 193.

⁴¹ Mümtetine, 60/4.

⁴² Bakara, 2/135; Âl-i İmran, 3/68.

⁴³ Harman, Ömer Faruk, "İbrahim" *TDV İA*, İstanbul 2000, 21/272-273.

⁴⁴ Bakara, 2/135; Nisa, 4/25, Nahl, 16/123.

⁴⁵ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'ân*, 9/338.

Müfessirlerin geneli Mekke’de indiğini kabul eder. Nuh Sûresi’nden sonra nazil olmuştur.⁴⁶

İbrahim Sûresi’ni anlamak için sûrenin indiği dönemin şartlarını da bilmek ve göz önünde bulundurmak gerekir. İbrahim Sûresi’nin içeriği bu sûrenin Mekke döneminin son zamanlarında indiğini gösterir.⁴⁷ Sûrenin tarihsel arka planı o sûreyi anlayıp günümüze taşımak açısından çok önemlidir. Mekke döneminde işkencelerin dayanılmaz dereceye vardığı o anlarda inkârcıların tavırları, inananları yurtlarından sürmek istemeleri, inananların ağır zor şartlar altında iman mücadeleleri ve o dönem içinde yaşananları da açıklamaktadır. Daha önceki kavimlere gönderilen peygamberler ve onlara tabi olanlar onların karşısında olan inkârcıların durumunun da sûrede örneklendirilmesi, hak batıl mücadelesinin her dönemde aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir.

1.3. Sûrenin Kur’ân İçindeki Konumu

Kur’ân-ı Kerîm, içeriği ve ihtiva ettiği mesajları ile Allah’ın bir kelimidir. İnananlar için hidâyet ve rahmet kaynağıdır. İçerdiği her bir sûre genelin mesajını farklı şekillerde ortaya koymuştur. Bu yüzden her sûrenin Kur’ân’ın içinde özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Her bir sûre indiği çevrenin ve dönemin özelliklerini hissettiriyor olsa da temelde verilmek istenen mesajları ile ön plana çıkmaktadır. Mûciz bir anlatım ve dikkat çekme özelliği ile ifade edilen bu mesajlar her dönemi kapsayacak özellikte evrensel bir boyutta kendini göstermektedir.

İbrahim Sûresi konu ve temel gerçekler bakımından Mekkî sûrelerin özelliklerini içerir. İçeriğinde vahiy, risalet, tevhid, ölümden sonra dirilme, hesap ve ceza ve mükafaat konuları yer almaktadır. Genel olarak diğer Mekkî sûrelerde olan konuları içerse de bu konuların sunuluş tarzı, ele alınan gerçeklikler açısından çok özel mesajlar ifade etmektedir. Sûrede ifade edilen temel meseleler, sûrenin ismi olan Hz. İbrahim peygamberin duruşuyla uyum göstermektedir. Özellikle de peygamberlik gerçeği ve Allah’ın vermiş olduğu nimetlere karşı duruş, bu sûrenin geneline hâkim olmuştur.⁴⁸

⁴⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/56.

⁴⁷ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'ân*, trc. (Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yayınları, İst., 1907, 2/533.

⁴⁸ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, trc. Yakup Çiçek, Hikmet Yay., İst., 1993, 7/73.

Sûrenin muhtevasından, içerdiği namaz âyeti ve Hz. İbrahim'in namaz ile ilgili duasından bu sûrenin hicrete yakın bir dönemde indiği anlaşılır.⁴⁹ Özellikle müşriklerin baskıları ve eziyetlerini artırdıkları, Allah yolundan vazgeçirmek için her türlü yola başvurdukları bu dönemin özelliği, sûrede kendini hissettirir. Sûrede zalimlerin, kâfirlerin, Allah'a savaş açmış bu tür insanların düşecekleri durum, ahiretteki sonları ifade edilerek ahirette karşılaşacakları durum ortaya konmaktadır

İndiği dönem, Kur'ân'daki sûre sıralamasındaki yeri, içerdiği temel konular ve temsili ifadeler ve hak dinlerin ortak değer olarak kabul ettiği Peygamberlerin atası Hz. İbrahim'in ismi ile anılması ve ona ait duaları içermesi bu sûrenin diğer sûreler arasındaki farkındalığına ve konumuna dikkat çekmektedir.

1.4. Önceki ve Sonraki Sûrelerle Münasebeti

Mushaftaki sıralamaya göre İbrahim Sûresi Ra'd Sûresi ile Hicr Sûresi arasında bulunmaktadır. Ra'd ve Hicr Sûresi de İbrahim Sûresi gibi Mekkî sûrelerdendir. Bir sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşunu bilmenin önemi, sûrenin şerî hükümler ve nasihmensuh içerdiğinde anlam kazanır.⁵⁰

Her iki sûre İbrahim Sûresi gibi hurûf-u mukattaa ile başlamıştır. Hurûf-u mukattaa kelime olarak kesik harfler demektir. Kur'ân-ı Kerîmde bazı sûrelerin başında bulunan harflerden oluşan terkiplerdir. Yirmi dokuz sûrenin başında gelir. Bu sûrelerden yirmi yedisi Mekkî, iki tanesi Medenîdir. Toplamda on dört tane olup, on üç şekilde bulunurlar. En az bir harf, en fazla beş harften oluşurlar.⁵¹ Bu harflerin tek başına bir anlam ifade edip etmediği, müstakil bir âyet olup olmadığı ile ilgili iki farklı görüşleri sürülmüştür. Kûfeliler bu harfleri bağımsız bir âyet olarak kabul ederken, Basralılar, müstakil bir âyet olarak saymazlar.⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de sûre başlarında gelen hurûf-u mukattaalar, bu kitabın bilinen harflerden teşekkül ettiğine delil teşkil ederken, o dönemki muhataplara, tanıdıkları,

⁴⁹ Işık, Emin, "İbrahim Suresi", *TDV İA*, İst., 2000, 21/351.

⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/56.

⁵¹ Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhya'i-Kütübi'l-Arabiyye İsa'l-Babi'l-Halebî, 1957, 1/165-167; Suyûtî, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme lil-Kitab, Kâhire, 1973, 3/361; Suphi, es-Salih, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrût 2000, s. 235; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ank., 1991, s.135; Demirci, Muhsin, *Tefsir usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfi Yay., İst., 2021, s.172.

⁵² Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/170.

bildikleri harflerle inen bu Kur'an'ın bir benzerinin yapılamayacağı hususuna da işaret etmekte, bu şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in icazî yönünü ortaya koymaktadır.⁵³

Bu konuda, bu harflerin anlamlarının bilinip bilinemeyeceği hususunda iki temel görüş bulunmaktadır. Selef âlimleri bu harflerin anlamlarını sır olarak kabul etmişler. Hz. Ebu Bekr (r.a.)'ın "Allah'ın her kitapta bir sırrı vardır. O'nun Kur'ân'daki sırrı sûrelerin evvelinde olandır." Hz. Ali (r.a.)'ın da "Her kitab için bir öz vardır, Kur'ân'ın özü de hece harfleridir."⁵⁴ ifadeleri bu durumu ortaya koyuyor. Bu harflere huruf-u tehecci, evaliü's-süver, fevatihu'süver, huruf-u mübheme isimleri de denilmiştir.⁵⁵ Anlamlarının bilinemeyeceği belirtilir. İfade edilmek istenen manalar Allah katında gizlidir, Hz. Peygamberden başkası bunu kavrayamaz.⁵⁶ Müteşabihattandır,⁵⁷ bu konuda te'vil yapmaktan kaçınmak gerekir. Müteşabihlerle uğraşmak dinen yasaktır şeklindeki görüşler selef âlimlerimizce kabul görmüştür.

Bazı âlimlerimize göre nasıl bir bahçeye, vadiye ihtiyacından fazla su verildiğinde bozulacağı için, azar azar verilirse, Allah'ın ilim denizindeki bilgiler de gerektiği kadar verilmiştir. Önce peygamberlere, peygamberlerden âlimlere, âlimlerden ilim halkası içinde olanlara kaldırılabilecekleri kadar verilmiştir. Herkes kendi nispetinde bundan nasiplenebilir. Peygamberler, âlimler, melekler için sırlar vardır. Kimse kendi sırrından başkasını öğrenmeye güç yetiremez.⁵⁸ İşte bu şekilde hurûf-u mukattaalar da sır olarak görülmüştür.

Sonraki dönem âlimlerimiz, ehli sünnet kelamcılarımız bu harfler için olabilecek anlamlar üzerinde durmuşlar ve bu konuda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Allah Teâlâ'nın anlaşılamayacak hiçbir şey indirmesinin uygun olmadığı görüşünde hareket ederek te'viller yapılmış, yirmiye yakın görüş ortaya çıkmıştır. Bu harflerin Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret ettiği,⁵⁹ başında bulunduğu sûrenin ismi, yemin harfleri olabileceği, dikkat çekici özelliği ile muhatabı düşündürmeye sevk ettiği,

⁵³ Suphi, es-Salih, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 235.

⁵⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 2/252; Suyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/25; 2/250, Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, s.136; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, s.172.

⁵⁵ Duman, M. Zeki, Mustafa Altındağ, "Huruf-u Mukattaa", *TDV İA*, 18/ 401-408.

⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/161; Demirci, *Tefsir usulü*, s.172.

⁵⁷ Suyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/24.

⁵⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 2/250.

⁵⁹ Suyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/25.

inanamayanlara meydan okuma özelliği gibi birçok manalar ifade edebileceği âlimlerimizce ortaya konmuştur.⁶⁰

Son dönem âlimlerimizden selef görüşünü destekleyenler de olmuştur. Elmalı Muhammed Hamdi Yazır da bu harflerin anlamlarının Allah katında olduğunu ve anlamının Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından anlaşılacağı görüşünü kabul etmiştir.⁶¹

İbrahim Sûresinden önceki Ra'd, ve sonraki Hicr Sûrelerinin huruf-u mukattaa ile başlaması da bu sûrelerdeki ifadelere dikkat çekmektedir. Bu üç sûrede başlangıç ifadeleri olan hurûf-u mukattaadan sonra kitaba, Kur'an'a dikkat çekilmiştir. İlk âyette Kur'an'ın karanlıktan aydınlığailetici özelliğinden bahsedilirken, bir önceki sûrede de karanlık ve aydınlığın eşit, körle görenin bir olmadığı ifade edilmiş,⁶² böylece burada Kur'an'ın gerçek mahiyeti ve işlevinin küfürden imana bir çağrı olduğu vurgulanmıştır. Âyette geçen "zulumât" kelimesinden küfür, sapkınlık, şirk ve bilgisizliğin karanlığı, "nur" kelimesinden de iman ve ilmin aydınlığı anlaşılmalıdır.⁶³ Bu iki kavram ve onları temsil edenler Ra'd ve İbrahim Sûresi'nde ortak ifade olarak kendini göstermektedir. Peygamberlerin yolundan gitmeyip, küfür yolunu tercih edenlerin sonları, ahiretteki durumları İbrahim ve Ra'd Sûresi'nde ifade edilirken Hicr Sûresi'nde de karanlığın temsilcisi iblis ve ona uyanlar hakkında bilgiler verilmiştir.⁶⁴ İbrahim Sûresi 22. Âyette de şeytanın hesap günündeki itirafları ve kendine uyanlara olan vaatlerinin nasıl boşa gittiği ve gerçek yüzü belirtilmiştir. Ra'd 37. âyet ile İbrahim 4. âyet ana dilde eğitimin önemi açısından birbirini tamamlamakta, peygamberlerin kendi dili ile gönderildiği ifade edilerek vahyin dili ortaya konmaktadır. Her kavim kendine gönderilen peygamberin bildirdiklerini bu şekilde daha kolay anlayabilecek, dinin özüne vakıf olabilecek, uymayanlar ve kabul etmeyenler de anlamadık diye mazeretler ileri süremeyecekler.⁶⁵ Hicr Sûresi'nin 9. âyetinde de ilahi vahyin merkezi Kur'an'ın işlevsel özellikleri yanında Allah katında olan koruma garantisi ile vahyin bir başka özelliği, diğer gönderilmiş kitaplardan farkı

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/176-181; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 173-175; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.138-141.

⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/161.

⁶² Ra'd, 13/16.

⁶³ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, 16/509.

⁶⁴ Hicr, 15/31-43.

⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*,19/62; Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İst., 2008, 10/145.

belirtilmekte, bu şekli ile Kur'an'ın ilahi kitaplar arasındaki yerine dikkat çekilmektedir.

Bu sûrelerin içeriğine baktığımızda da konularının özünün de aynı olduğunu görürüz. İlahi vahyin merkezinde görülen tevhid mücadelesi bu sûrelerde anlatılmaktadır. Vahyin dili tevhidin özünü ortaya koyarken, küfrün dili de tevhid karşısında olur olmaz istek ve arzular ileri sürmekte, mucizeler talep etmekte, sûreler arasındaki irtibat bu inceliğe de dikkat çekmektedir. Peygamberler küfür ehline Allah'ın izni olmadan hiçbir mucize getiremeyecekleri ve kendilerinin de bir insan olduklarını bildirirken, Allah Teâlâ “dağlar yürütülse”, “gökten kapılar” da açılrsa inkârcıların yine kendilerince ileri sürdükleri bahanelerle iman etmeyeceklerini bildirmektedir.⁶⁶ İbrahim Sûresi'nde peygamberlerin kendileri gibi bir insan olduğu Ra'd Sûresi'nde eş ve çocuklar verildiği, insani açıdan aynı özellikleri taşıdıkları inkârcılara bildirilirken, inkârcıların kendileri gibi insani özellikleri olan birini peygamber olarak kabul etmedikleri, Hicr Sûresi'nde de inanmayan bu kişilerin meleklerden peygamberler indirilmesi talepleri belirtilirken, Allah Teâlâ tarafından da eğer istedikleri olursa artık kaçışlarının olamayacağı neticesi ile de uyarılmışlardır.⁶⁷ Bu üç sûrede inkârcıların peygamberlerine karşı tavırlarını ifade eden bu açıdan da bir uyum görülmektedir.

Peş peşe gelen bu sûrelerde Allah'ın sonsuz kudreti ve yüceliği, kâinata yansıması ve belli bir düzenin oluşması⁶⁸, geçmiş kavimlerin ibretlik durumu, peygamberlerin gönderildikleri kavimlerle olan mücadeleleri farklı peygamberler örneği ile anlatılmış,⁶⁹ Kur'an-ı Kerim'in temel mesajları itikadî, amelî ve ahlakî boyutu ile ifade edilmiştir. Bu sûrelerde peygamberlik mücadelesi, hak batıl çatışması, inanan ve inanmayanların ahiret ahvalleri, cennet cehennem ve birçok ortak konu farklı şekillerde ortaya konmuştur.

Sûrelerde geçen temsili ifadelerle anlatımsal incelik ve ifadesel özellikler de kendini göstermektedir. Hak ve batılı temsil eden terimler dikkati çekmektedir.⁷⁰ Ra'd Sûresinde dua makamı⁷¹ net bir şekilde ortaya konurken İbrahim Sûresi'nde sûreye

⁶⁶ İbrahim, 14/11; Ra'd, 13/31, 38; Hicr, 15/14-15.

⁶⁷ İbrahim, 14/11; Ra'd, 13/38; Hicr, 15/7-8.

⁶⁸ Ra'd, 13/2-4; İbrahim, 14/32-34; Hicr, 15/21-22.

⁶⁹ İbrahim, 14/5-9; Hicr, 15/68-84.

⁷⁰ İbrahim, 14/18, 24-27; Ra'd, 13/16, 17.

⁷¹ Rad, 13/14.

adını veren Hz. İbrahim'in 35-41. âyetler arasında ailesi, evlatları ve zürriyeti için yaptığı dualar, Hicr Sûresi'nde de Hz. İbrahim'e gelen misafir meleklerin getirdikleri evlat müjdesi ve Lût peygamberin kavminin haberi yer alır. Evlat müjdesi, hamd, dua ve sabır, ortak ifadeler olarak Sûreler arası irtibatı kuvvetlendirmektedir. Bu açılardan baktığımızda bu sûreler, konuların daha iyi anlaşılması açısından birbirini tamamlayan, pekiştiren ortak özellikler ihtiva etmektedir.

1.5.Sûredeki Âyetler Arası Münasebet

İbrahim Sûresi âyetler arası münasebeti ile de dikkat çeken bir sûredir. Temel konular belli sırayla ortaya konmuştur. İlk âyetlerde vahiy ve nübüvvet kavramına dikkat çekilerek bunların içeriği açılmaya çalışılmıştır. İlahi vahyin, Kur'ân'ın gönderiliş amacı insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmaktır. Vahyin uygulanmasında ve iletilmesinde görevli olan peygamberler de insanlığa rehber olarak gönderilmiştir. Peygamberlerin görevlerini hakkıyla yerine getirebilmeleri ve gönderildiği kavmin gelen vahyi anlayabilmesi için içlerinde biri olması, vahyin kavmin diliyle gelmesi eşsiz bir sunumla ortaya konulmuştur.

Sonrasında âyetlerin akışında bu yüce görevin sahibi peygamberlerin tevhid mücadelelerine geçiş yapılmış, bu bağlamda Hz. Musa örnekliliği ortaya konulup, Hz. Nuh'tan itibaren diğer peygamber ve kavimlerine atıfta bulunulmuştur. Tüm gerçekliğe rağmen inanan insan karakteri ve davranışları, karşılaşacakları akıbetleri ifade edilirken, Kur'ân'ın eşsiz anlatımının göstergesi olan temsiller ve kullanılan dil sûreye farklı bir güzellik katmış, âyetler arası münasebetin akıcılığında etkin bir rol oynamıştır.

Sûre içindeki âyetler bu bağlamda ilerlerken insana verilen ve hatırlatılan nimetin neticesindeki şükür ve nankörlük davranışları gösteren insan profillerinin ruh hali güzel bir sıralamayla devam ederken, nimet, şükür, nankörlük sûrenin genelinde kendini göstermekte, dilsel ve anlamsal olarak âyetler birbirini tamamlamaktadır. Hz. İbrahim'in dualarında da hamd, sabır ve şükür ifadeleri dikkati çekmektedir.⁷²

Sûre birbiri ile irtibatlı birçok bölümden oluşur. Vahiy gerçeği, peygamberler ve tevhid mücadelesi, inanan inanan insan profilleri ve özellikleri, nimet, şükür, sabır tevekkül gibi kavram ve değerler, temsili ifadeler, şeytanın rolü, cennet, cehennem

⁷² Kutub, Seyyid, *Fizılali'l-Kur'ân*, 7/ 80.

sahneleri, Allah Teâlâ'nın görünen âlemde varlığının delilleri, sûreye ismini veren ve farkındalık kazandıran Hz. İbrahim'in duaları, lafzi ve manevi olarak âyetler arası bağlantıyı hissettirecek şekilde sûrede ifade edilmiştir. Kuran'ın asıl işlevine dikkat çekerek başlayan sûre, buna uygun bir şekilde bu yüce kitabın gönderiliş amacını bildiren âyetle de sona ermektedir.

2.İbrahim Sûresi'nin Meali

Mekke döneminde inmiştir. Elli iki âyettir. İçinde Hz. İbrahim'den ve ailesinden söz edildiği için bu adı almıştır. Sûrede başlıca imanın temel konuları olan Allah'a iman, peygamberlere iman, öldükten sonra dirilme ve hesap ele alınmaktadır. Bu sûrenin mealinde D.İ.B Kur'ân Yolu Meali esas alınmıştır.

“(1) Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”

“(2) O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı inkârcıların vay haline!”

“(3) Onlar, dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler.”

“(4) İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.”

“(5) Mûsâ'yı da, “Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!” diye mucizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır.”

“(6) Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Allah'ın size lutfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü reva görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”

“(7) Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.”

“(8) Yine Mûsâ, “Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır” demişti.”

“(9) Sizden öncekiler, Nûh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp getirerek, “Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığımız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz” dediler.”

“(10) Peygamberleri, “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor” dediler. Onlar, “Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!” diye cevap verdiler.”

“(11) Peygamberleri onlara şöyle dediler: “Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah’ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah’a dayansınlar.”

“(12) Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.” Tevekkül edenler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.”

“(13-14) İnkârcılar peygamberlerine, “Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!” dediler. Bunun üzerine rableri onlara, “O zalimleri elbette helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lutuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir” diye vahyetti.”

“(15) Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı.

(16) Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir!”

“(17) Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır.”

“(18) Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıklarından hiçbir fayda göremezler. İşte bu, derin bir sapkınlıktır.”

“(19) Allah’ın gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattığını görmüyor musun? O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir.”

“(20) Allah’a göre bu zor bir şey değildir.”

“(21) Hepsi Allah’ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: “Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah’ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?” Ötekiler şöyle cevap verecekler: “Allah bizi doğru yola iletmış olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!”

“(22) Allah’ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: “Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.” Doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır.”

“(23) İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, rablerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaklardır.”

“(24) Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.”

“(25) O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir.”

“(26) Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.”

“(27) Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşirtir ve Allah dilediğini yapar.”

“(28-29) Allah’ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!”

“(30) Allah’a ortaklar koştular ki halkı O’nun yolundan saptırsınlar. De ki: “Biraz daha oyalanın; sonunda döneceğiniz yer ateştir!”

“(31) İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar.”

“(32) Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah’tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O’dur.”

“(33) Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O’dur.”

“(34) O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!”

“(35) İbrahim şöyle dua etmişti: “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!”

“(36) Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.”

“(37) Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsınler.”

“(38) Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.”

“(39) Yaşlılığıma rağmen bana İsmail’i ve İshak’ı armağan eden Allah’a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir.”

“(40) Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et.”

“(41) Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla.”

“(42) Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış;”

“(43) Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar.”

“(44) Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zalimlerin, “Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım” diyecekleri ve onlara, “Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?” diye sorulacağı güne karşı insanları uyar.”

“(45) Ve sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmişsiniz. Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu, size misaller de getirdik.”

“(46) Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!”

“(47) O halde, sakın Allah’ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz.”

“(48) Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah’ın huzuruna çıkacaklardır.”

“(49) O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!”

“(50) Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir.”

“(51) Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah’ın hesabı çabuktur.”

“(52) İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılınsınlar hem Allah’ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.”

2.1. Sûrede Geçen Genel Kavramlar

Kur’ân anlaşılacak, üzerinde düşünülüp uygulanmak için gönderilmiş bir kitaptır, her bir harfi, her bir kelimesi ile kendi iç dünyasında birçok mesajları barındırma yüceliğine sahip müciz bir ifade gücüne sahiptir. İnsanlığın kurtuluşu için gönderilen bu kitabın içeriğinin de iyi tahlil edilmesi gerekir. Sûre ve âyetlerden oluşan bu yüce

kitap, hitap ettiği muhatabın anlayacağı bir şekilde gönderilmiştir. Her sûrede kendi içerisinde anlatılmak istenen mesajlar farklı kavramlar altında ifade edilmeye çalışılmıştır. Kur'ân'ın özü, iman, amel, ahlak ilişkisini anlamlandırırken, bu durum ilgili kavramlar çerçevesinde ifade edilmeye çalışılmıştır. Her kavram öz itibari ile belli bir anlama işaret ediyor gibi gözükse de bulunduğu yere göre birçok farklı anlamı da ihtiva edebilmektedir. Bu da ilahi vahyin mûciz anlatım gücünden kaynaklanmaktadır. Birçok kavram da kendi zıttı ile gelerek kişiyi düşünmeye sevk etmektedir.

Kavram kelimesi Türkçe bir kelime olup, “*bir şey hakkında sahip olunan genel fikir, kavrayış, anlayış, nesnenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum*” şeklinde tarif edilmektedir.⁷³ Tarifteki mefhum ifadesi Arapçada anlamak, hissedilen mananın anlaşılmasını öngören insani bir durum⁷⁴ anlamına gelen “fhm” kökünden türetilmiştir, ism-i mef'uldur, anlaşılan manasına gelir. Aynı Sözlükte mefhum kelimesinin karşılığı da “kavram” olarak belirtilmektedir.⁷⁵ “Kavram” ile “lafız” arasındaki anlam ilişkisi de birbirine çok yakındır. Lafız da eşyanın bizzat zatına değil, zihindeki tasavvuruna, manalarına işaret eder, zihindeki şekiller anlamında olan manaların ifadesel durumudur.⁷⁶ Kavramsal ifade de kelimenin bulunduğu alana göre aldığı anlamdır. Terim anlamıdır. Düşüncenin açıklanmasındaki temel ifadelerdir.⁷⁷ Bu şekilde bilinen ve kullanılan anlamın dışında bir anlam ifade edebilir. Kur'ân'daki kavramlar da sözlük anlamları dışında farklı anlamlar içerebilir. Kur'ân'da geçen her bir kelimeyi bağlantılı olduğu diğer geçen kelimeler çerçevesinde anlamak gerekir.⁷⁸ “Kitap” kelimesinin ayetlerde “Kur'ân” anlamında kullanılarak temel basit anlamının dışına çıkması, kavramları nasıl anlamamız gerektiğine bir örnektir. Kur'ân'da birçok kelime asıl manasının dışında bu şekilde kullanılmaktadır. Bazı kelimeler asıl öze bağlı olarak anlam gelişmesi ya da daralmasına uğrarken, bazıları da tamamen yeni bir mana kazanmıştır.⁷⁹ Bu bağlamda “küfr, yevm, zulüm v.b.” birçok kelime aslî manaları

⁷³ Doğan, D. Mehmet, “Kavram”, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996, s. 620.

⁷⁴ İsfehânî, Rağîb, *el-Müfredat fi Ğarib'il-Kur'ân*, Dar'ul-Kalem, Dar'uş-Şam, Dımeşk, Beyrût, 1991, s. 646.

⁷⁵ Doğan, “Mefhum”, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 751.

⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 1/37-38.

⁷⁷ Karagöz, İsmail, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kavramların Önemi*, Diyanet İlmî Dergi (Temmuz-Ağustos-Eylül), 1995, 31/3, s. 51.

⁷⁸ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, A.Ü., Ank., 1975, s. 22.

⁷⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, trc. Salahattin Ayaz, Pınar Yay., İst., 1991, s.110.

dışında kullanılarak Kur'ân içinde yeni bir anlama kavuşmuşlardır. Bu kendilerine yüklenen manaları bilmek, Kur'ân'ın ifade ettiği anlamı anlamak açısından çok önemlidir.

İbrahim Sûresi içerik olarak birçok kavramı kapsamakta, bu kavramlara yüklenen ifadeler sûrenin anlaşılmasında büyük rol oynamaktadır. Sûre diğer Mekkî sûrelerde olduğu gibi, tevhid, vahiy ve nübüvvet ve ahiretle ilgili temel konuları içermektedir. Konuları anlayabilmek için âyetlerde geçen temel kavramları iyi anlamak gerekmektedir.

Vahiy ve Nübüvvet ile ilgili temel kavramlar, Kitap, Zulumat, Nur, Rasul.

Allah'ın isimleri olarak geçen kavramlar; Aziz العزيز, Hamid الحميد, Şedid الشديد, Hâkim الحكيم, Azim العظيم, Ğani الغني, Selam السلام, Ğafur الغفور, Rahim الرحيم, Semi'u'd-Düa السميع الدعاء, Zü'ntikam ذوانتقام, Kahhar القهار, Seri'u'l-Hisab سريع الحساب.

Kullukla ilgili kavramlar; İman, Sabır, Şükür, Tevekkül, Hamd, İnfak, İnkâr, Zulum, Şeytan.

Ahiretle ilgili kavramlar; Cennet, Selam, Cehennem, Hesap

2.2. Sûrenin İçeriği ve Hedefi

Kur'ân'dan bir parça olan her bir sûre içinde barındırdığı mesajlarla anlaşılması gerekmektedir. İbrahim Sûresi de Kur'ân-ı Kerîm'in geneli içerisindeki özü içinde hissettirmesi ile beraber, ele aldığı temel gerçekleri temsili, ifadelerdeki sunuşu ve belağı anlatımı ile de kendini göstermektedir.

Risalet, vahiy, peygamberlerin davaları ve tevhid mücadelelerindeki duruş birliği sûrede ifade edilirken, Allah'ın kullarına ikramı olan nimetlere karşı şükür ve nankörlüğün neticeleri de kulluk yolundaki birçok gerçekle beraber vurgulanmaktadır.⁸⁰ İnanmayanların amellerinin kül misali benzetmesi ile boşa gittiği dile getirilirken, kelime-i tayyibe, kelime-i habise kavramları ile de iman ve inkâr penceresinden söylenen söylemlerin aldığı özellikler ortaya konmakta, hayatın her safhasında ve özellikle de dini tebliğde sözün gücüne dikkat çekilmektedir.

⁸⁰ Kutub, Seyyid, *Fizılali'l-Kur'ân*, 7/73.

Sûre zıt kavram çarpışmaları ile gerçeği buldurmada çok güzel bir yöntem izlemiştir. İman ve küfrün neticeleri, karanlık ve aydınlığın anlamı, cennet ve cehennem ehli canlandırmaları ile kulluk yolundaki tarafımızı tespitite çizdiği yol ile hedefi ortaya koymuştur.

3.Kur'ân'ın Temel Mesajları

610 yılında peygamberliğin başlangıcı ile inmeye başlayan Kur'ân 632 yılına kadar peyderpey durum ve şartlara göre inmeye devam etmiştir. Her inen âyet muhataplarına farklı mesajlar ortaya koymuştur. Kur'ân ile ilgili birçok tanımlamalar yapılmıştır. Terim olarak “Hz. Peygambere vahiy yoluyla indirilip Mushaflara yazılan, tevatüren nakledilen ve okunması ile ibadet olunan muciz bir kelam”,⁸¹ “Hz. Muhammed’e vahiy yolu ile arapça olarak indirilen, Allahtan geldiği, ezberden ve yazı olarak aynı ile intikal ettiği konusunda şüphe bulunmayan Müslümanca yaşamak isteyenler için hayat kılavuzu olan ilahî kitap”⁸² şeklinde yapılan tariflerle bu ilahi kitabın mahiyeti ortaya konmuştur. Bu tarifler ışığında Allah’ın Kelamı olan Kur’ân’ın, evrensel ve mûciz olması, Arapça olarak peyderpey indirilip tevatüren nakledilmesi, anlaşılır ve uygulanır olması, kıyamete kadar Allah’ın koruması altında olması en temel özellikleri olarak kendini göstermektedir.⁸³

Kur’ân, birçok konuyu içinde barındıran insanlığın kurtuluşu için gönderilmiş olan ilahi kitapların sonuncusudur. Kendinden önce gönderilen ilahi kitapların özünü taşımakla beraber son ve evrensel olmasıyla, getirdiği hükümlerle farklılık arz eder. Gönderiliş amacı insanlığa ışık olmak, hidâyet rehberi olarak dünya ve ahiret dengesini kurmak, ahiret saadetini kazandırmak olan Kur’ân çok çeşitli konulara yer vermekle birlikte konular genel manada Allah ve İnsan kavramları çerçevesinde şekillenmiştir.⁸⁴ Allah’ın nurundan bir parça olan insan, Kur’ân-ı Kerîm’in öngördüğü bir hayatı tercih ettiğinde her daim onurlu bir yaşamla dünya ve ahiret huzurunu yakalar.

İndiği dönem olarak Mekke ve Medine döneminde inen âyetlerde verilmek istenen mesaj muhatapın durum ve ihtiyacına göre farklılık arz ediyordu. Mekke döneminde

⁸¹ Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Matbaatu İsa'l-Babi'l-Halebî, trs., 1/19; Demirci, *Tefsir Usulü*, s.62.

⁸² Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2007, 1/13.

⁸³ Soysaldı, Mehmet, *Asırların İdrakine Kur'ân Tarihi*, İst., 2015, s. 31.

⁸⁴ Yılmaz, Hasan Kamil, “Kur’ân’ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2010, 46/4, s. 62.

inen âyetler daha çok tevhid, ahiret, nübüvvet içeren üç ana noktayı özünde barındırıp ön planda tutarken, Medine döneminde, amelî, ahlakî, toplumsal ilişkileri düzenleyen kural ve kaideler âyetlerde kendini göstermektedir. Bu üç husus Kur'ân'ın genelinde kendini göstermektedir.

Kur'ân'ın temel konuları hakkında âlimlerimiz tarafından birçok sınıflandırma yapılmıştır. Kur'an ilimlerinin temeli üç ana konuyu içerir. Bunlardan birincisi tevhid, ikincisi tezkir, üçüncüsü ahkâm'dır. Tevhid, yaratılanı bilmeyi, isim, sıfat ve fiiliyle yaratana tanımayı, tezkir va'd, va'îd, cennet, cehennem, gizli ve açık durumları, ahkâm da bütün sorumluluklar, fayda ve zarar verenin açıklanması, emir, nehiy ve mübahları kapsar. Hz. Peygamber (s.a.v.) İhlas Sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde İhlas Sûresi Kur'ân'ın üç temelinden tevhide içermektedir. Fatiha sûresinde içerik olarak üç bölümün hepsi bulunmaktadır. Çünkü o "ümmü'l kitab"dır. Başlangıcından "yevmü-din Âyetine kadar tevhid, "ıyyâke ne'büdü ve ıyyâke nesteîn" kısmı ahkâm, "ihdina's-sırata'l-müstekîm" den sonuna kadar tezkir ifadelerini içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in girişinde öz olarak bu temel konuların hepsi Fatiha Sûresinde görülmektedir.⁸⁵ Ümmü'l-Kitab, Ümmü'l- Kur'an olarak Fatiha Sûresinin bu şekilde isimlendirilmesi de Kur'ân'ın içindeki tüm manaları kapsamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in içeriğini Taberi "tevhid, haberler ve dini konular" olarak kabul ederken, birçokları da "emir, nehy, haber ve araştırma, ilave olarak da va'd ve va'îd" şeklinde belirtirken bu sayıyı otuza kadar çıkarırlar da olmuştur.⁸⁶

Hidâyet kaynağı olan bu kitap birçok konuyu içerse de daha çok ön plana çıkardığı temel konular çerçevesinde ilahi mesajın özünü ortaya koymaktadır. Temel konular "itikadî, amelî ve ahlakî" olarak ifade edilirken, diğer konular da bu çerçevede ortaya konulmaktadır. Her fırsatta ifade edilmek istenen bu temel konular her sûrede farklı anlatım ve bu anlatımı destekleyen örneklendirmelerle ifade edilmekte, bu şekilde anlatımdaki incelikler en güzel şekilde kendini göstermektedir.

⁸⁵ Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 4/37; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/17.

⁸⁶ Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 4/37; Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/18.

3.1. Kur'ân'ın Temel Mesajlarının Okunma Metodu

Din kavramı akıl sahibi insanların iradi tercihleri ile gerçekleşen bir durumdur. Hak dinler de dünya ve ahiret saadetine götüren ilahi kanunlar bütünüdür. İnsanda din olgusu fitrîdir. Hak dine yönelme temayülü de bunun neticesidir. Fıtratta olan hakka yönelme arzusu gönderilen peygamberler ve ilahi kitaplarla desteklenir, bu durum doğruyu tercihte insana yol gösterir. Tüm ilahi kitaplar insanın fıtratı ile uyumludur ve hepsinin temelini Allah Teâlâ'yı övmek, O'na ibadet etmek ve O'nun bildirdikleri üzerine düşünüp hareket etmek teşkil etmektedir.⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in gönderiliş amacı, Allah'a ait özellikleri, ahiret ile ilgili konuları, peygamberlik inancını, kaza ve kaderin gerçek sahibini zihinlere yerleştirmektir. İlâhiyat, mead, nübüvvet, kaza ve kader Kur'an'ın bütünüdür.⁸⁸

Din en basit şekli ile yüce bir varlığa inanma ve onun istediği şekilde hareket etme olduğuna göre dinlerin özünü inanç, ibadet ve bunların dışı yansıması olan ahlak ile ilgili hükümler oluşturur.⁸⁹ Son ilahi kitap olan Kur'ân-ı Kerîm ve temsil ettiği İslâm dini bu özleri vahiy temelli olarak içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in temel konularına ve bu konuların içerdiği mesajlara baktığımız zaman her bir âyet Allah'ın varlığının yüceliğini ifade edecek anlam içeriğine sahiptir. Akıl sahiplerini bu anlamda düşünmeye sevk eder. Bu durum onun bir insan sözü,⁹⁰ geçmişlerin masalları⁹¹ şeklinde yapılan iddialardan uzak ilahi mucize oluşuna delildir. Bu tür iddialara karşı iddia sahiplerine meydan okumuştur.⁹²

Bu tür iddiaların yersiz olduğu farklı ifadelerde âyetlerde ifade edilirken Kur'ân'ın asıl gayesi insana ihtiyacı olanı vermektir. Bu nedenle bildirdiği mesajları doğru anlamak gerekir. Gelen Kur'ân'ın âyetlerini ve içerdiği terimleri sadece o zaman ait olarak değil evrensel boyutu ile o mesajları irdelemek gerekir. Mesajları anlamada Kur'ân'da geçen kavram ve terimleri belli anlam kalıpları içine sığdırmaktan kaçınmak, saf

⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/157.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/156-157.

⁸⁹ Komisyon, *İlmihal*, T.D.V. Yay., Ankara 2007., 1/17.

⁹⁰ Tur, 52/33-34.

⁹¹ Furkan, 25/4-5.

⁹² Nisa, 4/82; Namlı, Abdullah, *Kur'ân'a Göre İnkâr*, Sır ve Hikmet Yay., İstanbul, 2017, s.107-108.

tarihsel bakış açısı ile ele almamak gerekir.⁹³ Bu tür yaklaşımlar gerçek mesajlara ulaşmayı zorlaştırır.

3.2. Bu Mesajların Hikmetleri

Hüküm ve hikmet sahibi olan Allah, yarattığı varlıklardaki hikmeti anlama ve algılama kabiliyetini yaratılmışların en üstünü olan insana lütfetmiştir. İnsanın kendine değer katan akli melekeleri ile Kur'ân'ın mesajlarını anlama, hikmetlerini görüp hissetme çaba ve arayışı içinde olması, kulluğunun bir gereğidir. Kur'ân'ın her bir ifadesi birçok hikmetleri içerisinde barındırır. Evrensel mesajları ve tüm zamanlara hitap etme özelliği ile müciz olan Kur'ânî ifadelerin her yaşanan zaman dilimindeki farklı tezahürleri, geçmişten geleceğe her zaman insanoğlu tarafından hissedilip, ilahi vahyin yüceliği çerçevesinde fark edilmeye devam edecektir.

Hikmet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de toplam on dokuz âyette yirmi defa geçmektedir. Bunlardan dokuz yerde kitab kelimesi, bir yerde mülk, mev'iza, âyet, hayır kelimeleri ile diğer yerlerde de tek başına kullanılmıştır.⁹⁴ Bilgelik, felsefe, kısa ve öğretici özlü söz⁹⁵ gibi anlamlara gelen hikmet, ilim ve akılla gerçeğe isabet etmektir. Allah için olduğunda eşyayı bilmek, hükümlerin gayesini bulmaktır. İnsan için varlıkları bilmek, iyilikler yapmaktır.⁹⁶ “Biz Lokman'a hikmeti verdik.” âyeti Hz. Lokman'daki bu özelliği gösterir.

Hikmet, insanın gücü nispetince işin kendisinde olan hakikate vakıf olma, gerçeğe uygun olan her türlü kelim, faydasız ifadelerden arındırılmış söz anlamlarına da gelir. Hikmet-i ilahi de insanın gücü ve tercihi dışından maddeden soyutlanmış varlıkların durumlarını araştıran bir ilimdir. Eşyaların gerçekliğini bilmek gereğince amel etmektir.⁹⁷

Allah Teâlâ'nın hüküm ve hikmet sahibi olması tüm bunların üstünde olması, yarattığı her şeyin her türlü inceliklerine vakıf olması demektir. Bu da yüce yaratıcı olmanın gereğidir. İnsanoğlu da bu koca deryada nasibine düşen hikmeti arayıp bularak hayata anlam katmaktadır. Mukatil b. Süleyman hikmetin, kavrama ve anlama, Kur'ân'daki

⁹³ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst., 1999, s.26.

⁹⁴ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfrehes li elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 213-214.

⁹⁵ Doğan, “Hikmet”, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 492.

⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredat fi Ğarib'il-Kur'ân*, s. 249.

⁹⁷ Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rifât*, thk. Komisyon, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1982, s. 91.

emir ve yasaklardan oluşan nasihatler, Kur'ân'ın tefsiri, nübüvvet şeklinde anlamlar ihtiva ettiğini belirtmiştir.⁹⁸

Birçok âyette geçen, Kur'ân anlamına gelen “kitab” kelimesi âyetlerin bir kısmında hikmet kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Bu durum Kur'ân'ın hikmeti içerdiğinin göstergesidir.⁹⁹

“İşte bunlar, Hikmet dolu kitabın âyetleridir.”¹⁰⁰

4. Değerlendirme

Kur'ândan bir bölüm teşkil eden her bir sûre, içerdiği mesajlarla Kur'ân'ın özünü ortaya koymaktadır. İbrahim Sûresi de itikadî, ahlakî ve amelî mesajları ile müslümanca duruşun yollarını bu öz çerçevesinde göstermektedir. Sûrede ele alınan temel gerçekler, temsili ifadeler ve belîğ anlatım ilahî vahyin ifade gücünü anlamada düşünmeye sevk ederken tevhid mücadelesinden örneklerle inanan, inanmayanların ahirette karşılaşacakları sonu ibretlik bir şekilde gözler önüne sermektedir. Peygamberlerin atası Hz. İbrahim'in ismini taşıması ve ona ait duaları içermesi de sûrenin dikkat çeken yönlerindedir.¹⁰¹

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, 7/58.

⁹⁹ İsfahanî, *el-Müdderat*, s. 249.

¹⁰⁰ Yunus, 10/1.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TEMEL MESAJLARI BAĞLAMINDA İBRAHİM SÛRESİ

1. İtikadî Mesajlar İçeren Konular

1.1. Tevhid

Hak dinlerin temeli olan tevhid, Kur'ân-ı Kerîm'deki tüm sûrelerin de özünü oluşturmaktadır. Tevhid, bir olmak, birlemek¹⁰² anlamındadır. Bu kelime “v-h-d (vahdet)” kökünden türemiş, tef'ıl babından mastardır. Vahdet, eşsizlik, yalnızlık, teklik anlamlarına gelir. Parçalanma ve bölünme kabul etmeyen şeydir.¹⁰³ Tevhid de bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmektir,¹⁰⁴ Terim anlamı olarak, “*Allah'ın zatını bütün tasavvurlardan, zihindeki hayal ve evhamdan tecrit etmek, soyutlamaktır.*”¹⁰⁵ Batı dillerinde tek tanrıcılık (monoteizm) olarak anlaşılır. Kur'ân-ı Kerîm'de tevhid kelimesi geçmez. Aynı kökten gelen “vâhid, ahad” vb. türevleri şeklinde bulunur. Tevhid, Allah'ın varlığı, birliği, eşsizliği ve yüceliğinin temelini ifade eden bir inanç sistemidir. İhlas Sûresi bu anlamda tevhidin özünü ortaya koyar. Şirk inancının zıddıdır. Kur'ân ve Sünnet'te bu durum net bir şekilde ifade edilir. Mekkî sûrelerinin en önemli özelliklerinden biri de tevhid inancına vurgu yapılmasıdır. İbrahim Sûresi de Mekkî bir sûre olduğu için bu özellik Sûrede kendini net bir şekilde göstermektedir. Sûre içerisinde Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği ve sonsuz kudretinin delilleri ile tek olan Allah'ın yoluna dikkat çekilmektedir.

1.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Allah inancı insanda fitrî bir duygudur. Kur'ân-ı Kerîm'de onun özünü oluşturan en yüce kelimedir. Üsten aşağıya doğru her şeye hâkimdir, bütün yapı üzerine etki

¹⁰² İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1993, 3/447-4453.

¹⁰³ İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 857.

eder.¹⁰⁶ Tüm dinlerin temelinde bulunur. İslâm dışı inançlarda Allah'a bakış Kur'ân'daki Allah kavramından daha farklı bir yapıdadır.

Allah, isim olarak hiçbir şeyden türememiş, mana ve lafız olarak özel bir isimdir. İnsanın düşünce ve hayallerinin üzerinde bir varlıktır. Allah Teâlâ'nın yüceliği ve sıfatlarına yakışan bir manaya delalet eden her lafzın Allah'a verilebileceği ifade edilir. İslâm bilginleri tarafından, “*Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zatın addır.*” şeklinde tanımlanmıştır. İslâmî kaynaklarda bu anlamda ifade edilerek, ibadet edilmeye layık tek yaratıcı için özel bir isim olmuş, O'ndan başka bir varlık için kullanılmamıştır.¹⁰⁷ Kendinden başka ilah olmayan bütün sıfatları içine alıp, en üstün ve yüce özelliklere sahip olan Allah ismi başka varlıklara ad olamayacağı gibi, tesniye ve cem'i'si de yoktur. “...O'nun adını anmaya layık başka birini biliyor musun?” ayeti de buna işaret etmektedir.¹⁰⁸

Vahyin ilk muhatabı o dönemde yaşayan insanlardı. Allah kavramının İslâm öncesi cahiliye döneminde de bilindiği ve kullanıldığı görülür. Kur'ân-ı Kerîm'in dilinden bu durum ifade edilmektedir.¹⁰⁹ O dönemde yaratıcıyı tek olarak kabul etmekten ziyade, Allah'la beraber birçok varlığa tapılan bir şirk inancı hâkimdi. Putlar ilah olarak kabul edilmekteydi. İlah hak olsun, batıl olsun kendine ibadet edilen demektir. Tapılan her şeye ortak ad olabilmektedir. Allah Teâlâ hakikatin ta kendisi olup, varlığı zorunlu, ibadete layık olan tek varlıktır. Bu nedenle başka hiçbir varlığın adı olamaz.¹¹⁰ İnanmayan insan bile tehlike durumunda Allah'tan yardım isteyebiliyordu.¹¹¹ Bu fitri bir duygunun neticesidir. İnanmayan insanın çaresizlik durumunda ortaya koyduğu bu durumla inancındaki tutarsızlığa Kur'ân birçok yerde dikkat çekmektedir.

İman etmek, Allah'ın varlığını, birliğini kabul edip, O'ndan başka ilah tanımamaktır. İman esaslarının temelidir. Bu şekilde yapmayanlar, fıtrattan uzaklaşıp, akıllarını

¹⁰⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, s. 3/450.

¹⁰⁵ Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, DİB. Yay. Ank., 2006, s. 659-660.

¹⁰⁶ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 88.

¹⁰⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 1/143-146; Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *TDV İA*, İst., 1989, 2/ 471-498.

¹⁰⁸ Meryem, 19/65; Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, 1/102.

¹⁰⁹ Ankebut, 29/61-63.

¹¹⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 1/144.

¹¹¹ Yunus, 10/12, 22; Lokman, 31/31-33.

kullanamayanlardır.¹¹² Temelde olan Allah inancındaki bu tutarsızlıklar, bunun neticesidir.

İbrahim Sûresi 52 âyetten oluşmaktadır. Her bir âyetinde Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri farklı boyutlarda kendini göstermektedir. Sûrenin ilk âyetlerinin "...mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerde ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah..."¹¹³ şeklinde başlayıp, son âyetin de "...Allah'ın ancak tek bir ilah olduğunu bilsinler..."¹¹⁴ şeklinde gelmesi tevhidî gücün sûredeki bir tezahürü, ifadesel bir şeklidir. Hak dinlerin ve bu dinlerin yerleştirmek istedikleri sistemin temeli budur.¹¹⁵ Vahy ve vahyin temsilcisi peygamberlerin gönderiliş amacı Allah'ın varlık ve birliğini gönüllere yerleştirmektir. Sûrede geçen tevhid mücadelesi örneklerinde bu durum görülmektedir. Âyetler içerisinde Allah'ın isimleri olarak gelen kavramlar, Allah Teâlâ'ya ait birçok özelliği ortaya koymuş, Allah'ın varlığı birliği ve yüceliğine dikkat çekmiş, O'nu sıfatları ile tanımamıza imkân sağlamıştır. Görünen âlemden getirilen sünnetullah örnekleri Yüce Yaraticının varlığı ve gücünün bir göstergesidir. Kâinat ilk yaratıldığından itibaren ince ve hassas bir denge içerisinde bu düzen devam etmektedir. Her akıl sahibi varlık bu dengeyi fark edebilir.

Evrendeki düzen Allah'ın birliğinin en açık delilidir. "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök kesinlikle bozulup gitmişti..."¹¹⁶ âyeti bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir.

1.1.2. Allah'ın Sûrede Geçen İsimleri

Allah Teâlâ'yı insan, ona atfedilen sıfatları ve güzel isimleri ile tanıır. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde Allah'ın farklı isimlerine atıfta bulunulur. Esmâ-i hüsnâ olarak bilinen bu güzel isimlerin önemi belirtilir. Esmâ-i-hüsnâ kelime olarak "*en güzel isimler*" anlamına gelir, dini bir terim olarak "*Allah'a atfedilen güzel isimler*" için kullanılır. Allah Teâlâ'ya Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette geçen isim ve sıfatlardan başkasını vermenin caiz olmadığını belirtenler olduğu gibi yüceliğine ve sıfatlarına işaret eden her lafzı O'na vermenin caiz olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.¹¹⁷

¹¹² Ankebut, 29/63.

¹¹³ İbrahim, 14/2.

¹¹⁴ İbrahim, 14/52.

¹¹⁵ Kutub, Seyyid, *Fizılali'l-Kur'ân*, 7/138.

¹¹⁶ Enbiya, 21/22.

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/156.

Esmâ-i-hüsna ifadesi Kur'ân'da dört yerde geçer.

“En güzel isim Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın, onlar yaptıklarının cezasını çekecektir.”¹¹⁸

“... hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün isimler O'na mahsustur.”¹¹⁹

“Allah O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler ona aittir.”¹²⁰

“...En güzel isimler O'nundur...”¹²¹

Esmâ-i hüsna, Allah'ın nasıl bir varlık olduğu, nasıl bir nitelik ve vasıflara sahip olup olmadığını belirten isim ve sıfatlardır. Allah Teâlâ'nın yüceliğini ve özelliklerini ifade eden her türlü ifade bu kapsamdadır. Diğer ilahi kitaplar da dâhil olmak üzere Allah Teâlâ'nın dört bin kadar ismi olduğu zikredilir. Bu isimlerden bininin Kur'ân ve sahih hadislerde geçtiği ifade edilir.¹²² Birçok hadisi şerifte Allah'ın 99 ismi olduğu, bunu ezberleyen ya da sayanın cennete gireceği¹²³ belirtilir. Burada ezberleme ve saymadan kasıt, bu isimlerin içeriğini anlamaya çalışarak buna uygun bir hayata yönelmektir. Tirmizi ve İbn-i Mace'de doksan dokuz isim içeren rivayetler bulunmaktadır. Tirmizi'de geçen isim listesi daha yaygındır. Tirmizi'de geçen 25 isim, İbn-i Mace'de yoktur. İbn-i Mace'deki 26 isim de Tirmizi'de yoktur. Toplamda gelen rivayetlerde 125 isim çıkmaktadır.¹²⁴ Hadislerde geçmeyip sadece Kur'ân'da geçen Allah'ın isim ve sıfatları da vardır.

İbrahim Sûresi'nde geçen âyetlerde de Allah'a ait birçok isim ve sıfatlar geçmektedir. Bu isim ve sıfatların bir kısmı hadislerde belirtilen 99 ismin içerisinde bulunmaktadır.

Azîz العزيز: Aziz Allah'ın sıfatlarından ve esmâ-i hüsnadandır. “a-z-z” kökünden türemiştir. Kelimenin aslı, yücelik, üstün olma, zor ve ağır gelme, sertlik, kâfirler için

¹¹⁸ A'raf, 7/180.

¹¹⁹ İsrâ, 17/110.

¹²⁰ Taha, 20/8.

¹²¹ Haşr, 59/24.

¹²² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/141.

¹²³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Şurut, 3/198, n. 2736, Deavat, 8/87, n. 6410; Müslim, *Sahihu Müslim*, Zıkr, 4/2062, n. 2677; Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır 1970, Deavat, 5/530, n. 3507; İbn Mace, Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Sünen-i İbn Mace*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, trs, 2/ 1269, n. 3861.

¹²⁴ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *TDV İA*, İst., 1995, 11/404-418.

de gurur anlamlarına gelir.¹²⁵ Allah Teâlâ'ya atfedilen bir özelliktir. O'nun dışında Kur'ân-ı Kerîm'de peygambere ve mü'minlere de bu özellik alt seviyede verilmiştir.¹²⁶ Allah'a, Resulüne ve mü'minlere nisbet edildiğinde yücelik ve kuvvet ifade ederken, inanmayan ya da münafık için tam zıt manada gurur ve öfke gibi baskın duyguların etkisinde yanlış işlerde ısrar anlamındadır.¹²⁷ Tevbe Sûresi 128. âyette bu kelime Hz. Peygamber (s.a.v.) için ağır gelmek manasında kullanılmıştır. Allah'ın bir sıfatı olarak azîz, “güçlü, her şeye galip, güç kuvvet sahibi, misli ve benzeri bulunmayan” anlamlarına gelir.¹²⁸ Bu sıfatı ile dilediğini aziz, dilediğini zelil kılar.¹²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de 92 yerde el-aziz, 7 yerde azizen olmak üzere toplam 99 yerde gelmiştir. Bunlardan 90'ı Allah'ın sıfatıdır. Allah'ın güçlü, kuvvetli, galip, her istediğini yapabilen, her şeyden üstün ve şerefli manalarını içerir. En çok Allah'ın hakîm ismiyle beraber gelir ve 47 yerde bu şekilde geçer. Bunun dışında Allah'ın diğer isimleri ile de geçer. Hiçbir yerde tek başına geçmemektedir.¹³⁰ Bu sûrede **ilk âyette** “hamîd” ismi ile beraber geçmiştir:

“Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, **güçlü** ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”¹³¹

Hamîd الحميد: Hamid lafzı, hamd kökünden türemiştir. Hamd “Yüce Allah'ı erdemlerinden dolayı övmek” anlamına gelir, şükürden daha genel, medhden daha özel bir anlam ihtiva eder.¹³² Kur'ân-ı Kerîm'de hamd kökünden gelen kelimeler 60 yerde gelirken, bunlardan 16 tanesi “hamîd”, 1 tanesi de “hamiden” şeklinde gelmiştir.¹³³

Hamîd, Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Feîl vezninden, ism-i mef'ul anlamında mübalağa içerir. Çok övülen, övgüye layık anlamına gelir. Allah'ın 99 ismi içerisinde yer aldığı birçok hadislerde belirtilir.¹³⁴ Peygamberimiz (s.a.v.) “Hamd şükürün başıdır.

¹²⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 563; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5/ 375.

¹²⁶ Münafikun, 63/8.

¹²⁷ İsfehânî, *el- Müfredât*, s. 563; Komisyon, *Kur'ân yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5/366.

¹²⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/56.

¹²⁹ Âl-i İmrân, 3/6.

¹³⁰ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfrehes li elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 460.

¹³¹ İbrahim, 14/1.

¹³² İsfehânî, *el-Müfredat*, s. 256; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 3/155.

¹³³ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfrehes li elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 218.

¹³⁴ Tirmizî, *Deavat*, 5/530, n. 3507.

Allah'a hamd etmeyen O'na şükretmemiş olur.”, “Zikrin en faziletlisi lâ ilâhe illallâh, duanın en faziletisi elhamdü lillâh'tır.” buyurmuştur. ¹³⁵

Hamîd kelimesi, İbrahim Sûresi'nde Allah'ın isimlerinden “azîz” kelimesi ile birlikte **ilk âyette** geçmektedir:

“Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve **övgüye layık olan** Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”

Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa rehber bir kitap olduğu belirtilirken, iman nuru ile aydınlanmış kurtuluş yolunun güçlü ve övgüye layık olan Allah'ın yolu olduğu ifade ediliyor. Azîz ile Allah'ın gücü, hamîd ile Allah'ın şükrü ve övgüyü en çok hak eden olduğu vurgulanırken, bu kurtuluş yoluna çıkarmanın gücünün ve ona karşı şükürün hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde Allah'a ait isimlerden “azîz” ve “hamîd” beraber gelmiştir. ¹³⁶

Şedîd الشدید: Şedid lafzı “ş-d-d” kelimesinden türemiştir. Kelimenin kökü “kuvvetli düğüm, sert, katı, cimri, olgunluk yaşı” gibi birçok manayı ihtiva eder. ¹³⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de bir kısım âyetlerde bu anlamlarda gelirken, “şedîd, şedîdü'l-azab, şedîdü'l-ikâb, şedîdü'l-mihal” şeklinde kalıp ifadelerle de Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. “Azabı şiddetli olan, cezalandırması çok şiddetli olan” demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de 52 yerde geçmiştir. ¹³⁸ Geçtiği her yerde Allah'ın sıfatı olarak gelmemiştir. Allah'ın bir ismi olarak “eş-şedîd” esma-i hüsnâ rivayetleri içerisinde sadece İbn-i Mace'de geçmektedir. ¹³⁹

İbrahim sûresinin **2. ve 7.** âyetinde geçer:

“O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. **Şiddetli azaptan** dolayı inkârcıların vay haline!”

¹³⁵ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Âdâbu lil-Beyhakî*, Müessesü Kütübi's-Sekafî, Beyrût 1407/1988, s. 293, n. 716.

¹³⁶ İbrahim, 14/1; Sebe, 34/6; Buruc, 85/8.

¹³⁷ İsfehânî, *el-Müfredat*, s. 447.

¹³⁸ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 376.

¹³⁹ İbn Mace, *Dua*, 2/1269, n. 3861.

“Hani Rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz **azabım pek şiddetlidir!**’ diye bildirmişti.” şeklinde gelmiştir.

Bu âyeti kerimelerde azap kelimesi ile gelmiştir. “Şedîd” ile azabın şiddeti ifade edilirken bu sıfat Allah Teâlâ’ya nisbet edilmiştir. 7. Âyetin sonunda “leşedîd” ifadesindeki muzahlaka lamı¹⁴⁰ ile şiddetin derecesi kuvvetlendirilmiştir. Âyeti kerimelerde de ifade edildiği gibi inkâr, Allah’ın nimetlerine nankörlük etmek, şükretmemek şiddetli azapla cezalandırmaya sebep olur. Nankörlüğün cezasız kalması mümkün değildir. Şükür nimetleri artırır, nankörlük Allah’ın gazabını getirir.¹⁴¹

Hakîm الحكيم: Hakîm lafzı h-k-m kökünden türemiştir. “hakeme” fiilinin aslı ıslah için men etmek, alıkoymak, anlamına gelir. Bu kökten Allah Teâlâ’ya ait, hakîm, hâkim, hakem, hayr’ul-hakimîn, ehkam’ül-hâkimîn şeklinde isim ve sıfatlar bulunmaktadır. Bu kavramlar mana olarak birbirine çok yakındır. Genel olarak hüküm veren anlamı ifade ederler.¹⁴²

Hakîm, feîl vezninden ismi fail anlamında, mübalağa içerir. *Hüküm veren, hikmet sahibi* anlamına gelir. Hikmet de bütün eşyaların inceliğini ilimlerin en üstünü ile bilmek demektir. Yarattıklarını en güzel şekilde yaratıp, inceliklerine vakıf olan için de hikmet sahibi ifadesi kullanılır.¹⁴³ Hakîm kelimesi hüküm ve hikmet sahibi şeklinde iki anlamı ile beraber kullanılır. Her işi emri ve yasağı yerli yerinde olan demektir. Hüküm hikmetten daha geneldir. Her hikmet bir hüküm ifade ederken, her hüküm bir hikmet değildir.¹⁴⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de 81 yerde hakîm kelimesi zikredilmiştir.¹⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm’in bir sıfatı olarak da dört yerde kullanılmıştır. “...İşte bunlar hikmet dolu Kur’ân’ın âyetleridir.”¹⁴⁶ Bu âyette de geçen hakîm kelimesi hikmet şeklinde ifade edilir.

¹⁴⁰ Lam-ı muzahlaka, inne’nin haberinin başına gelen fethalı lama denir. Habere vurgu yapar, anlamı pekiştirir. Kur’an-ı Kerim’de bunun birçok örnekleri vardır: (Tevbe, 9/42; Hac, 22/60 ayetlerinde olduğu gibi). Inne’nin haberi isminden önce gelirse, lam-ı muzahlaka inne’nin isminin başına gelir: (Ra’d, 13/3; Nahl, 16/11 ayetlerinde olduğu gibi). Günday, Hüseyin-Şahin, Şener, *Arapça Dibilgisi, Nahiv Bilgisi*, Alfa Yay., İstanbul 2015, s. 262.

¹⁴¹ Kutub, Seyyid, *Fizilali’l-Kur’ân*, 7/91.

¹⁴² İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 12/140.

¹⁴³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 12/140.

¹⁴⁴ İsfehâni, *el-Müfredat*, s. 249.

¹⁴⁵ Abdülbakî, *El-Mucemu’l-Müfehres li elfazi’l-Kur’ân-ı Kerim*, s. 214.

¹⁴⁶ Yunus, 10/1.

Kur'ân'ın bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda muhkem anlamı da ifade eder.¹⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de "hakîm" ismi, Allah'a ait diğer farklı isimlerle beraber zikredilmiştir. Bu isimler, "azîz, habîr, alî, hamîd, vasî ve tevvâb" şeklindedir. İbrahim Sûresinin 4. âyetinde "hakîm" ismi, "azîz" ismi ile beraber geçer:

"İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, **güçlüdür, hikmet sahibidir.**"

Bu âyeti kerimede peygamberlerin kendi kavimlerinin dili ile gönderilmesi ve ana dilde eğitimin önemi vurgulanarak, kişinin iman ve inkârdaki tercihi dikkat çekilmektedir. Bu durum da Allah'ın azîz ve hakîm sıfatları ile gerçekleşmektedir. Buradaki hikmet sahibinin gücü uygulamasındaki hikmet, Allah'a ait bir sıfat olarak zikredilmektedir.

Azîm العظيم: Azîm, a-z-m kökünden türemiştir. Kelime anlamı, büyük olmak, kemikleri büyük oldu anlamlarına gelir. Gerçek anlamı bu şekilde olmasına rağmen sonradan gözle görülen görülmeyen, akılla bilinen bilinmeyen her büyük şey için kullanılmıştır.¹⁴⁸ Allah'ın bir sıfatı olarak, "*hakikat ve özünün sınırlarını tasavvur edemeyecek kadar büyük ve sınırsız olmak*" anlamındadır.¹⁴⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) "Rukuda âlemlerin Rabbini tazim ediniz" buyurmuştur.¹⁵⁰ Her rükûda kul rabbini üç kere "sübhone rabbiyel-**azim**" diyerek tesbih eder. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette de Kul'un Rabbini tesbih etmesi emir buyurulmuştur.¹⁵¹ Allah'ın yüceliği vafedilemez, azamet gerçekte Allah içindir. Kul için ise azamet, kibir göstergesidir, yerilmiştir.¹⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de 107 yerde bu kelime geçmektedir.¹⁵³ Ancak her geçtiği yerde Allah'ın sıfatı anlamında gelmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de 6 âyette ve Tirmizi ve İbn-i

¹⁴⁷ İsfehânî, *el-Müfredat*, s. 249.

¹⁴⁸ İsfehânî, *el-Müfredat*, s. 573.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 12/ 409.

¹⁵⁰ Müslim, *Sahihu Müslim*, Salat, 1/448, n. 479; Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *Sünen-i Ebi Davud*, Salat, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, trs., 2/152, n. 876.

¹⁵¹ Taha, 20/130; Vakıa, 56/74-96.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 12/409.

¹⁵³ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 465.

Mace'nin esma-i hüsnâ hadislerinde Allah'ın ismi olarak görülür. Diğer geçtiği yerlerde “büyük ahlak”¹⁵⁴, büyük haber”¹⁵⁵, “büyük Kur'ân”¹⁵⁶, “büyük günah” v.b. başka kavramların büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. Hem hakiki hem mecazi birçok anlamda kullanılmıştır.

İbrahim Sûresi **6. âyette** geçen azîm kelimesi de Allah'ın ismi olarak değil, imtihanın büyüklüğünü ortaya koymak üzere “bela” lafzı ile beraber kullanılmıştır:

“...İşte bunda size Rabbinizden **büyük bir imtihan** vardır.”

Bu âyette İsrailoğullarının imtihanın boyutu anlatılıyor. Bu imtihan, İsrailoğullarının Firavun zulmü altında yaşadıkları sabır imtihanı ile bu zulümden kurtulup nimete kavuşma imtihanı şeklinde olabilir. Sonraki âyet Allah'ın, nimete şükür ve nankörlüğe nasıl bir karşılık verdiğini açıklıyor.¹⁵⁷ Hz. Musa'nın kavmine Firavunun o zulmü altında sabredip sonrasında Allah'ın onları selamete çıkarması neticesinde verilen nimetlerin farkına varıp, nasıl bir davranış sergilemeleri gerektiğine bu şekilde işaret edilmektedir.

Ġanî الغنى: Ġanî kelimesi ġ-n-y kökünden türemiştir. Kelime anlamı, zengin olmak, kazanç yollarının farklı olması, ihtiyacı olmamak ya da az olmak, başkasına muhtaç olmamak gibi manalara gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de hem Allah hem de insanlar için kullanılmış bir sıfattır.¹⁵⁸ İhtiyacı olmama manasında sadece Allah için kullanılır, “*zatında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezzehtir*” manasında Allah'ın isim ve sıfatlarındandır. O hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır. O Ġaniyyü'l-Mutlak'tır.¹⁵⁹ İnsanlar için zengin bile olsalar hiçbir şeye muhtaç olmama durumu imkânsızdır. Hadisi şerifte şöyle ifade edilir; “Zenginlik fazla servete sahip olmak değil, asıl zenginlik gönlün ihtiyaç duygusundan uzak kalabilmesidir.”¹⁶⁰ Bu yüzden Allah'tan başkasına nisbedilen her türlü zenginlik geçicidir. Asıl zenginlik ve muhtaç olmama sadece Allah'a aittir.

¹⁵⁴ Kalem, 68/4.

¹⁵⁵ Nebe, 78/2.

¹⁵⁶ Hicr, 15/87.

¹⁵⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 10/169; Kutub, Seyyid, *Fızılali'l- Kur'ân*, 7/90.

¹⁵⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 615.

¹⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/129; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15/135.

¹⁶⁰ Buhârî, Rikak, 7/95, n.6446; Müslim, Zekât, 2/726, n.1051.

Kur'ân-ı Kerîm'de Ğinâ kökünden kelimeler çeşitli şekillerde yetmiş üç yerde geçer.¹⁶¹ On sekiz yerde Allah'a ait sıfat olarak kullanılmıştır. Sadece iki yerde tek olarak geçmiş,¹⁶² diğer yerlerde Allah'a ait farklı isim ve sıfatlarla kullanılmıştır. Cömert olan, kullarından dilediğini zengin kılan¹⁶³ manasında Allah'ın sıfatlarından “muğnî” de aynı kökten gelmektedir.

İbrahim Sûresi **8. âyette** “hamîd” ismi ile beraber kullanılmıştır:

“Yine Mûsâ, “Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah **kimseye muhtaç değildir**, övgüye lâyıktır” demişti.”¹⁶⁴

Allah'ın zenginliğinin mutlak ve sınırsız, insanların zenginliğinin Allah'ın ikramı ile sınırlı olduğu belirtilerek, nimetlerin kaynağının Allah olduğu hatırlatılıyor. Hiçbir şey Allah'ın sonsuz ve mutlak zenginliğinin önüne geçemez.

Ğafûr الغفور: Ğafûr, ğ-f-r kökünden türemiştir. Kelimenin aslı, örtmek, gizlemek, bir şeye korumak için elbise giydirmek gibi manalara gelir. Ğafûr kusuru örten, günahları bağışlayan anlamında Allah'a ait sıfatlardandır. Bu kökten gelen Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “ğufuran, mağfiret” şeklinde birçok kelime vardır. Ğafur, “*Allah'ın kulunu azaptan koruması, istiğfar, kişinin bağışlanma isteğinde bulunması anlamındadır.*”¹⁶⁵

Allah'a ait “ğafûr” ismi hem Tirmizi, hem de İbn-i Mace'nin rivayetlerinde aynı kökten gelen “ğaffâr” ismi ile ortak geçer. Her iki isim mübalağa kalıbında, Allah'ın haddi aşan, sınırın dışına çıkan kullarının günahlarını ve hatalarını örtmesi anlamındadır.¹⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de ğ-f-r kökünden 234 kelime geçmektedir. Bunlardan ğafûr ismi ise doksan bir âyette yer alır.¹⁶⁷ Bu âyetlerden sadece ikisinde tek başına kullanılmış, diğer âyetlerde daha çok Allah'ın “rahîm” ismiyle beraber gelmiştir. Bu şekilde gelmesi Allah'ın mağfiretinin ve merhametinin çokluğundandır. İbrahim Sûresinin **36. âyetinde** de şu şekilde gelmiştir:

¹⁶¹ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 505.

¹⁶² Yunus, 10/68; Muhammed, 47/38.

¹⁶³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15/136.

¹⁶⁴ İbrahim, 14/8.

¹⁶⁵ İşfehânî, *el-Müfredât*, s. 609.

¹⁶⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5/25.

¹⁶⁷ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 506-507.

“Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen **çok bağışlayan**, pek esirgeyensin.”

Rahîm الرحيم: Allah'ın isimlerinden olan rahîm kelimesi r-h-m kökünden türemiştir. Kelimenin kökü, rahim, akrabalık bağı, şefkat, acıma, affetme, iyilik yapma hassasiyeti gibi birçok anlamı ihtiva eder. Allah'a nisbet edildiğinde “*sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunma*” anlamına gelir.¹⁶⁸ Mübalağa ifade eden bir sıfattır. Bu kökten Rahmân ismi de bulunmaktadır. Bu iki ismin aynı kökten türetilmelerine rağmen farklı manalar taşıması arab dil kaideleri gereğince kelimenin köküne uzaklığından kaynaklanır. Kelime, köküne ne kadar uzak ise övgü ve yergi anlamı daha fazla olur. Rahmân kelimesi aslına rahîm'den daha uzak olduğu için Allah Teâlâ'yı bu sıfatla nitelendirmek rahîm sıfatı ile nitendirmekten daha üstündür. Bu iki isimden Rahmân'ın Allah'ın zati ismi, rahimin de O'nun sıfatı şeklinde olduğu kabul edilir.¹⁶⁹ Bu nedenle Rahmân sadece Allah'tan başkası için kullanılmazken, rahîm insanlara da nisbet edilebilir.¹⁷⁰ Rahmân ismi en çok zikredilen besmele ve Fatiha sûresi dışında hiçbir isme sıfat olmamış, burada Rahman ve rahîm Allah isminin sıfatı olarak gelmiştir.

Rahmân ve rahîm ismi Tirmizi ve İbni Mace'nin esmaü'l-hüsna hadislerinde zikredilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de rahmân ismi elli yedi, rahîm ismi 115 yerde geçmiştir.¹⁷¹ Bunlar bir tanesi Hz. Peygambere nisbet edilmiştir.¹⁷² Daha çok Allah'ın Ğafûr, azîz, raûf, vedüd, berr isimleri ile gelmiş, altı yerde rahmân ismi ile bir yerde de rab ismi ile geçmektedir. Bazı âyetlerde de inanların sıfatı olarak da kullanılmıştır. Bu sûrenin **36. âyetinde** “rahîm” “ğafur” ismi ile beraber kullanılmıştır:

“Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, **pek esirgeyensin.**”

Âyette Hz. İbrahim'in dinin doğruluğuna dikkat çekilerek, bu dine uyan kimsenin hak din üzere olduğu ifade edilmekte, uymayıp daha sonra pişman olup tevbe edenler için

¹⁶⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 347; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/230.

¹⁶⁹ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 1/127.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/230.

¹⁷¹ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 505.

¹⁷² Tevbe, 9/128.

âyetin sonunda Allah Teâlâ'nın ğafûr ve rahîm sıfatları ile çok bağışlayan ve çok merhametli olduğuna dikkat çekilmektedir.

Allah'ın rahîm ismi rahmân ismine göre daha özeldir. Rahmânın tecellisi kâinatta olan herkesi içine alırken, rahîmin sadece ahirette müslümanlara yönelik olduğu ifade edilir. Ahirette sadece mü'minler Allah'ın nimetlerine erişebilecek. Kâfirler bundan mahrum olacak. Rahmân, kullarından bir benzerinin çıkması, mahluk için mümkün olması tasavvur dahi edilemeyen nimetleri, rahîm ise kullarından bir benzerinin çıkması düşünebilen tasavvur edilebilen nimetleri veren demektir.¹⁷³

Semî'ud-düâ سمیع الدعاء : Allah Teâlâ'nın hadislerde ifade buyurulan doksan dokuz ismi içerisinde geçmeyen, sadece Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sıfatlarından biridir. “Duaları işiten” anlamına gelir. Bu sûrenin **39. âyetinde** geçmektedir:

“Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz rabbim **duaları kabul edendir.**”

Hız. İbrahim Allah'a evlat sahibi olmak için dua etmiş,¹⁷⁴ duası kabul olunup Hız. İsmail ve İshak adında iki evlada kavuşmuştur. Bu âyette Hız. İbrahim'in kendisine ihtiyarlık çağında verilen nimetin büyüklüğü karşısındaki hamd ve şükür ifadeleri ve yaptığı dualar ifade edilmekte, duanın gizli açık her şeyi duyan ve işiten Allah'a yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Allah Teâlâ'dan hiçbir şey gizli kalmadığına göre kul istemediği durumlarla karşılaşmamak için söylem ve fiillerinde dikkatli davranmak zorundadır. Özellikle dua ifadelerinde çok dikkat etmek gerekmektedir.

Zün'tikâm ذوانتقام : Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sıfatlarından biridir. Zü ve intikam kelimelerinin birleşmesinden oluşur. *İntikam sahibi* anlamına gelir. İntikam kelimesi de cezalandırma anlamında n-k-m kökünden gelir.¹⁷⁵ Nakm kelimesi 13 yerde Allah'a nisbet edilmiştir. Bunlardan beş tanesi zü'ntikam olarak gelmiştir.¹⁷⁶ Hadislerde belirtilen 99 isim içerisinde yer almaz. Aynı kökten gelen “müntekîm” Tirmizi rivayetinde esma-i hüsnâ listesinde yer alır.¹⁷⁷

¹⁷³ Râzî, *Mefâtiḥ 'ul Gayb*, 1/201.

¹⁷⁴ Saffat, 37/100.

¹⁷⁵ İsfehânî, Râğıb, *el-Müfredât*, s. 822.

¹⁷⁶ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 718.

¹⁷⁷ Tirmizî, *Deavat*, 5/530, n. 3507.

Allah'a nisbet edilen "zü'ntikam" sıfatı, Allah'ın "azîz" ismi ile beraber âyetlerde geçmektedir. İbrahim Sûresi'nin **47. âyetinde** de şu şekilde gelmiştir:

"O halde, sakın Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Allah güçlüdür, **kimsenin yaptığına yanına bırakmaz.**"

Allah Teâlâ Bu âyetinde bu sıfatları ile zulmedenlerin yaptıklarının yanlarında kalmayacağını, onlardan yaptıklarına karşılık intikam alacağını belirtiyor. Âyetin başında peygamberine verdiği sözden bahsediyor. Buna benzer ifadeler Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette geçmektedir. Bu ifadeyle Allah'ın verdiği sözden geri dönmeyeceğini peygamberlerin ve tüm mü'minlerin bilmesini istemektedir. Bir önceki âyette de görüldüğü gibi Allah hile ve tuzak kuranlardan, nurunu söndürmek isteyenlerden, şirk ve batılı savunulardan intikamını alacaktır.¹⁷⁸

Allah zalimin yaptıklarına karşılık kurtulmasına izin vermez. O yaptığına karşılığını alacaktır. Bu nedenle "intikam" Allah'a nisbet edildiğinde zalimin cezasını çekerek, ilahi adaletin gerçekleşmesi,¹⁷⁹ "zü'ntikam" da bu durumu gerçekleştiren anlamına gelir. Zalimlere dünyada ne kadar mühlet verilse de Allah Teâlâ'nın onları dünya ve ahirette cezalandırma gücüne sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁰

Vâhid **واحد**: Allah'ın isimlerinden olan vâhid, v-h-d kökünden türemiş, kelime olarak bir ve tek anlamlarına gelir. Allah'ın isimlerinden ehad da aynı kökten gelmektedir. Birbirine yakın anlamları ihtiva ederler. Vâhid, varlıkların bir ve tek olduğunu ifade ederken, Allah'a nisbet edildiğinde bu birlik, eşi ve benzeri olmayan, zatı bakımından tek olan, bölünmeyen, bölünmeyi kabul etmeyen anlamını ifade eder. Vâhid, "*Zatına has hakikati, uluhiyet sıfatı, ruhları ve cisimleri yaratması ve âlemi bir düzene koyup Arşın hallerini idare gibi konularda hiç kimsenin Allah'a ortak olmamasıdır.*"¹⁸¹ Vâhid Allah Teâlâ dışındaki varlıklar için de kullanılabilirken, mutlak manada tek olan anlamında olan "Ehad" Allah'tan başkası için kullanılamaz. Bu yüzden her "ehad" denildiğinde "vâhid" anlaşılır ama her "vâhid" "ehad" ifade etmez.¹⁸²

¹⁷⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 10/262.

¹⁷⁹ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, 7/136.

¹⁸⁰ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/326.

¹⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 1/129.

¹⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/448.

Vâhid kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 25 yerde “vâhidün”, 5 yerde “vâhiden” şeklinde olmak üzere toplam 30 yerde geçer. Bunlardan 21 yerde ilah ve Allah kavramlarına nisbet edilmiştir.¹⁸³ Allah'ın “ehad” ismi sadece İhlas Sûresi'nde geçmiştir, sürenin gelen âyetleri de bu manayı pekiştirmektedir.

İbrahim Sûresi'nin **48. âyetinde** geçen Allah'ın “vâhid” ismi “kabhâr” ismi ile beraber geçmektedir:

“Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan **bir tek Allah'ın** huzuruna çıkacaklardır.”

Âyeti kerimede Allah bu sıfatları ile kendini tanıtarak, Ahirette tek olan Allah'ın huzuruna çıkacak kulunu dünyadaki sahte ortaklarına karşı uyarıyor. Mahşerde dünyada güvenilen, tapılan bu ortakların hiçbir fayda vermeyeceği hatırlatılıyor.¹⁸⁴ Âyette geçen yerin ve göğün değiştirilmesi, nitelik ve özelliklerinin değiştirilmesi olarak hadislerde ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'e bu âyette hakkında yer ve gök değiştirilince insanlar nerede bulunacağı sorulunca, sırat üzerinde diye cevap vermiştir.¹⁸⁵

Kabhâr القهار : Allah'ın Kabhâr ismi, yenmek, üstün olmak, zorla istediğini yapmak gibi anlamlara gelen k-h-r kökünden türemiş, Allah'ın bir sıfatı olarak mübalağa ifade eder. Allah'a nisbet edildiğinde, “*zelil eden, güç ve kuvvetine güç yetirilemeyen, dilediğini yapma gücüne sahip*” anlamlarına gelir.¹⁸⁶ Aynı kökten Allah'ın kâhir ismi de bulunmaktadır, kabhâr ismi de bunun mübalağa ifade eden şeklidir.

Kabhâr ismi Tirmizi rivayetinde geçen doksan dokuz esma-i hüсна içerisinde geçmektedir. Kâhir de İbn-i Mace rivayetinde yer almıştır. Kabhâr ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyette, kâhir ismi de iki yerde geçmektedir. Kabhâr isimlerin hepsi Allah'a izafe edilmiş şekilde “vâhid” ismi ile beraber gelmiştir.¹⁸⁷ İbrahim Sûresi **48. âyette** de şu şekilde geçmektedir:

“Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar **gücüne karşı durulamaz** olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır.”

¹⁸³ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 745.

¹⁸⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 10/264.

¹⁸⁵ İbn Mace, *Zühd* 33, 2/1430, n. 4279.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/120.

¹⁸⁷ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 554.

Bu âyette Kahrî ismi ile Allah'ın gücüne, vahid ismi ile birliğine işaret edilmiştir. tek ve bir olan Allah'ın yüceliğine dikkat çekilmiştir.

Serû'l-hisâb سريع الحساب: Allah Teâlâ'nın ifade buyurulan 99 ismi içerisinde geçmeyen ancak O'na nisbet edilen sıfatlarından biridir. “*Hesabı çabuk gören anlamına*” gelir. Allah kullarını hızlıca hesaba çekendir. O'nun hesap işlemleri yapmaya ve bunun için bir zamana ihtiyacı yoktur.¹⁸⁸ Bu anlamda “hâsib”, “hasîb”, “hayr'ul-hâsibîn”, “esre'ül-hâsibîn” şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve Allah'a nisbet edilen ifadeler de bulunmaktadır.

Serû'l-hisâb Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yerde geçmektedir.¹⁸⁹ Bunlardan biri de İbrahim Sûresi **51. âyettir:**

“Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah'ın **hesabı çabuktur.**”

Bu âyetten önceki ifadelerle baktığımızda ahiret sahnelerinin anlatıldığını özellikle de suçluların ve günahkârların durumlarının gözler önüne serildiği görülür. 51. Âyetle de ahirette bu suçluların hesabını kimseye haksızlık etmeden Allah'ın çok hızlı göreceği ifade edilmiştir. Ahiretteki ödül ve cezaya dikkat çekilmiştir. Hesabın çabuk görülmesi dünyada yoldan çıkıp zulmedenlerin kendilerini koruyacaklarını sanarak kurdukları hile ve tuzaklarının boşa çıkmasını da göstermektedir.¹⁹⁰

1.1.3. Allah'ın Sonsuz Kudreti

Kur'ân-ı Kerîm'de her sûre, her âyet, her harf içerdiği incelik ve icaz özellikleri ile Allah'ın yüceliğine işaret, sonsuz kudretine delalet eder. Bununla birlikte bazı âyetlerde Allah'ın varlığının delilleri daha somut örneklerle ifade edilir, O'nun sonsuz kudretinin tezahürü her yerde kendini gösterir.

Sonsuz kavramı sadece Allah'a nispet edilecek bir ifadedir. Allah'ı tanımamızı sağlayan yüce sıfatlardan biridir. O'nun dışında her şeyin bir sonu vardır. Evrendeki ve yaratılmış varlıklardaki ince düzen, her şeyin üstünde daha yüce bir varlığın kudretini ortaya koyar. Allah Teâlâ sonsuz kudretinin delillerini her yerde insana anlayabileceği bir şekilde sunmuş ve göstermiştir.

¹⁸⁸ Taberî, *Camî'u'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 7/501.

¹⁸⁹ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 349.

¹⁹⁰ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, 7/138.

İbrahim Sûresi her âyeti ile Allah'ın varlığı ve birliğini vurgularken, özellikle şu gelen âyetlerde verilen örneklerle daha net ve görünür bir şekilde ifade edilmiştir:

“(19) Allah'ın gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattığını görmüyor musun? O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir.”

“(32) Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur.”

“(33) Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur.”

“(34) O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!”

Bu âyetlerde Yüce Yarıcının kudret ve gücü ifade edilmektedir. Göğü ve yeri en mükemmel şekilde yaratan Allah Teâlâ varlığını inkâr edenlerin yerine yenilerini de getirmeye muktedir. Onun her şeye gücü yeter. “Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu “ol!” demekten ibarettir; hemen olur.”¹⁹¹

Ayetlerde geçen ifadelerde Allah'ın varlığının birliğinin on delili ortaya konmuştur. Göklerin ve yerin yaratılması, yağmurun yağması, ürünlerin çıkması, gemilerin yüzmesi, nehirlerin akması, güneş ve ayın hareketleri, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, Allah'ın insana ihtiyacı olan şeyleri vermesi şeklinde geçen bu deliller Allah'ı tanımaya, O'nu bilmeye, O'nun sonsuz kudretini anlamaya imkân verir.¹⁹² Her yer Allah'ın âyetlerinin sergilendiği bir sahnedir. Her sahne O'nun âyetlerinin sergilendiği bir yapıda insana hitap etmektedir.¹⁹³

Bu türden deliller Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça ortaya konur.¹⁹⁴ Verilen nimetlerin farkına vardığında şükreden bir kul olan insan, bunları görmezlikten geldiğinde de nankör bir kul şekline dönüşür. Nimetler sadece bunlardan ibaret değildir. Âyette de ifade edildiği gibi sayılmayacak kadar çoktur. İnsan hayatının her alanında bu nimetlerden yararlanmaktadır. Bu nimetler karşısında her an şükreden bir kul olması gerekirken,

¹⁹¹ Âl-i İmran, 3/47; Yasin, 36/82.

¹⁹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/96-99.

¹⁹³ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, 7/126.

¹⁹⁴ Yasin, 36/33-43.

inanmayan kalple, görmeyen gözle bakıp nimetleri fark edemediğinde zalim ve nankör olabilmektedir. İnsanoğlunun bu olumsuz yönüne âyette dikkat çekilmektedir.¹⁹⁵

Allah Teâlâ, kâinatta ortaya koyduğu bu ince düzen içerisinde akıp giden tabiat olayları ile insanın anlayıp düşünerek, aklını kullanarak iman etmesini, yüce yaratıcıya ulaşmasının istiyor.¹⁹⁶ Âyetler, devamlı hayatın içinde olup fark edemediğimiz nimetler üzerinde düşünmeye sevk ediyor ve her şeyden yüce bir kudretin varlığına ulaşmada deliller ortaya koyuyor.

1.2. Nübüvvet

Allah Teâlâ kâinat içerisinde yarattığı insana yol gösterici olmak, hidâyet yollarını göstermek üzere peygamberler göndermiştir. Nübüvvet, *Allah ile akıl sahipleri arasında dünya ve ahiret işleri ile ilgili elçilik görevidir.*¹⁹⁷ Peygamberlik Kişinin kendi tercihinin sonucu olan bir durum değildir. Allah Teâlâ'nın seçtiği kişiye olan bir ihsanıdır. İlk insan Hz. Âdem'le başlayan peygamberlik zinciri son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ile son bulmuştur. Bu ikisi arasında gelen peygamberlerin sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Allah Teâlâ seçtiği peygamberlerini mucizelerle desteklemiştir.

Allah Teâlâ bütün kavimlere peygamber göndermiştir,¹⁹⁸ bunlardan Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi beş peygamberin adı geçmektedir. Her kavim kendilerine gelen peygamberlerin getirdiklerinden sorumlu olmuştur. Her bir peygamberin tevhid mücadelesinde kendilerine verilen mucizeler önemli bir yer tutmaktadır. Her peygamberler farklı dini ilkelerle gönderilmiş olsa da kendinden önce gelen peygamberi hep tasdiklemişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sûreler içerisinde bazen bir sûrede birden fazla peygambere yer verilirken, bazen de bir sûre bir peygamberin hayatını da konu edinebilmiştir. Bir peygamber ismi ile özdeşleşip, sûreye ismini veren peygamberle birlikte başka peygamberleri konu eden sûreler de bulunmaktadır. Hz. İbrahim'in adının verildiği İbrahim Sûresi de bunlardandır.

¹⁹⁵ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/319.

¹⁹⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 10/231.

¹⁹⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 789.

¹⁹⁸ İsra, 17/15.

1.2.1. Peygamberlerin Gönderiliş Gayesi

Her bir peygamber Allah Teâlâ tarafından seçilip belli bir amaç üzere gönderilmiştir. Gönderildiği toplumun anlayacağı şekilde mucize ve delillerle tevhid mücadeleleri desteklenmiştir. Kavminin dili ile gönderilen peygamberler¹⁹⁹ Allah tarafından kendilerine vahiy aracılığı ile bildirilen her türlü öğretiyi tebliğ ederek hidâyet yollarını göstermişlerdir. İnsanoğlu sadece akli ile gerçek bilgiye ulaşamaz. Kendi içlerinden gönderilmiş peygamberler vasıtasıyla dünya ve ahiret huzuruna ulaştıracak yolları öğrenir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyeti kerime peygamberlerin gönderiliş amaçlarını farklı açılardan ortaya koymaktadır. Âyetlerde peygamberlerin insanlara ihtilaf ettikleri konularda hakkı ortaya çıkaran,²⁰⁰ hidâyet yollarını gösteren,²⁰¹ insanlar arasında adaleti yerleştiren,²⁰² inananları karanlıktan aydınlığa çıkaran,²⁰³ şahid, müjdecî, uyarıcı,²⁰⁴ Allah'ın yoluna çağıran, aydınlatıcı bir kandil²⁰⁵ şeklindeki birçok özelliklerinden bahsedilmektedir.

İbrâhim Sûresinde sûreye ismini veren Hz. İbrahim'den başka, Hz. Musa, Hz. Nûh, Hz. Hûd peygamberin gönderildiği Ad, Hz. Salih Peygamberin gönderildiği Semûd kavmi örnekleri ile peygamberlerin gönderiliş amaçları ve tevhid mücadeleleri öz olarak ifade edilmiştir.

1.2.2. Sûrede Geçen Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi

Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş kavimlerin kıssaları, peygamberlerin tevhid mücadeleleri farklı boyutlarda, kimi zaman da tekrarlar şeklinde birçok sûrede yer almıştır. Bu tür kısa ve anlatımlardan maksat kronolojik bir tarihi bilgi vermekten ziyade geçmiş milletlerin başına gelenlerden ibret almaktır. Kur'ân'ın eşsiz üslubu içerisinde ifade bulan bu tarihi olaylar, kimi zaman Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat etmek, onu ve mü'minleri teselli etmek, yaşananlardan ders almak amaçlı olurken özellikle

¹⁹⁹ İbrahim, 14/4; Şûra, 42/7.

²⁰⁰ Bakara, 2/213.

²⁰¹ Ra'd, 13/7.

²⁰² Hadid, 57/25.

²⁰³ Talak, 65/11.

²⁰⁴ Nisa, 4/165; Ahzab, 33/45; Fetih, 48/8.

²⁰⁵ Ahzab, 33/46.

de tarihi yaşanmışlıklardaki ortak noktaya dikkat çeker. Bu şekilde İslâm'ın evrensel boyutunu, semavî dinlerin temelde aynı kaynaktan beslendiği ortaya koyar.²⁰⁶

İbrahim Sûresinde Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Nûh, Âd ve Semûd kavimleri geçerken, gönderilmiş tüm peygamberlerin ortak yaşadıkları mücadeleler bu bağlamda ifade edilmiştir. Sûreye ismini veren Hz. İbrahim, sûrenin tanıtımı yapıldığı ilk bölümde açıklanmıştır. Sûrede geçen Hz. İbrahim'e ait dua âyetleri Hz. İbrahim'i anlamada önemli mesajlar içermektedir. Son bölümde bu konuya değinilecektir.

Sûre içerisinde Hz. Musa ile kavmi arasında yaşanan mücadele birkaç âyetle öz bir şekilde ortaya konmuş, sonrasında da diğer peygamber ve kavimlerden örneklerle tevhid mücadelesinin önemi ve içeriği vurgulanarak, önceki nesillerin başına gelenlerden sonraki nesillere ibret alma fırsatı verilmiştir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kıssa ve peygamberlerin tevhid mücadelelerini anlamak çok önemlidir. Bu bölümde sûrede geçen Hz. Musa ve diğer geçen peygamberleri ve tevhid mücadeleleri anlatılmaya çalışılacaktır.

1.2.2.1. Hz. Musa (a.s.) ve Tevhid Mücadelesi

Hz. Musa (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'de adı en çok geçen, İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberlerden biridir. Hz. Musa ile ilgili bilgiler Kur'ân-ı Kerîm ve Tevrat aracılığı ile bilinmektedir. Bu bilgiler birbiri ile de genel olarak yakınlık arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa 34 sûre içerisinde 136 yerde zikredilmiştir.²⁰⁷ Kendisine risalet ve dört büyük ilahî kitaptan biri olan Tevrat'ın verildiği ulû'l-azm²⁰⁸ olarak kabul edilen peygamberlerdendir.

İsrail oğulları Hz. Yusuf (a.s.) zamanında insani olarak en iyi şartlarda bir yaşam içerisinde iken daha sonraları kıptı nüfusun ülkede artması, firavunların başa geçmesi ile en alt işlerde çalıştırılan, toplumun horladığı bir kesim olmuştur. Hz. Musa'nın peygamberlik mücadelesi, firavunların rab kabul edildiği o dönemde tevhid inancını yerleştirmek, İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarmak, kendisine vahyedileni

²⁰⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.171-172; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 213-214.

²⁰⁷ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 280.

²⁰⁸ Ahzab, 33/7, Şûra, 42/13; Ahkaf, 46/35; Aruçi, Muhammed, "Ülû'l-Azm", *TDV İA*, İst., 2012, 42/294-295.

hayata geçirmek üzere zorlu bir mücadele olmuştur. Bu süreçte Hz. Musa'ya birçok mucize verilmiştir.²⁰⁹

Hz. Musa doğumundan itibaren Allah'ın seçilmiş bir kulu olarak O'nun korumasında olmuştur.²¹⁰ Firavun tarafından hükümlerine zarar gelir endişesi ile İsrailoğullarından doğan tüm erkek çocukların öldürülmesini emrettiği bir dönemde dünyaya gelmiştir. Bu endişe ve Allah'tan gelen ilham ile annesi evladını korumak gayesi ile bir sepet içerisinde Nil nehrine bırakılmıştır. Tevrat'ta ve Kur'ân-ı Kerîm'de bu duruma işaret edilir.²¹¹ Tevrat'ta Firavun'un kızının, Kur'ân-ı Kerîm'de hanımının²¹² onu bulup sahip çıktığı ifade edilir. Hz. Musa'nın adının da sudan çıkarılıp kurtarıldığı için İbranice "çıkarmak" anlamı gelen "moşe" kelimesinden geldiği de ifade edilir.²¹³ Bu şekilde kurtulan Hz. Musa Allah'ın takdiriyle de hiçbir sütannenin sütünü emmeyerek, kız kardeşinin aracılığıyla annesine tekrardan kavuşur.²¹⁴ Bu şekilde Firavun'un sarayında ilahî koruma altında çocukluk yıllarını geçirir. Gençlik çağına gelince kendisine ilim ve hikmet verilmiştir.²¹⁵ Bir mısırlının ölümüne sebep olduğu için Mısır'dan ayrılıp, Medyen'e gitmiştir. Âyette ifade edildiği üzere orada sekiz yıl ya da on yıl kendi tercihi neticesinde Şu'ayb peygamberin yanında kalır, kızı ile evlenir.²¹⁶ Daha sonrasında peygamberlik verilir ve tekrardan Allah'ın emri ile Mısır'a geri döner. Hz. Musa'nın Allah'tan isteği üzere Kardeşi Hz. Harun da ona yardımcı olarak gönderilir.²¹⁷ Beraber Mısır'da Firavun'un karşısına çıkarlar, Allah'ın peygamberi olduklarını bildirirler ve Firavun'dan İsrailoğullarını kendisi ile beraber göndermesini isterler. Allah tarafından verilen âsa ve beyaz el mucizesini gösterir, bunun üzerine firavun tüm sihirbazları ile yarıştırmak ister. Sihirbazlar bu mucizeler karşısında Hz. Musa'ya iman ederler ve en ağır bir şekilde Firavun tarafından cezalandırılırlar.²¹⁸ İsrail oğullarına baskı daha da artar, her gelen musibet karşısında Firavun, İsrailoğullarını serbest bırakacağını söylese de Hz. Musa'ya verilen mucizelerle musibet atlatılınca verdiği sözü tutmaz. Bir gece yarısı

²⁰⁹ A'raf, 7/107-108, 133,171; İsrâ, 17/101.

²¹⁰ Tâhâ, 20/3; Kasas, 28/7.

²¹¹ Tâhâ, 20/38-39; Kasas, 28/7; Tevrat, Çıkış, 1: 8-22.

²¹² Kasas, 28/9.

²¹³ Tevrat, Çıkış, 2.10.

²¹⁴ Tâhâ, 20/40; Kasas, 28/11-13.

²¹⁵ Kasas, 28/14.

²¹⁶ Kasas, 28/27-29.

²¹⁷ Tâhâ, 20/ 29-36.

²¹⁸ A'râf, 7/107-126; Tâhâ, 20/56-73.

Hız. Musa kendine inanlarla beraber yola çıkar, Kızıldeniz'in yarılıp yol olması ile de denizi geçip kurtulurlar. Onları takip eden firavun ve askerleri Kızıldeniz'de boğulup helak olurlar.²¹⁹

Hız. Musa ve İsrail Oğulları için artık yeni bir dönem başlar. Firavunun zulmünden Hız. Musa sayesinde kurtulan İsrailoğulları kavuştukları birçok nimetin kıymetini bilemeyip, fırsatını buldukları anlarda eski inançlarına dönmeye kalkmışlar,²²⁰ Hız. Musa'yı yalnız bırakmışlar,²²¹ ya da olur olmaz isteklerle onun karşısına çıkmışlar,²²² nefsin arzu ve isteklerini Hız. Musa'nın emirlerine tercih etmişler, yaptıkları bu hatalar neticesinde de çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.²²³

İbrahim Sûresi'nde Hız. Musa'nın peygamber olarak gönderiliş amacı, kavmi ile yaşadıkları 5 ile 8. âyetler arasında öz olarak ifade edilmiştir.

“(5) Mûsâ'yı da, “Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!” diye mucizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır.”

“(6) Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü reva görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”

“(7) Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.”

“(8) Yine Mûsâ, “Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır” demişti.”

Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz anlatım metotlarından biri de tarihi yaşanmış olayları tekrardan hatırlatarak, bu yaşananlardan ders çıkarma yöntemidir. Yukarıdaki âyeti kerîmelerde de bu duruma dikkat çekilmektedir.

²¹⁹ Bakara, 2/50; A'raf, 7/136; Tâhâ, 20/77-78; Kasas, 28/40; Duhân, 44/23-24; Zariyat, 51/40.

²²⁰ Bakara, 2/54; A'raf, 7/148.

²²¹ Maide, 5/24.

²²² Bakara, 2/55.

²²³ Bakara, 2/65; Maide, 5/121-126; A'raf, 7/165-166.

Karanlıktan aydınlığa çıkarma eylemi tüm peygamberlerin ortak görev alanıdır. Hz. Musa da bu amaçla kavmine gönderilmiştir. Kendisine Tevrat ve peygamberliğini destekleyecek mucizeler verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'ya dokuz mucize verildiği belirtilir.²²⁴ Bu mucizeler, âsa,²²⁵ beyaz el,²²⁶ çekirge, haşere, kurbağa, kan,²²⁷ taştan su fişkırması,²²⁸ denizin yarılması,²²⁹ Sina dağının üzerlerine kalkması²³⁰ şeklinde ifade edildiği gibi bu dokuz mucizenin içeriği ile ilgili farklı ifadeler de bulunmaktadır. Hz. Musa bu mucizelerle gönderildiği İsrail Oğullarını Firavunun zulmünden kurtarmıştır.²³¹ Kavmine o yaşadıkları sıkıntılı günler hatırlatılarak, sabreden ve şükreden kulların ancak bu durumun farkında olacağı belirtiliyor. Allah Teâlâ Hz. Musa'dan İsrail Oğullarının yapmış oldukları yanlış davranışlar, şirk ve benzeri hatalar nedeniyle eski günleri onlara hatırlatmasını, ellerinde olan nimetin farkına vardırmasını istiyor. Nimeti verenin Allah Teâlâ olduğu hiçbir zaman unutulmamalı, kul için her daim şükür görevi yerine getirilmelidir. Şükür kulluğun bir gereği olarak, verilen nimetlerden dolayı Allah'a karşı söz ve fiilleriyle kulun bir teşekkür ifadesidir.²³² Şükretmek nimetin daha da artmasına vesiledir. Bunun tam zıddı nankörlük verilen nice nimetleri unutmak, verenin Allah Teâlâ değil de kişinin kendi bilgi becerisine bağlamasıdır ki, bu durum kişiyi inkâra götürür.²³³ Allah Teâlâ hiçbir şeye muhtaç değildir. Kişi nankörlük yaparak ancak kendine zarar verir. Yukarıda geçen âyetlerde Hz. Musa'nın söylemi ile bu hususa dikkat çekilmiştir. Tüm peygamberler gibi Hz. Musa da kavmini bu tür yanlış davranışlara karşı uyarmıştır. Burada Hz. Musa ve kavminden bahsedilmesi, bu şekilde uyarıların olması, Kur'ân'ın indiği o dönemdeki ilk muhataplar ve kıyamete kadar ona tabi olacaklar için ders alınıp dikkat edilmesi gereken bir durumdur.²³⁴

²²⁴ İsra, 17/101; Neml, 27/12.

²²⁵ A'raf, 7/107; Tâhâ, 20/20.

²²⁶ Taha, 20/22; Kasas, 28/32.

²²⁷ A'raf, 133.

²²⁸ Bakara, 2/60; A'raf, 7/160

²²⁹ Bakara, 2/50; Yunus, 10/90; Tâhâ, 20/77; Şuarâ, 26/63.

²³⁰ Bakara, 2/63; A'raf, 7/171

²³¹ Bakara, 2/50; Yunus, 10/84-90; Tâhâ, 20/80, Şuarâ, 26/65.

²³² Komisyon, *Kur'ân yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/ 305.

²³³ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, 7/91.

²³⁴ Mevdûdi, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 2/539.

1.2.2.2. Sûrede Geçen Diğer Peygamberler

İbrahim Sûresinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa'dan başka Hz. Nuh, Ad ve Semud kavimleri ve bu kavimlere gönderilmiş peygamberlerin kavimleri ile olan durumları 9-15 âyetler içerisinde ifade edilmiştir.

“(9) Sizden öncekiler, Nuh, Ad ve Semud kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp getirerek, “Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz” dediler.”

“(10) Peygamberleri, “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor” dediler. Onlar, “Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!” diye cevap verdiler.”

“(11) Peygamberleri onlara şöyle dediler: “Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar.”

“(12) Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.” Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.”

“(13-14) İnkârcılar peygamberlerine, “Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!” dediler. Bunun üzerine rableri onlara, “O zalimleri elbette helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lutuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir” diye vahyetti.”

“(15) Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı.

Âyetteki Nuh, Ad ve Semud kavmi haberlerinin Hz. Musa'ya ait sözlerin devamı olarak söylendiğini belirtenler olduğu gibi, Allah Teâlâ'dan yeni bir hitap olduğu da

söylenmiştir.²³⁵ Nasıl olursa olsun burada peygamber gönderilmiş geçmiş kavimler üzerinden dersler verilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyeti kerime yeryüzünde gezerek geçmiş milletlerin izini, onların akıbetlerini görmeye, tarihi yaşanmışlıklardan ders almaya çağırır.²³⁶ Tarih sahnesinden nice kavimler gelip geçmiştir. Kendilerine peygamber gönderilip de onlara tabi olmayanların sonu hep helak olmuştur. Âyetler bu duruma işaret ederken insanlık için aynı akibetin tekrarı olmaması açısından ibretlik mesajlar içermektedir.

Hz. Nuh Kur'ân-ı Kerîm'de ulü'l-azm olarak nitelendirilen beş peygamberden biridir.²³⁷ Kur'ân'da kırk üç yerde ismi geçmekte,²³⁸ yirmi sekiz yerde de hakkın da bilgi geçmektedir.²³⁹ Kendi adıyla da olan Nuh Sûresi Kur'ân'ın yetmiş birinci sûresidir ve onun tevhid mücadelesini anlatır. Hz. Nuh 950 yıl yaşamış,²⁴⁰ putperest kavmini Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya davet etmiştir. Nuh (a.s.)'in kavminin arasında yaşadığı sürenin 950 yıl olduğu, sonrasında da 350 yıl daha yaşadığı rivayet edilir.²⁴¹ Uzun süren tebliğ dönemi içerisinde kavmi inanmayınca “Ey Rabbim kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma”²⁴² diye dua etmiştir. Bunun üzerine Allah ona bir gemi yapmasını her canlı türünden bir çifti ve kendisine tabi olanları gemiye bindirmesini bildirir,²⁴³ bu şekilde Nuh tufanı olarak bilinen helakten inananlarla birlikte kurtulur. Oğlu ve eşi inanmayanlar arasında helak olup boğulur. Bir peygamber inanmadığı zaman kendi en yakınlarını bile Allah'ın azabından kurtaramaz.²⁴⁴ Bu durum imanı olmayan kişinin en yakın peygamber bile olsa, imanı olmadığı sürece onu kurtarmaya yetmediği mesajı da bu yaşananlarla insanlık âlemine verilmiştir. Tufan bitince inananlarla birlikte Allah'ın emriyle gemiden inerler ve yeni bir yaşam başlar.²⁴⁵

²³⁵ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 16/529.

²³⁶ Âl-i İmran, 3/137; Hac, 22/46; Neml, 27/69.

²³⁷ Ahzab, 33/7; Şûra, 42/13; Ahkaf, 46/35; Aruçi, Muhammed, “Ülü'l-Azm”, *TDV İA*, İst., 2012, 42/294-295.

²³⁸ Abdülhakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 722-723.

²³⁹ Harman, Ömer, “Nuh”, *TDV İA*, İst., 2007, 33/224-227.

²⁴⁰ Ankebut, 29/14-15.

²⁴¹ Taberî, *Tarihu't-Taberi*, 1/179.

²⁴² Nuh, 71/26.

²⁴³ Hud, 11/40; Mü'minun, 23/27.

²⁴⁴ Hud, 11/42-48.

²⁴⁵ Hud, 11/48.

Hız. Nuh'tan sonra gönderilen peygamberlerden olan Hız. Hud Ad kavmine gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Ad kavminin haberleri yirmi dört yerde geçer²⁴⁶ ve yaşadığı yer olarak belirtilen Ahkaf'ın tarihçiler tarafından Yemen civarında bir bölge ya da Şam'da bir dağ olduğuna işaret edilir.²⁴⁷ Ad kavmi konak ve sarayları ile övünen bir kavimdi. Bu durum azgınlıklarını daha artırmıştı, kendilerine gönderilen Hud peygambere tabi olmadılar. Putlara tapmaya, azgınlık içerisinde olmaya devam ettiler. Bu da onların helakına sebep oldu.²⁴⁸ Her tarafı kasıp kavuran bir rüzgârla gelen azap inananmayan herkese ulaştı, sekiz gün yedi gece sürdü,²⁴⁹ her taraf yerle bir oldu.²⁵⁰

Semud kavmine de Hız. Salih peygamber gönderildi. Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi altı yerde Semud kavminin adı geçer.²⁵¹ Kendilerine gönderilen Salih peygamberin tevhid mücadelesinden bahsedilir. Geçtiği sûrelerin bir kısmında Salih peygamberin kavmiyle yaşadıkları ayrıntılı bir şekilde ortaya konurken,²⁵² sûrelerin bir kısmında da aynı ortak kaderin bir parçası olan, inanmayarak helaklarına sebep olan kavimlerle birlikte zikredilerek, inkârcıların sonuna dikkat çekilmiştir.²⁵³ Ad kavminden sonra, Hız. İbrahim Peygamberden önceki bir dönemde Hicaz ile Şam arasında bulunan Hicr bölgesinde yaşamışlardır.²⁵⁴ Dağlarda kayaları oyarak yaptıkları binalar, düzlüklere kurdukları sarayalar, bina işçiliğinde ve süslemesindeki maharetlerle kendilerini göstermişlerdir.²⁵⁵ Bu özellikleri ile Ad kavmine benzerken, helak sebepleri ve helak şekilleri ile de aynı sonu yaşamışlardır.²⁵⁶ Semud Kavmi, Allah'ın varlığı ve birliğine imana davet eden Salih peygamberi yalanlamaları, ona verilen kayadan çıkan mucize olan dişi deveyi öldürmeleri, peygamberlerini de öldürmek istemeleri üzerine helak olmuştur. İnananlar dışındakilerin şiddetli bir sarsıntı, korkunç bir sesle helak oldukları Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilir.²⁵⁷ Bu sarsıntının volkanik patlama neticesinde meydana gelen bir deprem olduğu da ifade edilir.²⁵⁸

²⁴⁶ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 493.

²⁴⁷ Taberî, *Camii'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 22/125.

²⁴⁸ Hud, 11/50-60; Şu'ara, 26/123-139.

²⁴⁹ Hakka, 69/ 6-8.

²⁵⁰ Ahkaf, 46/24-25; Kamer, 54/19-21.

²⁵¹ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 160.

²⁵² A'raf, 7/73-79; Hûd, 11/61-69; Şuara, 26/141-159.

²⁵³ Tevbe, 9/70; Hac, 23/42-44, Mü'min 40/31.

²⁵⁴ Kırca, Celal, "Semud" *TDV İA*, İst., 2009, 36/500-501.

²⁵⁵ A'raf, 7/74; Hicr, 15/82; Şuara, 26/149; Fecr, 89/9.

²⁵⁶ Ankebût, 29/38; Fussilet, 41/13.

²⁵⁷ A'raf, 7/77-78; Hud, 11/66-67.

²⁵⁸ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, 1/288.

Yukarıda geçen âyeti kerimelerde bu kavimlere, gönderilmiş peygamberlerin mücadelelerine dikkat çekilmiştir. Bu tarihi yaşanmışlıklar neticesinde, inkârcıların başına gelen durumların tekrardan yaşanmaması için âyetler bir uyarı niteliği taşımaktadır. Sûrede “Sizden öncekiler, Nuh, Ad ve Semud kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı?”²⁵⁹ şeklinde geçen ifade ile âyet inkârları neticesi helak olan bu kavimlere dikkat çekmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ümmetini o kavimlerin durumuna düşmemeleri için onların durumlarından haberdar etmiştir. Buradaki hitap Hz. Musa’nın kendi kavmine olabileceği gibi, âlimlerin çoğuna göre Hz. Muhammed’in ümmetindedir.²⁶⁰

Allah Teâlâ yarattığı kullarını başboş bırakmamış, hakikate ulaşabilmeleri ve doğruyu bulabilmeleri için peygamberler göndermişlerdir. Allah tarafından gönderilen bu peygamberler, kavimlerini kendilerine verilen mucizeler ve Allah’ın yüce kudretini gösteren delillerle O’nun varlığını ve birliğini tanımaya davet etmişlerdir. Onlar, Allah’ın elçilerini “siz de bizim gibi bir insansınız” şeklinde söylemleri ile yalanlamışlar, hatta daha da ileri giderek “ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız ya da bizim dinimize dönersiniz” diyerek tehdit etmişlerdir. İnkârcının sorgulamayan, yanlış da olsa eskiye körü körüne bağlanma şeklindeki ruh yapısını âyetler net bir şekilde ortaya koymaktadır. İnanmamaları ve yalanlamalarının neticesinde cehennem azabını hak etmişler, dünyada yaptıkları hiçbir durum onlara fayda sağlamamıştır.

1.3. Vahiy

Vahy v-h-y kökünden mastardır. Kelime olarak, işaret etmek, mektup yazmak, gizlice söylemek, üstü kapalı ima etmek anlamlarına gelir.²⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’de aynı kökten seksen civarı âyette geçmektedir.²⁶² Terim olarak, “*Yüce Allah’ın genel olarak varlıklara hareket tarzlarını bildirmesi, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği ilâhî emir yasak ve haberlerin tümünü vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesi*” şeklinde tanımlanabilir.²⁶³

²⁵⁹ İbrahim, 14/9.

²⁶⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/68.

²⁶¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 858; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/379.

²⁶² Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 1.

²⁶³ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İst., 1996, s. 27.

1.3.1. Vahyin Mahiyeti

Vahiy ileten, iletilen ve aracı olmak üzere birçok unsurun bulunduğu tek yönlü bir iletişim türüdür.²⁶⁴ Vahyin kaynağı Allah Teâlâ'dır. Genel olarak kaynaklarda Allah'ın yarattığı varlıklara vahiy, yaratıkların kendi aralarında ki vahiy,²⁶⁵ vasıtalı, vasıtasız vahiy,²⁶⁶ gayr-i İlahi vahiy, ilahi vahiy²⁶⁷ şeklinde farklı ayrımlar yapılmakta, Kur'ân-ı Kerîm'de bu türlerin örnekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle vahiy denilince Peygamberlere olan vahiy akla gelir ve bu süreç ilk peygamber Hz. Âdem ile başlamıştır. Âyet ve hadislerden gelen bilgilerde vahyin melek vasıtası, ses aracılığı, sadık rüyalar, perde arkası gibi birçok yolla gerçekleştiği görülür. Allah Teâlâ peygamber de olsa hiçbir beşerle direkt konuşmaz."²⁶⁸

Peygamberler kendilerine bildirilen vahiy iletmekle sorumlu olmuşlardır. Kendilerine gönderilen suhuf ve ilahi kitaplar bu vahyin neticesidir. Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e gelen Kur'ân-ı Kerîm 23 yıllık zaman zarfı içerisinde vahiy olarak kendine verilmiştir.

1.3.2. Vahyin Gayesi

Vahiy, Allah Teâlâ tarafından peygamberler aracılığı ile insanlara ulaştırılan dini öğretilerin kaynağını teşkil etmektedir. Yüce Yaratıcı, insanlık hidayet bulsun diye birçok peygamber ve kitap göndermiştir. Hz. Davud'a Zebur'u, Hz. Musa'ya Tevrat'ı, Hz. İsa'ya İncil'i, Hz. Muhammed (s.a.v)'e de Kur'ân-ı Kerîm vermiştir. Her gönderilen peygamber kendilerine gelen vahiylerle kavimlerini batıldan hakka, karanlıktan aydınlığa, şirkten tevhide çıkarabilme çabası içinde olmuşlardır. İlahi kitapların en sonuncusu olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte önceden gönderilen kitapların hükmü ortadan kalkmıştır. İlk peygamberden son peygambere kadar gelen vahiylerin kaynağı aynı olduğu için özleri de aynıdır. Her gelen kitap bir öncekini doğrular niteliktedir.²⁶⁹

²⁶⁴ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 48.

²⁶⁵ Soysaldı, *Asırların İdrakine Kur'ân Tarihi*, s. 97.

²⁶⁶ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 54-60.

²⁶⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 37.

²⁶⁸ Şura, 42/51.

²⁶⁹ Âl-i İmran, 3/3-4.

Peygamberler aracılığı ile tebliğ edilen vahiy kaynaklı her bir bildiri belli bir sorumluluğu içinde barındırmaktadır. Sûrenin ilk ve son âyeti vahyin gayesi, muhatabın sorumluluğu açısından dikkat çekmektedir.

Sûrenin ilk Âyetinde Hz. Peygamber (s.a.v)'e Kur'ân-ı Kerîm'in gönderiliş amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”

Bu âyette geçen karanlıklar anlamına gelen “zulumat” kavramının çoğul olarak gelmesi batıl yolların çokluğuna, aydınlık anlamına gelen “nur” kelimesinin tekil olması da hidayet yolunun tek olduğuna işaret eder.²⁷⁰

Son âyetinde de ilahi vahyin sorumluluğunda olanlara da şu şekilde dikkat çekilmiştir:

“İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılınsınlar hem Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.”

İlk âyette Kitabı göndermekten maksadın karanlıktan aydınlığa, batıldan hakka, çıkarmak olduğu belirtilirken son âyette de vahyin muhatabı akıl sahibi olan kimselerin, bildirilenlerden ibret alıp tek olan Allah'ın varlığına ulaşabilmeleri gerekliliğine dikkat çekilmekte, bu şekilde sûrenin başı ve sonu kulların fiilleri konusunda iman ya da inkârı seçmede tercihin ve sorumluluğun kendilerine ait olduğunu hatırlatmaktadır.²⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm akli sahibi olan kişilere öğüt vermektedir. Bu son âyetin Hz. Ebu Bekir hakkında indiği rivayet edilir. Allah'ın kitabı için bir adres, onun mahiyetini açıklayan bir âyet var mı diye sorulduğunda evet cevabını verir. Nerede de diye sorulduğunda da bu son âyeti okur.²⁷²

1.3.3. Vahyin Dili

Vahyin dili peygamberlerin konuştuğu dil ile bağlantılıdır. Her peygamber gönderildiği kavmin dili ile vahiyler getirmişlerdir. Aynı dili konuşan insanların birbirini anlamaları daha kolay olduğu için, peygamberler de konuştuğu dil üzere kendilerine gelen vahiyleri bildirmişlerdir. Bu Allah Teâlâ'nın kullarının, peygamber

²⁷⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/58.

²⁷¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 19/115.

²⁷² Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/386.

gönderilen kavimlerin gelen vahiyleri anlamasına yönelik bir kanunudur.²⁷³ Dil birliği karşılıklı iletişimin en önemli unsurudur. Verilmek istenen mesajı iletmek ve anlamak için çok önemlidir.²⁷⁴

Allah tarafından peygamberlere iletilen vahyin amacı insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarma yollarını göstermektir. Vahyin içeriğinin anlaşılır ve uygulanabilir olması gerekir. Tüm peygamberlere kendilerinin anlayacağı şekilde ilâhî vahiyler gelmiş, onlar da kendilerine vahyedilene aynı dil üzere, kavimlerinin dili ile iletmışlerdir. Konu ile ilgili sûrenin 4. âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

“İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.”

Son gönderilen Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Arap kavmine mensup, Arapça konuşuyor olmasıdır. Bu şekilde kavmi ile iletişimde yanlış anlamaların, inanmayanların ileri süreceği bahanelerin önüne geçilmiştir. Birçok âyet bu durumu net olarak ortaya koyar.²⁷⁵

1.4. Ahiret

İmanın şartlarından biri de ahirete inanmaktır. İslâm dini dünya ve ahiret dengesi üzerine gönderilmiş bir dindir. Dünya ve ahiret hayatını düzenleyen kurallar ilahî dinlerin temelini oluşturmaktadır. Birçok sûrede olduğu gibi bu sûrede de ahiret hayatını anlatan âyetler geçmektedir.

Ahiret Kur'ân'da 110 yerde geçer,²⁷⁶ kelime olarak a-h-r kökünden türemiş, evvel, vahid kelimelerinin zıddıdır, ikinci, son manasındadır. Bu yüzden Ahiret yurdu ikinci hayat, dünya hayatının sonunda gelecek olan ebedi yurdun adıdır.²⁷⁷ Cennet, cehennem, hesap gibi birçok halleri içinde barındıran gayb âlemidir. Mü'minin en büyük özelliği gayba iman etmesidir.²⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a ve ahiret gününe inanan²⁷⁹ ve inanmayan²⁸⁰ tiplere özellikleri ve aralarındaki kesin çizgiler

²⁷³ Soysaldı, *Asırların İdrakine Kur'ân Tarihi*, s.110.

²⁷⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 10/160.

²⁷⁵ Yusuf, 12/2, Rad, 13/37, Zümer, 39/ 28, Şura, 26/192-195, Fussilet, 41/44.

²⁷⁶ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 21-22.

²⁷⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 68.

²⁷⁸ Bakara, 2/2.

²⁷⁹ Bakara, 2/4, 177; Nisâ, 4/39, 59; Tevbe, 9/18, 44; Neml, 27/3.

²⁸⁰ Nisa, 4/38; En'am, 6/13, Müddessir, 74/43-47; Mâun, 107/1-3.

karşılaşacakları durumlar net bir şekilde ifade edilirken o günün sahibinin Allah olduğu bildirilir.²⁸¹ Ahiret hayatına iman dünya hayatı içerisinde çekilen sıkıntı ve imtihanlar, yaşanan haksızlıklar karşısında dayanma gücünü artırır. Bu şekilde manevi âleme dayanan ruh daha sağlam ve güçlü olur.

1.4.1. Cennetliklerin Özellikleri

Ahirette inananlar için karşılık, mü'minlerin Allah Teâlânın vaadi olarak gireceği yer olan cennet, gizlemek, örtmek manasına gelen c-n-n kökünden türemiştir. Ağaç ve bitkileri ile yeri örten bahçe anlamındadır.²⁸² Araplarda sadece üzüm ve hurma ağaçlarının olduğu bahçeye denir. Ağaçların yoğunluğu ve dallarının gölgesi ile kaplı, ahiretteki nimetlerin yurdudur. Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle cennetler şeklinde çoğul gelmesinden dolayı cennetü'l-firdevs,²⁸³ adn,²⁸⁴ cennetü'n-ne'îm,²⁸⁵ dâru'l-huld,²⁸⁶ cennetü'l-me'va,²⁸⁷ dâru's-selam,²⁸⁸ illiyyün²⁸⁹ şeklinde birçok cennetten bahsedilir ve yedi olduğu ifade edilir.²⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de cennet farklı şekillerde, müfred, tesniye ve cem'i olarak 147 yerde geçmektedir.²⁹¹

Allah Teâlâ en değerli varlık olarak insanı yaratmış, içinde bulunduğu imtihan dünyasında onun hizmetine tüm nimetleri sunarken ona belli sorumluluklar yüklemiştir. Dünya imtihanın neticesi olarak inanan ve salih amel işleyen kullarına ebedi kalacakları, tükenmez nimetlerle dolu,²⁹² altlarından ırmaklar akan, genişliği gökler ve yer kadar olan²⁹³ daha nice özelliklere sahip cenneti vadedmiştir. Cennetliklerin özellikleri ve cenneti kazanabilme yolları da birçok âyeti kerime ve hadisi şerifte ifade edilmiştir.²⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de cennetlikler anlamında ashabü'l-yemin, ashabü'l-meymene tabiri de kullanılır.²⁹⁵ Bu şekilde anılmalarının sebebi olarak Hz. Âdem'in soyundan çıkarıldıklarında onun sağ tarafında olmaları, amel

²⁸¹ Fatıha, 17/4.

²⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/100; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 204.

²⁸³ Kehf, 18/107; Mü'mimun, 3/11.

²⁸⁴ Tevbe, 9/72; Kehf, 18/31; Tâhâ, 20/76, Sâd, 38/50.

²⁸⁵ Tur, 52/17; İnfıtar, 82/13.

²⁸⁶ Furkan, 25/15

²⁸⁷ Necm, 53/15

²⁸⁸ En'am, 6/17; Yunus, 10/25.

²⁸⁹ Mutaffifin, 83/19.

²⁹⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 204.

²⁹¹ Abdülbakî, *El-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 180-181.

²⁹² Tevbe, 9/21.

²⁹³ Âl-i İmrân, 3/ 133.

²⁹⁴ Nisâ, 4/13; Mü'minûn, 23/1-11; Rad, 13/20-24.

²⁹⁵ Vakıa, 56/8, 27.

defterlerini sağ tarafından almaları, Allah Teâlâ tarafından cennette olacaklarının bildirilmesi şeklindeki rivayetlerdir.²⁹⁶

İbrahim Sûresi'nin 23. âyetinde cennet ve cennetliklerin özellikleri öz olarak ortaya konmuştur:

“İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, Rablerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaklardır.”

Önceki âyetlerde inanmayanların ruh hali ve karşılaştıkları durum anlatıldıktan sonra bu âyette iman eden, imanın gereği amel edenlerin Allah'ın izni ile cennete girecekleri Kur'an'ın eşsiz üslubu içerisinde belirtiliyor. Dünyadaki iman ve iyi amel cennetle neticelenmekte, buraya giren kişilerin de karşılaştıklarındaki ifadeleri birbirlerinden ve Rablerinden selamdır.²⁹⁷

1.4.2. Cehennemliklerin Özellikleri

İlahi dinlerde inkâr edenlerin girecekleri ahiret yurdu cehennem inancı, ölümden sonra hayat inancı olan ilahi olmayan dinlerde de görülür. Kelime olarak “derin dipsiz kuyu” “Allah'ın tutuşturulmuş ateşi” anlamına gelen bu kavramın Arapça olmadığını, farsça olduğunu ileri sürenler olmuştur.²⁹⁸ Dini bir terim olarak ahirette inkâr edenlerin ebedi olarak kalacakları, iman edenlerin de günahlarına göre ceza görecekleri yerin adıdır.²⁹⁹

Kur'an-ı Kerim'de cehennem anlamında “nar,³⁰⁰ cahîm,³⁰¹ hutame,³⁰² haviye³⁰³ gibi birçok ifadeleri kullanılmakla birlikte en çok cehennem geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yetmiş yedi âyette yer alır.³⁰⁴ Cehenneme sokan en temel etken Allah'ı ve Peygamberlerini inkâr etmek ya da Allah'a şirk koşmak olmakla birlikte cehennemliklerin kendi dilleri ile kendilerini tanıttıkları bazı âyetlerde amelî, ahlakî zaaf ve hataların da cehenneme götürdüğü görülür.³⁰⁵

²⁹⁶ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'an*, 17/198.

²⁹⁷ Yasin, 36/58.

²⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/112; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 209.

²⁹⁹ Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s.87.

³⁰⁰ Nisa, 4/145.

³⁰¹ Hakka, 69/30-32.

³⁰² Hümeze, 104/5-6.

³⁰³ Karia, 101/8-11.

³⁰⁴ Abdülbakî, *El-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an-ı Kerim*, s. 184-185.

³⁰⁵ Müddesir, 74/44-47.

Daha çok imanî konuları içine alan bu sûrede inanan ve inanmayanların sonu anlatılırken, surenin 16-17 ve 42-51. âyetlerde inatçı, zorba, zalim olarak nitelendirilen inkarcıların, şeytanın yoluna uyanların kendilerini cehenneme sürükleyen davranışları ve neticeleri, cehennemde başlarına gelecekler haber verilerek genel bir uyarı yapılmaktadır:

(16) Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir!”

“(17) Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır.”

Bu ayetlerde inkarcıların cehennemde görecekleri azabın bir kısmı anlatılmaktadır. Kur'an-ı Kerim’de bir yok yerde de bu duruma dikkat çekilmiştir. Cehennem de irin ve kaynar su, bağırsakları parçalayan, erimiş maden eriği şeklinde olan içeceklerin³⁰⁶ susuzlukları gidermekten ziyade daha da eziyet ve işkence olacağı ifade edilmektedir. Ayette “Her taraftan ona ölüm gelecek, ama ölmeyecektir” ifadesinin ölümü gerektiren durumlar o kimseyi kuşatsa da ölemeyeceği anlamına geldiği ve her defasında daha şiddetli azapla karşılaşacağı belirtilir.³⁰⁷ Suyu yaklaştıkça ya da kendine sunulan o irinli suyu içtikçe defalarca ölüm hali oluşacak ama ölmeyecektir. Bu şekilde kafirlerin durumu devamlı bir şekilde sekarat-ı mevt halinde olan kimsenin durumuna benzetilmektedir. Ölümün şiddet ve sıkıntısı devam ettikçe azabı da artacaktır.³⁰⁸ “Sonra orada hem ölmeyecek hem de hayat bulmayacak”³⁰⁹ ayeti ile de bu duruma dikkat çekilmiştir. Bu haliyle azabın en ağırını yaşayacaktır.

“(42) Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış;”

³⁰⁶ Hac, 20/22; Sâd, 38/57; Duhan, 44/45; Muhammed, 47/15; Nebe, 78/23-26.

³⁰⁷ Râzî, *Mefâtih ’ul- Gayb*, 19/80.

³⁰⁸ Kurtubî, *el-Cami ’u li Ahkam ’il-Kur ’ân*, 9/352.

³⁰⁹ A’la, 87/13.

Bu âyeti kerimede hitab âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'edir. Bununla beraber hitabın onun nezdinde hak dava uğrunda çalışan herkesi kapsadığı da belirtilir.³¹⁰ Birçok âlim bu âyet için “mazluma teselli, zalime tehdittir” demiştir.³¹¹

Allah Teâlâ müşriklerin yaptığı her şeyden haberdar olduğunu burada olduğu gibi “Allah ne yaparsanız, hepsini bilir”³¹² şeklinde farklı âyetlerde de bildirerek Peygamberine teselli vermiştir. O müşriklerin cezalarının hemen verilmeyip ertelenmesi Allah Teâlâ'nın onların yaptıkları işe razı olmasından değil, sünnetullah gereği onlara süre vermesindedir.³¹³ Bu süre verme ve erteleme, onların yaptıklarından habersiz olması ya da ihmalden dolayı değil, onları daha çetin azaba çarptırmak ya da tevbe etmelerine imkân sağlamak içindir.³¹⁴ “İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır.”³¹⁵ âyeti de bu duruma işaret etmektedir.

Kâfirler için bir tehdit olan bu âyet onların ahirette karşılaşacakları manzaralar karşısında yüz şekli ifadesi, dehşet ve korkudan gözlerin dışarı fırlaması olarak tasvir edilmektedir. Gözlerin dışarı fırlamasını İbn-i Abbas aşırı hayret ve şaşkınlıktan dolayı boşluğa bakma olarak tarif etmektedir.³¹⁶ Bu durum korku ve kederden artık inkârcının gücünün kalmadığını gösterir.³¹⁷

“(43) Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar.”

Bu âyet de yukarıdaki âyet gibi kâfirlerin dehşetini, korku ve şaşkınlık ifadesi olan tasvirlerle anlatmakta, başlarını çevirecek, bakışlarını kaçırarak mecellerinin olmadığı o manzara karşısında nasıl donup kaldığını ifade etmektedir. Korkudan ne

³¹⁰ Neseî, Ebü'l Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Neseî Tefsiri (Medariku't-Tenzil Hakâiku't-Te'vil)*, Daru'l-Kelimü't-Tayyib, Beyrût, 1998/1419, 2/177; Komisyon, *Kur'an yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/324.

³¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/563; Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/376; Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2/177.

³¹² Bakara, 1/283.

³¹³ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/376.

³¹⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrût trs.; 4/431; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu Akli's-Selîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût trs., 5/55; Komisyon, *Kur'an yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/324.

³¹⁵ Âl-i İmran, 3/178.

³¹⁶ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/376.

³¹⁷ Râzî, *Mefâtih'ul-Gayb*, 19/108.

yapacaklarını bilecek durumda değiller, kalpleri ve zihinleri iyilik anlamında boş olduğu için kendilerine de fayda sağlamaz.³¹⁸ İşte bu durumda inkârcılar şaşkınlık ve dehşetten akıl, kavrayış ve anlama adına hiçbir şeyleri kalmadığı için âyetlerde işaret edilen olağanüstü hâl içerisine düşeceklerdir. O günün şiddetinden göz kapakları hareket edemez hale gelecek.³¹⁹ Hasan Basrî de o gün insanların gökyüzüne doğru bakışlarını çevirip birbirlerine bakacak hallerinin olmadığını ifade eder.³²⁰ Normalde suçlu olduğunu bilen kimse başını öne eğerken, kıyamet gününde o günün dehşetinden, bunun tam tersi, kafaların yukarıya doğru olacağına işaret edilerek, olağanüstülüğe dikkat çekilmektedir.³²¹ Zalimlerin pişmanlıkları sonraki âyette şu şekilde ifade edilmektedir.

“(44) Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zalimlerin, “Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım” diyecekleri ve onlara, “Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?” diye sorulacağı güne karşı insanları uyar.”

Bu âyeti kerime ile Allah Teâlâ peygamberine ölümden sonrasında bir hayatın olmadığına inanan o kâfirleri o gün pişmanlık yaşamamaları için uyarmasını buyurmaktadır. Allah’ın göndermiş olduğu peygamberlere uymayanların sonları, ahirette hiç ummadıkları şekilde her şey ortaya çıktığında toprak olmayı temenni etmeleri,³²² yukarıdaki âyette olduğu gibi, tekrar bir fırsat istemeleri, dünyaya geri dönüp iyi ameller yapmayı,³²³ ölümlerine karşılaştıklarında sadaka verenlerden olma arzuları³²⁴ gibi bu tür pişmanlıkları ve mazeretleri sürmeleri,³²⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde ifade edilmiştir. O günün dehşetiyle asıl gerçeğin farkında olan kâfirlerin bu tür davranışları onları azaptan kurtarmaya yetmeyecek, ne kadar mazeretleri sürseler de kabul edilmeyecek ve kendi aleyhlerine şahit olacaktır.³²⁶

³¹⁸ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2/178.

³¹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/431.

³²⁰ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/377.

³²¹ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'an*, 17/29-35.

³²² Nebe, 78/40.

³²³ Mü'minûn, 23/99-100; Secde, 32/12; Fâtır, 35/37.

³²⁴ Münâfikûn, 63/10.

³²⁵ En'am, 6/23,27.

³²⁶ Kıyame, 75/14-15; Murselât, 77/35.

Bu âyetin Kureyşlilerin tekrar diriltilmeyeceklerine dair yeminlerine işaret ettiği belirtilir.³²⁷ Konu ile ilgili gelen rivayette inkâr ehlinin ahirette beş duası olduğu, bunlardan dördüne Allah Teâlâ tarafından cevap verildiği, beşincisinden sonra asla konuşma imkanlarının olmayacağı belirtilir. Birinci dua ve cevap için Mü'min Sûresi 11-12. âyetler, ikinci dua ve cevap için Secde Sûresi 12-14. âyetler, üçüncü dua için yukarıdaki Âyeti kerime ve cevap için Fâtır Sûresi 37. âyet, dördüncü dua ve cevabı için Mü'minûn 106-108. âyetler olduğu ifade edilir ve artık bundan sonra hiçbir isteklerine cevap verilmeyip cehennem üzerlerine kapatılır.³²⁸

“(45) Ve sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmişsiniz. Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu, size misaller de getirdik.”

Bu âyeti kerimede kendilerinden önceki kavimlerin peygamberlerine tabi olmayarak azgınlıkları sebebiyle helak olmalarını bizzat bildikleri ve o yerleri bizzat müşahade ettikleri halde hala inanmamalarının da kendileri için bir helak sebebi olacağına dikkat çekilmektedir. Helak olan kavimlerin Nuh, Ad, Semud ve bunların arasında helak olan birçok milletler olduğu ifade edilir. Bunca delil ve işaretten sonra ibret almayı doğru yola girmeyenlerin azabı görünce kurtulmak için fırsat ve süre isteklerinin bir faydası olmayacağı belirtilmektedir.³²⁹

“(46) Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!”

Bu âyetin arapçasında (“وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ”) tuzak anlamında gelen “mekr” kelimesi geçmektedir. “mekr” hile ve tuzak, bu niyetle amacı gizlemek anlamlarına gelmektedir. Kâfirlere nisbet edildiğinde yerilmiş bir mana ifade etmesine rağmen Allah’a izafe edildiğinde “...Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır” anlamında övülmüş bir anlam içerir.³³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de anlam itibarıyla “keyd” ifadesi de “mekr” kelimesine benzer bir şekilde birçok âyette geçmektedir.³³¹ “Keyd” kelimesi de hile, düzen, tuzak anlamlarına gelmekte, olumlu ve olumsuz manalara da

³²⁷ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/378.

³²⁸ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/378-379.

³²⁹ Taberî, *Camîu’l-Beyan an Te’vil’il Kur’ân*, 17/37.

³³⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 772.

³³¹ Â’raf, 7/183; Yusuf, 12/152; Mürselât, 77/39.

işaret etmekle beraber, genelde yerilmiş bir şekilde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.³³²

Bu âyeti kerimede inkârcıların tuzaklarından ve kurdukları bu tuzakların Allah katında işe yaramayacağından bahsedilmektedir. Tuzak kurdular kelimesinin karşılığı olan “mekerû” ifadesinden tüm inkârcıların, ilk andan itibaren kendilerine peygamber gönderilip tabi olmayan kavimlerin ya da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kavminden inanmayan müşriklerin kastedilmiş olabileceği belirtilir.³³³ İnkârcıların tuzakları, Allah’a ortak koşmak, peygamberleri yalanlamak, inatlaşmak şeklinde ifade edilmiştir.³³⁴

Âyeti kerimede Allah Teâlâ, inkârcılar ne kadar tuzak kurarlarsa kursunlar, tuzaklarının Allah’a ve Allah’ın dinine asla zarar veremeyeceği, zararlarının kendilerine döneceğine dikkat çeker. Yüce Yaratıcı burada şeriatını sarsılmaz, yerinden oynatılamaz dağlara, kâfirlerin tuzaklarını da o dağların üzerinde esip giden rüzgârlara benzetmiştir ki, kâfirlerin tuzakları ne kadar kuvvetli de olsa uçup gider, zarar verme niyetlerinin gerçekleşmesi mümkün olmaz.³³⁵

Âyeti kerimede **الْجِبَالِ** şeklinde geçen dağlar ifadesi ile Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun getirdiği İslâm dinin sağlamlığına da benzetme yapılmıştır. Hz. Peygamber ve getirdiği şeriatin dağlar gibi güçlü ve sağlam oluşu ile öncekilerin üstünde olduğuna dikkat çekilerek sonrasında gelen “O halde, sakın Allah’ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma!” âyeti de buna delil olarak gösterilmiştir.³³⁶

O inkârcıların tuzaklarının Allah katında olması demek, yaptıkları her şeyin Allah tarafından bilindiği ve buna karşılık olarak azaba çaptırılacakları anlaşılmaktadır. Kurdukları tuzaklarının güçlü olması inkârcılara bir fayda vermez. Bu âyetin tefsirinde o dönemin kendilerine ilahlık atfeden hükümdarlarının kuleler yapıp göğe ulaşma arzuları, havaya ok atıp Yüce Yaratıcıya savaş açıp öldürme niyetleri, inkârcılıkları neticesinde yaptıkları hile ve aldıkları tedbirler ile ilgili birçok rivayet de geçmektedir.³³⁷ İnkârcı o zalimler her ne yaparsa yapsın Allah’ın gücü üzerinde olma

³³² İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 728.

³³³ Râzî, *Mefâtih’ul- Gayb*, 19/110.

³³⁴ Taberî, *Camîu’l-Beyân an Te’vil’il Kur’ân*, 17/41; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/380.

³³⁵ Taberî, *Camîu’l-Beyân an Te’vil’il-Kur’ân*, 17/43; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/ 565; Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2/179.

³³⁶ Râzî, *Mefâtih’ul- Gayb*, 19/111; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/378-379.

³³⁷ Râzî, *Mefâtih’ul- Gayb*, 19/110.

imkânları olmadığı içi helaktan kurtulmaya güçleri yetmemiştir. Geçmişte olduğu gibi kıyamete kadar inkârcılar Tevhide karşı tuzak kurmaya devam edeceklerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in her döneme hitap eden özelliği ile kıyamete kadar gelecek tüm inkârcıları içine alan bu âyet, kurdukları tüm tuzaklarla asla Allah'ın dinini yok etme imkânlarının olamayacağı, sonlarının da yine aynı şekilde şiddetli azap olacağına dikkat çekerek kâfirlere bir uyarı niteliğindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde benzer âyetlerle kâfirlerin tuzaklarının işe yaramadığı belirtilmiştir.³³⁸ Onların bu tuzaklarına karşı, “İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor.”³³⁹ âyeti kerimesi ile Allah Teâlâ şeriatinin ilâhi koruma altında olduğuna işaret etmiştir. Fil vakasının anlatıldığı Fil Sûresi de bunun en güzel örneklerinden biridir.³⁴⁰

“(47) O halde, sakın Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz.”

Bu âyeti kerime, Allah Teâlâ'nın sonsuz kudreti ile her şeyi bilen, gören ve herşeye gücü yeten olarak inkârcıların kendilerine gönderilen peygamberlere ve Allah'ın dinine karşı gösterdikleri zalimlikler neticesinde yaptıklarının yanlarına kar değil, karşılığını Allah'ın bir vaadi olarak azap olarak bulacaklarına dikkat çekmektedir. Allah'ın vaadi haktır, yeri ve zamanı geldiğinde de gerçekleşir. Allah'ın peygamberlerine vaadinin “Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz.” ve “Allah, elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim diye yazmıştır.”³⁴¹ âyetlerindeki bildirilenler olduğu belirtilir.³⁴²

Allah Teâlâ zalimlere mühlet verir ama asla ihmal etmez, cezasız bırakmaz.³⁴³ Peygamberlerine ve ona tabi olanlara da yardımını esirgemez. Allah Teâlâ'nın vaadinden dönmeyeceği Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette hatırlatılarak,³⁴⁴ zalimler uyarılmakta, peygamberler ve ona tabi olanlar teselli edilmektedir. Herhangi birine

³³⁸ Âl-i İmran, 3/54, Enfal, 8/30; Ra'd, 13/42; Tarık, 86/15-17, Neml, 27/50.

³³⁹ Tevbe, 9/32; Saf, 61/8.

³⁴⁰ Fil, 105/1-5.

³⁴¹ Mü'min, 40/51; Mücadele, 58/ 22.

³⁴² Râzî, *Mefâtiḥ 'ul- Gayb*, 19/ 111; Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2/179.

³⁴³ En'am, 6/44.

³⁴⁴ Âl-i İmran, 3/9; Rad, 13/32; Hac, 22/47; Rum, 30/6.

verdiği vaaddan dönmeyen Allah'ın elbetteki katında en değerli olan peygamberlerine verdiği sözden dönmesi asla düşünülemez.³⁴⁵

Âyetin son bölümünde geçen esma'ül-hüsna içerisinde yer alan “azîz ve züntikâm” ifadeleri ile de Allah'ın sonsuz kudretine vurgu yapılmıştır. Allah “azîz” ismi ile mutlak galip, güç ve kudret sahibi, “züntikam” ismi ile de kendine inananlar için zalimlerden intikam alandır, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz. Surenin 16 ve 17. Ayetinde inkarcıların ahirette karşılaşacakları azabtan kesitler sunulmuştur.

1.4.3. Kıyamet ve Suçluların Âkibeti

“(48) Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır.”

Bu âyette kıyamet gününe, yer ve gökte meydana gelecek köklü değişime işaret edilmektedir. Âyetin arapçasında (“يَوْمَ يُبَدِّلُ الْأَرْضَ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتِ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ”) “يَوْمَ يُبَدِّلُ” şeklinde gelen ifade, bir şeyi bir şeyin yerine koymak, tağyir etmek, değiştirmek anlamındadır.³⁴⁶ Değişim denilen şey bazen öz ve bazen de nitelik üzerinde gerçekleşebilir.³⁴⁷ “Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir.”³⁴⁸ âyetinde, “gömleğimi cübbeye çevirdim” ifadesindeki değişme nitelik üzerinde, “dirhemleri dinarlarla değiştirdim” ifadesinde öz üzerindeki değişimi ifade eder.³⁴⁹ Âyette yerin ve göğün değiştirilmesi hususunda âlimler temel bu iki görüş çerçevesinde birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Yerin ve göğün özünde bir değişiklik olmadan niteliklerinin değişmesi ya da hem özünde hem niteliklerinde değişiklik olması şeklinde açıklamışlardır. Yerin niteliklerinin değişmesini İbn-i Abbas, bildiğimiz yeryüzünün denizleri, dağları ve tepeleriyle dümdüz olması şeklinde ifade etmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Allah arzı başka bir arz haline getirir ve onu yayar, debbağlanan derinin uzatılması gibi uzatır. Artık sen orada ne bir eğrilik ne de bir pürüz göremezsin.” Göğün dönüştürülmesi de yıldızların yayılması, güneşin katlanıp dürülmesi, ayın tutulması, erimiş madenler gibi ya da kıpkırmızı bir deri haline gelmesi şeklinde ifade edilmiştir.³⁵⁰

³⁴⁵ Râzî, *Mefâtiḥ 'ul- Gayb*, 19/111.

³⁴⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 11.

³⁴⁷ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2/180.

³⁴⁸ Furkan, 25/70.

³⁴⁹ Râzî, *Mefâtiḥ 'ul- Gayb*, 19/111.

³⁵⁰ Râzî, *Mefâtiḥ 'ul- Gayb*, 19/112.

Yer ve gökyüzünün özünün değiştirilmesi ile ilgili olarak başka yer ve gökle değiştirmesi, yeryüzünün cehenneme, gökyüzünün cennete dönüştürülmesi, yerin hiç kan dökülmemiş, hiç günah işlenmemiş bir hale dönüşmesi şeklinde görüşler ileri sürülmüş, Kıyamet günü olacak bu değişimin mahiyetinin tam olarak bilinemeyeceği ifade edilmiştir.³⁵¹

Kur'ân-ı Kerîmde birçok âyette de yer ve göğün kıyamet günkü özelliklerinden bahsedilir. Allah Teâlâ bildiğimiz, gördüğümüz, içinde yaşadığımız varlıklar üzerinden bu tasvirleri yapmış, o günün dehşetini temsili bir şekilde açıklamıştır. O gün gelmeden o gününe hazır olmak için sık sık bu uyarılar tekrarlanmıştır.

Kıyametle ilgili haberler gaybî bilgilerdir, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette bildirildiği kadar bilinebilir. Bu bilgiler ışığında yapılan yorumlar farklılık arz edebilir. Yer ve gök ve içindekiler insana dünyada yaşam alanı sağlayan en önemli etkenlerdir. Bu varlıklardaki düzenin değişmesi, dünya hayatının yeni bir şekle bürünmesi, kıyametin kopması demektir.

Bu âyetin Sûrenin 41. âyetindeki “hesab kurulacağı gün” ifadesinin sıfatı olduğu, o gün yerin başka bir yere dönüştürülmesini “Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir.”³⁵² âyeti ile birlikte ekmek parçasına dönüştürmek olarak da açıklayanlar olmuştur.³⁵³ Hz. Aişe yer ve göğün değiştirildiği o gün insanlar nerede olacak diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ey Aişe, sen bana bugün kimsenin sormadığı bir şey sordun. O zaman insanlar sırat üzerinde olacaklar, kıyamet günü kabirlerinden kalkıp Allah Teâlâ'nın huzuruna toplanacaklardır. O Vâhidü'l-Kahhar'dır, kâfirleri, zalimleri, azgınları, mütekebbirleri kahhar sıfatı ile kahreder. Hiç kimsenin O'nun huzurunda konuşmaya ve bir şey söylemeye takati kalmaz, dili tutulur.”³⁵⁴ buyurmuştur. Konu ile ilgili başka bir rivayette de Hz. Peygamber (s.a.v.): “Yer başka bir yerle değiştirilecektir. Allah onu yayar, tıpkı Ukaz panayırında satılan deriler gibi açılır. Orada ne eğrilik ne de pürüz görürsün. Sonra Yüce yaratıcı bütün insanları bir sarsıntı ile sarsar, onlar da ansızın ilk yerlerinde olduğu gibi ikinci yerlerde olurlar. Yerin içinde olanlar içinde, üzerinde olanlar da üstüne çıkar.” Yahudi

³⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, 17/46-48.

³⁵² Enbiya, 21/8.

³⁵³ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'ân*, 9/382-384.

³⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, 17/51; Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahr'ul-Ulûm*, (yayın evi ve basım yeri yok), trs, s. 2/249.

bir adam o gün insanlar nerede olacak diye sorduğunda da “köprüünün dışında karanlıkta olacaktır” diye belirtmiştir.³⁵⁵

Âyette yerin değişiminin daha önce zikredilmesi, ondaki değişikliklerin neticesinin daha büyük ve insana yerin daha yakın olması şeklinde açıklanmaktadır. Allah’ın huzuruna çıkacak olanlar tüm insanlar ya da zalimlerdir. Bu kimselerin, cesetlerinin toprağın altından çıkması, gizli ya da açık işledikleri günahlarının ortaya dökülmesidir. Âyette Allah Teâlâ’nın hem “vâhid” hem de “kahhar” sıfatlarının ikisinin bir arada gelmesi o günün korkunçluğuna, zalimlerin inançlarının batıllığına ve vaad edilen azabın geleceğine dikkat çekmek içindir.³⁵⁶

Bu âyette olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “yevm” kelimelerinden genellikle kıyamet kastedilir. “Yevm” vakit ifade eden bir kelimedir. Genellikle güneşin doğuşu ile batışı arasındaki yirmi dört saatlik zaman dilimini ifade ettiği gibi herhangi bir zaman dilimi için de kullanılır.³⁵⁷ Çoğulu “eyyam” şeklinde gelir. Arablar tarihi vakalar için “eyyam”, kişiye sıkıntı ve şerrinin uzun gelmesi sebebiyle sıkıntılı zamanlar için de “yevmün zû eyyâm, yevmin zû eyâyîm” tabirlerini kullanmışlardır.³⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de “yevme Huneyn, yevmü’l-cum’a” gibi bazı âyetlerde belli bir zaman dilimine işaret etse de dörtyüz civarında âyette kıyamet ve ahiretle ilgili kavramlara nisbet edilmiş, bunlardan yetmiş yerde kıyame ismi ile beraber gelmiştir.³⁵⁹ Kıyamet manasında “yevm” kelimesi ile beraber kullanılan kelime ve terkiplerin sayısının yüzün üzerinde olduğu da belirtilir.³⁶⁰ Yevm dışında kıyamet anlamına gelen Kur’ânda birçok isim de bulunmaktadır. Kıyamet anlamında birçok kelimenin sûre ve âyetlerde ifade edilmesi, o günün gerçekliğine dikkat çekmektedir. O gün gelmeden o günde yaşanacaklar âyet ve hadislerde ifade edilmiş, geri dönüşü olmayan o güne karşı insan uyarılmıştır.³⁶¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) kıyametin ne zaman kopacağını soran sahabesini “O gün için ne hazırladın” diyerek, kıyamet gerçekliğini hatırlatmıştır.³⁶²

³⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/383.

³⁵⁶ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’s-Selîm*, 5/60.

³⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 894; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/649-651.

³⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/651.

³⁵⁹ Abdûlbakî, *El-Mucemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’ân-ı Kerim*, s. 775-782.

³⁶⁰ Gazali, *İhya*, 4/516-517.

³⁶¹ İbrâhim, 14/44.

³⁶² Müslim, *Birr*, 4/2032, n. 2639.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre kıyamet mutlaka gerçekleşeceği³⁶³ bildirilirken vaktinin Allah katında olduğu belirtilir.³⁶⁴ Birçok sûrenin ismi ve içeriği müstakil olarak kıyameti anlatırken,³⁶⁵ diğer birçok sûrede geçen âyetlerle de kıyamet öncesi ve sonrası yaşanacak olan durumlar haber verilmiştir. İbrahim Sûresi’nin 48. âyeti de kıyamet sırasında yaşanacak ve değişime uğrayacak kozmik olayların bir ifadesidir. Sonrasında gelen âyetlerde de suçların düşeceği durumlara dikkat çekilmektedir.

“(49) O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!”

“(50) Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir.”

Âyeti kerimlerde cehennemi hak etmiş olan o zalimlerin dehşet verici o günde başlarına geleceklerden bahsedilir. Yaptıkları zulmlerden dolayı dünyada iken cezalandırılmamalarını kendileri için kazanç gibi görenlerin işledikleri her şeyden Allah Teâlâ haberdardır. Onları ertelediği o günde kurtuluşları imkânsız olacak, dehşetten ne yapacaklarını bilemez hale geleceklerdir. O gün yaşayacakları dehşet ve sıkıntı halleri ve pişmanlıkları net bir şekilde bir tablo gibi ortaya konmakta,³⁶⁶ ahirette bu durumlara düşmeden bundan ibret alınması için uyarı yapılmaktadır.

49. âyette (“وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ”) geçen “esfâd” kelimesi, “safed” kelimesinin çoğuludur, bağ, zincir, kelepçe anlamındadır.³⁶⁷ O gün inkârcıların zincire vurulması ile ilgili şu yorumlar yapılmıştır: İnkârcıların birbirine bağlı zincirler içerisinde olacağı, her bir inkârcının kendilerini ayartan şeytanla ya da dünyada iken yapmış oldukları, korkunç sûretlere bürünmüş şekildeki kötü amelleri ile birlikte zincirleneceği ya da eller ve ayaklar birleştirilmiş şekilde boyunlarına bağlanarak zincirleneceği belirtilmiştir.³⁶⁸ Dünyada iken kendilerini inançsızlıkla zincire vuranların ahirette nasıl zincire vurulacağı, inananlara tuzak kuranlar, engellemeye çalışanların nasıl yaptıklarının karşılığını alacakları ifade edilmiştir.³⁶⁹

³⁶³ Hacc, 22/7; Mü’min, 40/59.

³⁶⁴ Araf, 7/187; Lokman, 31/34; Ahzab, 33/63.

³⁶⁵ Vâkıa, Hakka, Teğabün, Kıyame, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, Ğâşiye, Zilzal, Kâria gibi bir çok Mekki sûre ismi kıyamet anlamı ifade eder.

³⁶⁶ Kutub, Seyyid, *Fizilali’l-Kur’ân*, 7/133.

³⁶⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 486.

³⁶⁸ Râzî, *Mefâtih’ul-Gayb*, 19/113; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/385; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’s-Selîm*, 5/61.

³⁶⁹ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 10/269.

50. âyette “سَرَابِيْلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَتَغَشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ”) inkârcıların elbiselerinin katrandan olacağı ifade edilerek, azabın başka bir şekline dikkat çekilmektedir. Âyette geçen “قَطْرَانٍ” ifadesinin anlamı olan katran develer uyuz olduğunda sürülen, ardıç ağacından elde edilen yanıcı ve rengi siyah olan bir madde olduğu belirtilir. Bir hadiste de ölüye ağıt yakıp tövbe etmeden ölen kimsenin kıyamette katrandan bir elbise içinde uyuzlu bir şekilde kabrinden kaldırılacağı belirtilir ve kâfirlerin de zulüm ve inkârları sebebiyle tüm bedenlerinin gömlek giyer gibi katranla sıvanacağı, bu şekilde ateşin yakıcılığını daha fazla hissederek azaplarının daha da katlanacağı ifade edilir.³⁷⁰ Katranın yapışıp yakması, ateşin onların derilerine çabucak sirayet etmesi, iğrenç bir renk ve kokusu olması sebebiyle azabın şiddeti daha da artmış olacaktır. Bu durum şu şekilde açıklanmış. Beden ruhun bir elbisesi gibidir. Beden ile ruh birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Nefs için meydana gelen acı ve üzüntüler bedenden kaynaklanır. Burada inkârcının yaptıkları ile bedenleri katrandan meydana gelmiş bir elbise haline dönüşür. Bu hali ile asıl öze ruha zarar verir.³⁷¹ Katrandan kasıt inkârcıların dünya hayatında elbise gibi sahip oldukları batıl inançları ve kötü amelleridir ki, ahiret hayatında bu durum acı bir azaba sebep olur.³⁷² Âyette geçen katran anlamındaki kelime kıraat farklılığı sebebiyle “kır” olarak okunduğunda anlamı erimiş bakır, sarı bakır şeklinde olur ve bu şekliyle de Kehf Sûresi’nde geçer.³⁷³

Âyetin devamında “yüzlerini de ateş bürüyecektir” ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde de geçmektedir.³⁷⁴ burada yüz şeklinde ifade edilmesi, yüzün kalp gibi vücudun en değerli vücut organı sebebiyledir.³⁷⁵ İlim ve cehaletin yeri kalp, fikir ve düşüncenin yeri beyin, bunların tesirinin görüldüğü yer yüzdür.³⁷⁶ Burada ateşin yüzü kaplayacağı belirtilirken Hümeze Sûresi’nde de yine o ateşin en değerli organ olan kalplere tırmanarak üzerine çıkacağı buyurulmuş³⁷⁷ ve bu şekilde mücrimlerin tüm vücudunu ateş kaplayacağına dikkat çekilmiştir.

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtih’ul- Gayb*, 19/ 113; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/385; Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2/181.

³⁷¹ Râzî, *Mefâtih’ul- Gayb*, 19/113.

³⁷² Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’s-Selîm*, 5/61; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, s.186.

³⁷³ Kurtubî, 9/385, Kehf, 18/96.

³⁷⁴ Mü’minûn, 23/104, zümer, 39/24, Kamer, 54/48.

³⁷⁵ Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2/179; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’s-Selîm*, 5/61.

³⁷⁶ Râzî, *Mefâtih’ul- Gayb*, 19/113.

³⁷⁷ Hümeze, 104/6-7.

49 ve 50. âyetlerde kıyamet günü suçluların acziyet ve zillet özellikleri ile ilgili zincire bağlanmaları, katrandan elbiseler giymeleri, ateşin yüzlerini bürümeleri şeklinde üç durum zikredilmiştir.

“(51) Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah’ın hesabı çabuktur.”

Bu âyette kimsenin yaptığı yanına kar kalmayacağı, kimseye kıl kadar haksızlık yapılmayacağı ve o günde herkesin yaptığını bulacağına dikkat çekilmiş, bu şekilde Allah Teâlâ’nın vaadinin bir gereği olarak bu âyetlerde kıyametin dehşeti, cehennemliklerin özellikleri, hesap gününde inkârcıların başlarına gelecekler ifade edilmiştir.

Hesap günü herkes dünyada yaptıklarına karşılık 48. âyette belirtildiği gibi tek ve kahhar olan Allah’ın huzuruna çıkacak, peygamberlerin tebliğine uyup inanan her mü’min yaptığı hayırların, her isyancı ve kâfir de işledikleri şerhlerin karşılığı görecektir. Allah Teâlâ dünyada süre verir ama sürenin sonunda hesabı da geciktirmeden gerçekleştirir.

1.4.4. Hesaba Çekilme

Ahret safhalarından biri de hesaba çekilmedir. Herkes yaptığının karşılığını hesaba çekildikten sonra bulacaktır. Hesap kelime olarak “sayma, sayım” anlamlarına gelir.³⁷⁸ Terim olarak “*mükellef insanların dünyadaki inanç ve davranışlarından dolayı hesaba çekilmeleri*”³⁷⁹ demektir.

Dünya hayatının ahiretteki neticesi hesaba çekildikten sonra ortaya çıkacaktır. Hesap sırasında zerre miktarda da olsa yapılan her şeyin karşılığı görülecektir.³⁸⁰ Allah Teala’nın sıfatlarından biri de hesabı çabuk gören anlamında “ser’û’l-hisab”dır.³⁸¹ Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde de sık sık ahiretteki hesaba çekilme sahneleri ile hatırlatmalar yapılarak dünya hayatında hesabını vermeyeceği işler konusunda insanoğlu uyarılmış olmaktadır.

³⁷⁸ Yüksel, Emrullah, “Hesap”, *TDV İA*, İst. 1998, 17/240-242.

³⁷⁹ Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s. 252.

³⁸⁰ Zilzal, 99/7-8.

³⁸¹ İbrahim, 14/51; Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s. 590.

Bu sûrede ahiret sahneleri anlatılırken, herkesin Allah'ın huzurunda çıkarak vereceği hesap ve sonrasında karşılaşacakları durumlar da ifade ediliyor. Sûrenin 41. âyetinde Hz. İbrahim (a.s.), hesap günü gelmeden o güne hazırlık olacak, kendimizi ve en yakınlarımızı o günün dehşetinde rahatlatacak ve bizlere örnek olacak şu bağışlanma duasını yapmıştır.

“(41) Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla.”

Mü'min Hz. İbrahim'den gelen bu duayı her namazda son oturuşta yaparak, Allah'tan kendisi ve yakınları için hesap gününde bağışlanma diler. 42. âyetten itibaren inkârcıların hallerinden, kendilerini düşürdükleri durumdan bahsedilmektedir. Bu âyetler içerisinde anlatılanların hepsi hesap günü kavramında kilitlenmektedir. 42. âyette Allah Teâlâ inkârcıların yaptığı her şeyden haberdar olduğunu onları belli bir süreye ertelemesi âlimlerimiz tarafından zalimler için bir tehdit, mazlumlar için bir teselli olarak kabul edilir. Daha hesaba çekilmeden o günün dehşeti ile kâfirler uyarılıyor. O günün dehşeti ile ilgili olarak da 42. ve 43. âyette kâfirlerin, gözlerinin belermesi, alışılmışın dışında hızlıca koşmaları, başlarını dikerek kaldırmaları, gözlerin korkudan belermesi yüzünden kendilerini bile göremeyecek olması ve kalplerinin o günün dehşetinden, başlarına gelecek durumdan dolayı her türlü olumlu duygudan yoksun olması şeklindeki özellikleri belirtilmiştir.³⁸² Bu dehşetle karşılaştıklarında ve asıl gerçekliğin farkına vardıklarında da o kâfirlerin kendilerine tekrar fırsat talepleri, sonraki âyetlerde de bu isteklerinin ve pişmanlıklarının kendilerini bu durumdan kurtaramayacağına dikkat çekilmiştir. Kurdukları tuzakların yaptıkları zulüm ve haksızlıkların hepsinden Allah Teâlâ'nın haberi olduğu, yapılan hiçbir şeyin onun bilgisi dışında olamayacağı hatırlatması yapılarak 47. âyette “O halde, sakın Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz.” Şeklinde Allah'ın vaaadinin muhakkak gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Vaadin gerçekleştiği, zalimin zulmü neticesini o göreceği o gün hesap günü olacaktır. Sûrenin 48. âyetinde de hesap için herkesin Allah'ın huzuruna çıkarılacağı belirtilmektedir.

“(48) Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır.”

³⁸² Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/108.

Herkese kazandığının karşılığını vermek, haksızlık olmaması için Allah Teâlâ dünya hayatının hesabını ahirette kullarından soracaktır. Hesaba çekilme olmasaydı öldükten sonra dirilmenin gereği olmazdı.³⁸³

Sûrenin genelinde ahire hayatı içerisinde inanan ve inanamayan kimselerin hesaplarının neticesinde karşılaştıkları durumlar sahneler halinde anlatılırken, sûrenin 51. âyetinde Allah'ın adaletinin gereği geciktirmeden hesabı çabuk göreceği net bir şekilde ifade edilmektedir. Hukukta adaletin tesisinde gecikmeden hareket etmenin önemine de işaret edilmektedir.

“(51) Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çabuktur.”

1.4.5. Şeytan ve Özellikleri

Şeytan, haktan ayrılmak, uzaklaşmak, ipe bağlamak, uzak durmak anlamlarına gelen ş-t-n kelimesinden türemiştir. Bazılarına göre “şeytan” kelimesindeki nûn (ن) harfi zaittir, kızgınlıktan yanma anlamına gelen şâ-ta (شاط) fiilinden gelmiştir.³⁸⁴ Şeytan azgınlık sapkınlıkta kendi sınıfın dışına çıkmış inatçı anlamında bir cins isimdir. Haktan uzak anlamına da gelir. Her türlü ruh ve kötü düşüncelerin adı olmuştur.

İnsan cin, hayvan cinslerinin en kötülerini içerse de şeytan denilince ilk akla iblis gelir.³⁸⁵ Bir kısım dilbilimcilerine göre iblis “belese” fiilinin if’al babından gelmiş hali olan “iblas” kelimesinden türemiştir. Bu kelime “ümit kesmek, umudunu yitirmek, şaşırıp kalmak” anlamlarına gelmektedir,³⁸⁶ ve Kur'an'da bu anlamda birçok ayette geçmektedir.³⁸⁷ İblis de Allah'ın emrine karşı gelmekten dolayı hayırlardan ümidini kesmiş, ümitsiz anlamındadır. İblisin melek mi, cin mi olduğu ile ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Bir kısım alimler onun meleklerden olduğunu, Allah'a isyan etmeden önce adının “Azâzil” ve meleklerden cin adı verilen bir gruba mensup olduğu görüşünü ileri sürerler³⁸⁸ ve iblisin geçtiği ayetlerde³⁸⁹ “إِلَّا إِبْلِيسَ” olarak zikredilmesini de melek olduğuna delil gösterirler. Buradaki istisnanın öncesinde zikredilen

³⁸³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/269.

³⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/237; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 454.

³⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 214-215. Bakara 14

³⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/30.

³⁸⁷ En'am, 6/44; Rum, 30/12,49.

³⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, 1/502; Çelebi, İlyas, “Şeytan”, *TDV İA*, İst., 2010, 39/99-101.

³⁸⁹ Bakara, 2/34; Kehf, 18 50; A'raf, 7/11-22.

meleklerle döndüğünü, muttasıl istisna olduğunu belirtirler.³⁹⁰ Genel görüş iblisin cinlerden olduğu, melek olmadığıdır. Kur'an-ı Kerim'de iblisin ateşten yaratıldığı belirtilir.³⁹¹ Cinler de ateşten yaratılmıştır.³⁹² Bu nedenle iblis te cinlerden bir varlıktır. Rahman suresinde “وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ” (Cânnı da yalın bir ateşden yarattı.) âyetinde geçen “الْجَانَّ” kelimesinden cinlerin kastedildiği ve bu ifadenin cinlerin atasına gittiği, bütün insanların atası-babası denilince nasıl Hz. Âdem anlaşılıyorsa, cinlerin babası denilince de iblisin akla geleceği belirtilir.³⁹³ Melekler nurdan yaratılmış varlıklardır.³⁹⁴ Allah'ın emri doğrultusunda hareket ettikleri için³⁹⁵ iblis meleklerden olamaz, çünkü ateşten yaratılmış ve Allah'ın emrine karşı gelmiştir. Melekler için zürriyet söz konusu değilken Kur'an'da iblisin soyundan bahsedilir.³⁹⁶ Tüm bu delillerden hareketle iblisin melek olamayacağı belirtilir.

İblis, ateşten yaratılmasını kendisi için üstünlük olarak görüp topraktan yaratılmış olan ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'e secde etmekten kaçınmıştır. Cennette Hz. Âdem be Hz. Havva'yı Allah'ın yaklaşmayın diye uyardığı yasak meyveyi yeme konusunda da aldatarak onların cennetten çıkmasına sebep olmuştur. Kendi isteği üzere Allah Teâlâ tarafından kıyamete kadar ona süre tanınmış, artık bundan sonra başlayan dünya hayatı içerisinde insanoğlunun en büyük imtihanı, hak yoldan çıkararak en büyük düşmanı olmuştur.³⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'de iblis 11 yerde geçer.³⁹⁸ Bunlardan dokuzu Hz. Âdem'e secde edilmesini emreden,³⁹⁹ ikisi de kendine uyanların durumun belirtiliği⁴⁰⁰ ayetlerdir. A'raf suresinde Hz. Âdem ile iblis kıssası anlatılırken surenin 11. ayetinde iblis geçerken 20. ayette iblis yerine şeytan kelimesi geçmektedir.⁴⁰¹ Bu da her iki kavramın genel itibariyle aynı duruma işaret ettiğini göstermektedir. Bu ayette geçen “(… فَوسوس”

³⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, 1/502; Çelebi, İlyas, “Şeytan”, *TDV İA*, İst., 2010, 39/99-101.

³⁹¹ A'raf, 7/12; Sâd, 38/76.

³⁹² Rahman, 55/15.

³⁹³ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/349; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/369.

³⁹⁴ Müslim, *Zühd*, 4/2294, n. 2996.

³⁹⁵ Tahrir, 66/6.

³⁹⁶ Kehf, 18/50.

³⁹⁷ A'raf, 7/11-22.

³⁹⁸ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s.134

³⁹⁹ Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; Hicr, 15/31-32; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116; Sâd, 37/74-75.

⁴⁰⁰ Şuara, 26/95; Sebe, 34/20.

⁴⁰¹ A'raf, 7/11-22.

”لَهُمَا الشَّيْطَانُ“⁴⁰² ve Tâhâ suresinde “(فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ...)”⁴⁰³ geçen bu ifadeler vesvesenin şeytanın tuzaklarından olduğunu göstermektedir. Hz. Âdem ve iblis kıssasında geçen bu ayetlerde, şeytan ve iblis ortak kavram olarak geçerken vesvese ile de, Allah’ın huzurundan kovulan iblisin insanı aldatma aracı olarak şeytani bir özelliğine dikkat çekilmektedir.⁴⁰⁴

İblis cinlerden bir varlıkken⁴⁰⁵ Şeytan insanların, cinlerin ve diğer varlıkların azgın ve sapkın olan her birini içine alır.⁴⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.”⁴⁰⁷ Bu âyet ve bu bağlamda birçok âyette insan ve cin şeytanlarına dikkat çekilmiştir. İnkârcıların ve münafıkların inananlara karşı bir araya geldikleri işbirlikçileri için de şeytan ifadesi kullanılmıştır.⁴⁰⁸ İnsan şeytanlarının daha tehlikeli olduğu belirtilir. Malik b. Dinar şöyle der: “İnsanların şeytanları, cinlerin şeytanlarından daha tehlikelidir. Ben cin şeytanlarından istiaze ile Allah’a sındığımda gider, insan şeytanları ise gelir ve açık açık günaha sürükler.”⁴⁰⁹ Hz. Peygamber (s.av) “Ey Ebu Zer cin ve insan şerrinden Allah’a sığın” diye buyurunca Ebu Zer insan şeytanları var mı diye sorduğunda peygamberimiz “evet” diye cevap vermiştir.⁴¹⁰ Buradan da insan ve cin toplulukları içerisinde de şeytanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Şeytan Kur’ân-ı Kerîm’de seksen dokuz yerde geçmektedir.⁴¹¹ Müfred olarak ifade edildiğinde iblisin, cemi siğasında geldiğinde insan, cin ve diğer yaratıkların azgın olanlarını içerdiği belirtilir.⁴¹² İnsan ve cin şeytanların şerlerinden korunmanın yolu Nas Sûresi’nde gösterilmiştir.⁴¹³ Şeytan içerisine giren her bir cins, vermiş olduğu vesvese ve nefse hoş gelen süslü ifadelerle insanları kandırıp kendine uydurmaya çalışmaktadır. Hesap günü şeytanın gerçek yüzü kendi itirafı ile ortaya çıksa da artık o gün kâfirler için bir kurtuluş yoktur. Pişmanlıklar için çok geç kalınmıştır. İbrahim

⁴⁰² A’raf, 7/20.

⁴⁰³ Tâhâ, 20/120

⁴⁰⁴ Nas, 114/4

⁴⁰⁵ Kehf, 18/50.

⁴⁰⁶ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, Enam 6/112; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 3/88.

⁴⁰⁷ En’am, 6/112.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/14.

⁴⁰⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 3/88.

⁴¹⁰ Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen’ül-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun’ım Şelebî, Müessesetü’r-Risale, Beyrût 1421/2001, İstiaze, 7/230, n. 7891.

⁴¹¹ Abdülbakî, *el-Mucemu’l-Müfehres li Elfazi’l- Kur’ân-ı Kerim*, s. 382-383.

⁴¹² Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/88.

⁴¹³ Nas, 114/4.

sûresinin yirmi ikinci âyetinde şeytanın en büyük özelliği olan yalancılığı konusuna dikkat çekilmiştir. Burada müfred olarak geldiği için iblisin kastedildiği belirtilmektedir.⁴¹⁴

“(22) Allah’ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: “Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti, siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.” Doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır.”

Şeytanın en büyük özelliği süslü yalanlarla insanı aldatmak,⁴¹⁵ ona vesvese vermek,⁴¹⁶ hak yoldan uzaklaştırmaktır. Asıl şeytanın nefis olduğuna bu âyet delalet etmektedir. Şeytanın sözleri kişiye verdiği vesvesenin kendisidir.⁴¹⁷ Şeytanın itirafları ile onu tanıyıp onun tuzağına düşmeme konusunda insanoğlu uyarılmaktadır. Şeytanın bir yaptırım gücü yoktur, kendi isteği ile ona uyup onun yolundan gidenlerin cezası ahirette elim bir azaptır. Ondan korunma yolu ise bilgi ve bilinçten geçer.⁴¹⁸

Günümüzde haktan uzaklaştıran her şeyi de bu manada düşünüp ondan korunmanın yollarına bakılmalıdır. Bu âyet bu anlamda hesap gününden önce şeytani, tuzaklarını ve gerçek yüzünü, asıl gerçekliğin Allah Teâlâ’nın bildirdiklerine uymak olduğunu anlamada bir uyarıdır. Şeytan kapsamında her bir varlık haktan uzaklaştıracak tuzaklarla muhatabını kuşatır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Şeytan kanın damarda dolaştığı gibi insanın damarlarında dolaşır”⁴¹⁹ buyurmuşlardır. İman gücü, istiaze, Kur’an ve sünnete bağlılık kişiyi bu tuzaklardan korur, muhafaza eder. İstiaze duaları ve eûzü bu manada şeytana karşı en büyük silahtır. Kur’ân-ı Kerîm’ de geçen “Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Güvenip dayanmak için rabbın yeter”⁴²⁰ “Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah’a sığın! Allah işitendir, bilendir.”⁴²¹ âyetleri bu hususta inananlara yol göstermektedir.

⁴¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/88.

⁴¹⁵ Neml, 27/24.

⁴¹⁶ A’raf, 8/20; Tâhâ, 20/120.

⁴¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/88.

⁴¹⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 10/210.

⁴¹⁹ Ebû Davûd, *Sünnet*, 4/230, n.4719.

⁴²⁰ İsrâ, 17/65.

⁴²¹ A’raf, 7/200; Fussilet, 41/36.

Kur'an-ı Kerim'de tağut,⁴²² aduvv,⁴²³ ğarur,⁴²⁴ vesvas-hannas,⁴²⁵ ğavvas, 38/37, mârid,⁴²⁶ merîd,⁴²⁷ gibi şeytan ya da şeytani özelliklere işaret eden birçok ifadeler de bulunmaktadır.

2. Ameli Mesajlar İçeren Konular

Dinin temeli iman, amel ve ahlakıdır. Dinin emir ve yasakları ameli boyutun şekillenmesine etki eder. Amelsiz bir din düşünülemez. Her dinin kendine özgü uygulamaları bulunmaktadır. Bu sûrede de hak dinlerin iki önemli ameli özelliği olan namaz ve infak konusuna dikkat çekilmiştir.

2.1. Namaz

Kur'ân-ı Kerîm'de en çok bahsedilen ibadetlerden biri namazdır. Farsça bir kelime olan namazın Arapçadaki karşılığı “salat” kelimesidir. Çoğulu “salavât” olarak gelir. Sözlükte “*dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, rahmet etmek*” anlamlarına gelir.⁴²⁸ İslâm'ın beş temel şartlarından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de salat kelimesi dua ve namaz şeklinde her iki anlamda da gelir. İnsanlar dışında Allah Teâlâ ve meleklerle de nispet edilmiştir. Allah Teâlâ için rahmet, melekler ve insanlar için dua ve istiğfar anlamına gelir. Peygamberlere getirilen salavat da bir nevi duadır.⁴²⁹

Namaz Günde beş vakit mü'minlere farz bir ibadettir. Bedenî bir ibadet olarak Allah'a yakınlığın en büyük göstergesidir. Dosdoğru kılınan namaz ibadeti kişiyi her türlü kötülüklerden koruma gücüne de sahiptir.⁴³⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de salat kelimesi genel olarak seksen üç yerde geçer.⁴³¹ Bu da dinin namaza verdiği önemi ortaya koyar. Çoğu yerde namaz infak ifadesini içeren kavramlarla bir arada ifade edilmiştir. Bu sûrenin 31. âyetinde namazın dosdoğru kılınması, infakın önemi ve ahiretteki yerine işaret edilmektedir:

⁴²² Nisa, 4/51,76.

⁴²³ Zuhruf, 43/62.

⁴²⁴ Lokman, 31/33; Hadid, 57/14.

⁴²⁵ Nas, 133/4-6.

⁴²⁶ Saffat, 37/7.

⁴²⁷ Hac, 22/3.

⁴²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/464.

⁴²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/465; Ahzap, 33/56.

⁴³⁰ Ankebut, 29/45.

⁴³¹ Abdülbakî, *El-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 413-414.

“ İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızâsı için gizli ve açık harcasınlar.”

Surenin bu ayetinde “**قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ**”) (أَنْ يَأْتِي يَوْمَ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ” geçen namaz anlamında “salat” kelimesi “ikâme” fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Namaz kılmak anlamına gelen “sallâ” değil de “ikâme” lafzının zikredilmesi namazın şekilsel olmaktan ziyade bütün incelikleri, rukün ve şartlarını en iyi şekilde yerine getirilmesine işaret içindir.⁴³² Namazın dua anlamı içeren “salat” kelimesi ile ifade edilmesi; dua edenin Allah Tealadan yaptığı dualarının kabul edilmesini nasıl isterse, namaz kılanın da ibadetiyle dilek ve arzularının kabul edilme isteğini taşıması olarak açıklanır.⁴³³ Namaz kılanlar anlamına gelen “musallin” ifadesini Allah Teâlâ Maun Sûresi’nde “Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar.” âyeti ile münafıklara nisbet etmiştir. “Namaz kılanlar çoktur, ikame edenler azdır” sözü de namaz ibadetinin gerçekte nasıl olması gerekliliğine işaret etmektedir.⁴³⁴ Namazın ikamesi ile ilgili namazı tadili erkâna uygun ve devamlı kılmak, onu kılarken gevşeklik göstermemek, kendini tam manası ile namaza vermek şeklinde görüşler de ileri sürülmüştür. Namazın ikamesi o namaza talip olmak, istemek rağbet etmek demektir ki o da devamlı kılmakla gerçekleşir.⁴³⁵ “Onlar namazlarını titizlikle eda ederler”, “Onlar namazlarına devamlıdırlar.” âyetleri de namazda dikkat edilmesi gereken durumları ifade etmektedir.⁴³⁶ Namazda olması gereken durumlardan biri de “huşu”dur. Mü’minun suresinin ilk ayetlerinde inananların özellikleri sayılırken “Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar”⁴³⁷ âyetinde “**صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ**...” şeklinde ifade ile ilk sırada namazdaki huşuya dikkat çekilmekte, “Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah’a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir.”⁴³⁸ âyeti ile de huşu duymayanlara bu ibadetin zor geleceği belirtilmektedir. Huşu “Allah’a gönülden saygı

⁴³²Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’ân*, 1/242; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 491; Komisyon, *Kur’ân yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/324.

⁴³³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’ân*, 1/242.

⁴³⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 491.

⁴³⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 2/274.

⁴³⁶ Mü’minûn, 23/9; Meâric, 70/23.

⁴³⁷ Mü’minûn, 23/2.

⁴³⁸ Bakara, 2/45.

duyup bağlanmak, boyun eğip itaat etmek,⁴³⁹ korku ve sükûnet içerisinde olmak⁴⁴⁰ demektir. Huşunun yeri kalbdır, bu şekilde bütün organlar da kalbin huşusuyla huzur ve sükunete kavuşur.⁴⁴¹ Namazda olması gereken diğer bir özellik te namazda devamlı olmaktır. Mü'minun suresinin 2. âyetinde namazdaki huşuya dikkat çekilirken, 9. âyetinde de “صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ...” kelimesi ile de namazı muhafazasına, devamlı olmasına, hem vakit hem de rukunlarına riayetteki titizliğinin gereğine dikkat çekilmiştir. Yine aynı şekilde Meâric suresinde de “صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ...”⁴⁴², ifadesiyle namazın devamlı yapılması gereken düzenli bir ibadet olduğu, “صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ...”⁴⁴³ ile de en mükemmel bir şekilde kılınması gerektiği vurgulanmıştır. Namazın hakkıyla, düzenli vaktinde kılınması kişiyi “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir.”⁴⁴⁴ âyetindeki neticeye ulaştırır.

İnanmak en önemli adım olmakla beraber dini yaşamak için yeterli değildir. Bu âyeti kerimede imanın gereği ve göstergesi olan namaz ve infak konusu ön plana çıkarılmaktadır. Dünya hayatında insanın, hesap günü gelmeden bu ibadetleri hakkıyla yapması hususu hatırlatılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen âyetlerde önceki ilahi dinlerde de namaz ibadetinin olduğu görülür. Bu sûrenin 40. âyetinde geçen Hz. İbrahim'in namaz duası da ilahi dinlerde ki namaz ibadetinin önemine işaret etmektedir.

“(40) Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et.”

2.2. İnfak

İnfak sözlükte “ öldü, satış bitti, sona erdi, yok oldu, tükendi, paralar bitti, alıcısı bulunan satılan şey” gibi anlamlara gelen n-f-k kökünden gelir.⁴⁴⁵ Dini bir terim olarak “*kişinin Allah rızası için kendi malından harcama yapması, ihtiyaç sahiplerine para ya da mal ile yardımda bulunması demektir.*⁴⁴⁶ Zekât, fitır sadakası, kurban, sadaka-i

⁴³⁹ Komisyon, *Kur'ân yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/117-118.

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, 19/9.

⁴⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâm'il-Kur'ân*, 12/103.

⁴⁴² Meâric, 70/23.

⁴⁴³ Meâric, 70/34.

⁴⁴⁴ Ankebut, 29/45.

⁴⁴⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 819; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/357.

⁴⁴⁶ Çağırıcı, Mustafa, “İnfak”, *TDV İA*, İst., 2000, 22/289-290.

cariye vb. birçok ibadeti kapsar. Nifak kelimesi de bu kökten gelir. Nifak da dine bir kapıdan girip diğerinden çıkmak demektir.⁴⁴⁷ Bu şekilde davrananlara münafik denmiştir. Münafığın yaptığı ile söylediği birbirini tutmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de münafıklar en aşağı grup olarak ifade edilir. “Şüphesiz ki münafıklar cehennemden en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”⁴⁴⁸ âyeti buna işaret etmektedir. Bu kökten gelen “neyfak” kelimesi de elbisenin geniş kısmı, nâkifa kelimesi de fare yuvası için kullanılır.⁴⁴⁹

İnfak zorunlu ya da gönüllü olarak iki şekilde olur. İslâm'ın şartlarından olan zekât farz bir ibadet olduğu için zorunlu infak içerisine girer. Kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimseler harcama yapması ile Allah yolunda cihad için yapılan harcamalar da farz infak içerisinde kabul edilir. Bunların dışında yapılan infaklar mendup olarak kabul edilir.⁴⁵⁰ İnfak, insanların faydasına Allah rızasını esas alan her harcamayı içine alır. Kur'ân-ı Kerîm'de infakta öncelik sıralaması⁴⁵¹, kimlere ve nerelerde yapılması, infak adabı, infakta riya ve gösterişten kaçınma hususuna dikkat çekilmiş,⁴⁵² Allah rızasını umarak infak yapanlar övülmüştür.⁴⁵³ Bir âyette de infak fakir düşme, cimrilik anlamında geçmiştir.⁴⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde infak konusuna sık sık temas edilmiştir. Yetmiş yakın âyette geçmektedir. Birçok yerde mü'minlerin özellikleri arasında sayılırken,⁴⁵⁵ ahiret gününe yönelik dünya hayatında yapılması gereken dini ve ahlaki tutum olarak belirtilir. Allah yolunda malını harcayanların elde edecekleri sevabın yedi yüz misline⁴⁵⁶ kadar çıkması da bu ibadetin önemini artırmaktadır.

Bu sûrenin 31. âyetinde namazla birlikte infak kavramının önemine dikkat çekilmiştir. Ahiret gününde ancak Allah rızası dâhilinde yapılan amellerin fayda vereceği, o gün gelmeden insanlığa ahirete yönelik çalışmalarını artırmaları uyarısı yapılmaktadır. İnfakın gizli ya da açıktan yapılması kişinin kendi tercihinin bırakılmakla beraber

⁴⁴⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 819.

⁴⁴⁸ Nîsa, 4/145.

⁴⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/357; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 819; Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'ân*, 1/178.

⁴⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/274.

⁴⁵¹ Bakara, 2/215.

⁴⁵² Bakara, 2/262.

⁴⁵³ Bakara, 2/268.

⁴⁵⁴ İsra, 17/100.

⁴⁵⁵ Bakara, 2/2; Mü'minûn, 23/4.

⁴⁵⁶ Bakara, 2/261.

özellikle farz olan infakın açıktan, diğerlerinin gösteriş ve kibirden korunma gayesi ile gizli verilmesi tavsiye edilmektedir.⁴⁵⁷

3. Ahlakî Mesajlar İçeren Konular

Ahlak dinin dış dünyaya yansıyan şeklidir. İman ve amel ahlaki davranışları düzenler. Bu sûrede imanı konular ön planda olmakla beraber, inanan ve inanmayanların özellikleri, davranış kalıpları da dikkat çekmektedir.

3.1. İnananların Davranış Kalıpları

Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden mü'min, inancının gereği olan fiil ve davranışlar ile hayatını düzenler. Kur'ân-ı Kerîm ve hadisi şeriflerde mü'minlerin özellikleri ve sahip olması gereken davranış kalıpları belirtilmiştir. Konumuz olan İbrahim Sûresine baktığımızda da inananların sahip olması gereken birçok özellik ve davranış kalıpları genel hatlarıyla kendini göstermektedir.

3.1.1. İman

İman inancın temelidir. Kelime olarak, gönül huzuru, korkudan emin olmak, güven vermek, kalpten tasdik etmek anlamlarına gelen e-m-n kökünden türemiş bir mastardır.⁴⁵⁸ Mü'min olmanın yolu da önce inanmaktan geçer. İnanan insan inancının gereğini davranışlarına yansıtır. İman olmadan yapılan hiçbir şeyin Allah katında değeri yoktur. İmanın kısaca tanımı “dil ile ikrar, kalp ile tasdik”dir. İman eden, Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini kabul eden kişiye de mü'min denir. Mü'min Allah'ın emir ve yasakları ile hayata bakacağı için ahlakı da bu çerçevede şekillenir. Kur'ân-ı Kerîm'de iman kavramı sekiz yüzden fazla yerde geçer.⁴⁵⁹

İbrahim Sûresi'nde geçmiş kavimlerden inanan ve inanmayanların sonlarının nasıl olduğu belirtilirken, dünya ve ahirette kurtuluşa erdirecek “kelime-i tayyibe”⁴⁶⁰ ile iman edenlerin imanının sağlamlığına dikkat çekilir. Bu güzel sözün kelime-i şهادet olduğu belirtilir.

⁴⁵⁷ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'ân*, 7/121-122.

⁴⁵⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 90; Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s. 315.

⁴⁵⁹ Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *TDV İA*, İst., 2000, 12/216-219.

⁴⁶⁰ İbrahim, 14/24-27.

3.1.2. Sabır

Sabır kelime anlamı olarak, engellemek, darda tutmak, hapsedmek, dayanmak anlamlarına gelir. Dini ve ahlakî bir kavram olarak başa gelen sıkıntılara dayanmak, nefsi aklın ve dinin gereği üzere hapsedmek, başa gelen sıkıntılardan dolayı Allah'a dayanmak, şikâyetçi olmamak gibi çok geniş manaları ihtiva etmektedir.⁴⁶¹

Sabır, zorluk ve güçlüklerle dayanma gücüdür, her başarının temelidir. İmandan sonra takip edilecek yolun başı, ahlakın temeli, ilmin özü, varlık âlemini tanımanın yolu sabırdır.⁴⁶² Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde geniş yer tutan sabır kavramı dinî ve ahlakî olarak inanların en büyük özelliklerinden sayılır. Başa gelen imtihanlarda gereğince sabredenleri Allah Teâlâ ebedi kurtuluşla müjdelemektedir.⁴⁶³ Allah Rasulü (s.a.v.) sabrı "Sabır musibet anındaki ilk dayanma gücüdür"⁴⁶⁴ şeklinde tarif etmiştir.

Allah Teâlâ tarafından gönderilen ilahi dinlerin inceliğine ancak sabırla vakıf olunabilir. İbrahim Sûresi 5. âyette çeşitli delillerle gönderilen Hz. Musa'nın kavmine yapılan uyarı da bu bağlamdadır:

"(5) Mûsâ'yı da, "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!" diye mucizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."

Bu âyette Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize kastedilmiştir. Bu mucizeler karşısındaki imtihanda sabır ve şükür şeklinde duruş imanın neticesidir. Katade, âyette çok şükreden kulu, nimet kendisine verildiğinde şükreden, büyük imtihanlara tabi tutulduğunda sabreden olarak tarif eder.⁴⁶⁵

Sabreden ve şükreden kul dinin delil ve âyetlerden ibret alır ve inancını kuvvetlendirir. Sabır, iman eden kulun en büyük vasıflarından, kişiyi hüsrana düşmekten kurtaran⁴⁶⁶ en önemli etkenlerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de yukarıdaki âyette geçen "sabbâr ve şekûr" lafızları birlikte dört yerde geçmektedir. Mübalağalı ism-i fail kalıbından olup daha çok sabreden ve daha çok şükreden anlamına gelir ve bu hali ile mü'minin zorluk

⁴⁶¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 474; Çağırıcı, Mustafa, "Sabır", *TDV. İA.*, İst., 2008, 35/337-339; Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s. 567.

⁴⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/449.

⁴⁶³ Bakara, 2/155-157.

⁴⁶⁴ Buhârî, Cenâiz, 2/79, n.1283; Müslim, Cenâiz, 2/637, n. 926; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3/92, n. 3124.

⁴⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâm'il-Kur'an*, 9/342.

⁴⁶⁶ Asr, 103/1-3.

ve bolluk halinde olması istenen özelliklerine dikkat çekilir. İmtihan ve rahatlık hayatın bütünü olduğu için, mü'min bu iki durumdan birisi üzerinde olması gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), “İman iki yarım, yarısı sabır, yarısı şükürdür.” diyerek sabır ve şükürü imanın iki parçası olarak belirtir.⁴⁶⁷

3.1.3. Şükür

Şükür, kelime olarak yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyiliğin karşılığını vermek, iyilik sahibini övmek anlamlarına gelir.⁴⁶⁸ Dinî ve ahlakî bir terim olarak iyilik sahibine minnettar olmak, yapılan iyiliğin kıymetini bilmek, nimetleri ikram eden Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirmektir.⁴⁶⁹ Sehl b. Abdullah şükürü her durumda isyandan kaçınarak gönülden ibadet içi tüm gayreti göstermek diye tarif ederken Zünnû el-Mısırî de üst varlığa şükürün itaat, aynı düzeyde olana mükafaat, alt seviyede olana da iyilik ve ihsan ile gerçekleşebileceğini ifade eder.⁴⁷⁰

Şükür ile hamd birbirine yakın iki karamdır, aynı anlamda kullanılıyor gibi olsalar da birbirinden farklıdır. Hamd nimetin kişinin kendisine ya da bir başkasına ulaşmasını içine alırken, şükür kişinin kendisine verilen nimetlere yapılır.⁴⁷¹ Hamd şükürden daha kapsamlıdır ve sadece dil ile olur. Şükür ise verilen nimetler karşılığında kalp, dil ve diğer organlar olmak üzere birçok şekilde olabilir.⁴⁷²

Şükür Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten farklı şekillerde yetmiş beş yerde geçer.⁴⁷³ Zıddı nankörlüktür. Kişinin yaptığı bu davranışların neticesi yine kendisine döner. “Şükreden ancak kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilsin ki rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O büyük kerem sahibidir.”⁴⁷⁴ İbrahim Sûresinin 7. âyetinde de şükürün ve nankörlüğün neticesinde başa geleceklerle kul uyarılmaktadır:

“(7) Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.”

⁴⁶⁷ Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/342.

⁴⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/ 423; Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s.622.

⁴⁶⁹ Çağırıcı, Mustafa, “Şükür”, *TDV İA*, İst., 2010, 39/259-261.

⁴⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, 1/398.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtih'ul-Gayb*, 1/191.

⁴⁷² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 461; Sabûnî, Muhammed Ali, *Ravaiu'l-Beyân Tefsiri Ayâti'l-Ahkâmi Min 'el-Kur'an*, Dersaadet Kitabevi, İst., 1/21.

⁴⁷³ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an-ı Kerim*, s. 385-386.

⁴⁷⁴ Neml, 27/40.

Bu âyet öncesinde geçen 5 ve 6. âyetlerle de irtibatlıdır. 5. âyette Hz. Musa'nın kavmini karanlıktan aydınlığa çıkarmak için birçok mucizelerle gönderilmesi, 6. âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'nın kavmine verilen nimetlere, Firavunun zulmünden kurtularak eriştikleri nimetleri unutmamalarına işaret edilirken, 7. âyette de belirtildiği gibi şükrederek elde ettikleri nimetin kıymetini bilmeleri gerekliliğine dikkat çekilmektedir. 5. âyette geçen “şekûr” ifadesiyle Hz. Musa'ya tabii olanların ve Kuranın evrensel mesajları bağlamında tüm inanların eldeki nimetlerin farkına vararak çok şükretmesi 7. âyette de şükredilmediği zaman neticesinin çok acı olacağı hatırlatması yapılmaktadır.

Şükür maddi ve manevi nimetlerin artmasına sebep olur. Kul, nimeti verenin farkında oldukça nimetin sahibine duyacağı sevgi ve hürmetinin artması manevi anlamda ondaki nimetlerin artması demektir. Huzurun ve hayrın kaynağı Allah'ı bilip ona tanımaya dayanır ki, bu da en büyük nimettir.⁴⁷⁵

Şükürün tam zıddı olan nankörlük nimeti vereni unutmak demektir. Âyette nankörlükten kastın küfür olduğu, nimetleri inkâr etmenin, nimetlerin sahibini de inkâr etmek anlamına geldiği belirtilir. Nankörlüğün cezasının dünyada elinde olunan nimetlerin alınması, ahiretteki cezasının da çok şiddetli olacağı ifade edilir.⁴⁷⁶

Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükür insanın iç dünyasındaki değer ölçülerinin doğruluğunu gösterir. Şükretmek nimetin asıl sahibine götürür bu şekilde kişi dünya ve ahirette gerçek huzuru bulur. Hz. Peygamber (s.a.v.) ayakları şişinceye kadar yapmış olduğu ibadetlerdeki tavrı ile şükür arasındaki bağa dikkat çeker ve “Şükreden bir kul olmayayım mı”⁴⁷⁷ diye bu durumu açıklar. Şükür inananların en önemli davranış kalıplarından biridir. Nimete sahip olmak ne kadar önemli ise, o nimeti tutabilmek ve çoğaltmak için şükür şarttır.⁴⁷⁸

3.1.4. Tevekkül

Tevekkül sözlükte “güvenmek, vekil tutmak” anlamındaki v-k-l kökünden türeyen, birinin işini üstüne alma, birine güvence verme, güvenme anlamlarına gelen bir kavramdır.⁴⁷⁹ Dini bir terim olarak Allah'a güvenmek, dayanmak, işlerini ona havale

⁴⁷⁵ Râzî, *Mefâtiḥ 'ul- Gayb*, 19/66.

⁴⁷⁶ Râzî, *Mefâtiḥ 'ul- Gayb*, 19/66.

⁴⁷⁷ Buharî, *Teheccüd*, 2/50, n. 1130; Müslim, *Sıfat'ül-Kıyame*, 4/2171, n. 2819.

⁴⁷⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, 10/170.

⁴⁷⁹ Çağırıcı, Mustafa, “Tevekkül”, *TDV İA*, İst., 2012, 41/1-2.

etmektir. Tevekkül iman ile orantılıdır. Gazali, tevekkülü Allah’a yakın olanların derecesi olarak görür. Ona göre tevekkülün üç temeli vardır: İlim, hal ve amel. İlim kişinin Rabbini bilmesi, tanınması; hal kişinin rabbine şüphe duymadan güvenmesi, amel de işin sonucunda ortaya çıkan durumdur.⁴⁸⁰

Yüce bir yaratıcıya güvenmek, dayanmak mü’mine huzur verir, rahatlatır. Bilir ki ben elimden gelen gayreti gösterdim, Allah Teâlâ benim için ne takdir ederse o en güzeldir diye düşünür, hoşlanmadığı bir sonuç bile olsa bu durumdan hayırlar umar. “Tedbir benden, takdir Allah’tan” diyerek güven ve teslimiyetini kaybetmez. “Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz”⁴⁸¹ âyetinde ifade edildiği gibi güven ve teslimiyet kişinin bakış açısını şekillendirir.

Bu sûrenin 11. âyetinde “Mü’minler ancak Allah’a tevekkül etsinler.”, 12. âyetinde “Tevekkül edenler, yalnız Allah’a tevekkül etsinler.” ifadeleriyle de inanan için her durum ve şartta tevekkülün önemi belirtilmektedir.

3.1.5. Selam

Selam sözlükte görünen görünmeyen hastalıklardan uzak olmak, kurtulmak, ayıp ve kusurlardan beri olmak, rahatlatmak, güvende olmak gibi manalara gelmektedir.⁴⁸² Arpça s-l-m kökünden bir kelimedir. Allah Teâlâ’nın doksan dokuz isminden biridir. Allah’a ait bir sıfat olarak Haşr Sûresi’nde geçmekte, insanlara ait olan her türlü eksiklik, ayıp, kusur ve acizlik gibi durumlardan beri olan, emniyet ve güven veren anlamlarına gelmektedir.⁴⁸³

Selam, aynı zamanda mü’minlerin birbirleri için “Allah’ın selamı üzerine olsun” anlamında “es-selamü aleyküm” şeklinde yaptıkları bir dua fiili, selamlama şeklidir. Tercihe bağlı “rahmet ve bereket” ifadeleri de selama eklenebilir. Müslümanlar arası iletişimin bir sembolü olan selam, sevgi ve kardeşliğin pekişmesinde de manevi bir öneme sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadislerinde selam teşvik edilmiş,⁴⁸⁴ verilen

⁴⁸⁰ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulumid-Din*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût trs., 4/245, 259.

⁴⁸¹ Bakara, 2/216.

⁴⁸² İşfehânî, *el-Müfredât*, s. 421; Efendioğlu, Mehmet, “Selam”, *TDV. İA.*, İst., 2009, 36/343-346.

⁴⁸³ Komisyon, *Dini Kavramalar Sözlüğü*, s.586.

⁴⁸⁴ Buhârî, İman, 1/15, n.28; Müslim, Selam, 1/74, n. 54.

selama aynısı ile ya da daha güzeliyle karşılık vermenin kişiye sevap⁴⁸⁵ kazandırdığı, cennete girmeye vesile olan önemli bir davranış olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁶

Selam, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette geçer. Müslümanlar arası bir iletişim dili dışında selamın âyeti kerimelerde Allah’ın mü’min kullarına,⁴⁸⁷ peygamberlere,⁴⁸⁸ meleklerin peygamberlere,⁴⁸⁹ cennet ehline,⁴⁹⁰ cennet ehlinin de birbirine⁴⁹¹ bir hitap şekli olduğu görülür.

İbrahim sûresinin 23. âyetinde “Orada esenlik dilekleri ‘selam’dır.” şeklinde geçen “selam” lafzı, cennet ehlinin birbirine olan güzel dileklerinin bir ifadesidir. Mü’mince duruşun neticesi ve ahiretteki karşılaşılabilecek ikramın da bir göstergesidir.

2.2. İnanmayanların Davranış Kalıpları

Allah’ın varlığı ve birliğini inkâr eden, inanmayan kimselerde inkârlarının göstergesi birçok davranış kalıpları kendini gösterir. Bu sûrede inanmayanların ruh halini ortaya koyan inkâr, inat bunun neticesinde karşılaşılabilecek ahirette pişmanlık en belirgin özellik olarak kendini göstermektedir.

2.2.1. İnkâr

İnkâr, sözlükte kabul etmemek, reddetmek, hoşlanmamak anlamlarına gelen arapça n-k-r- kökünde türemiş bir kelimedir ve zıddı “ırfan”dır. Belirli olmayan ya da bilinmedik, özel isim olmayan nesnelere için de “nekrâ” kelimesi kullanılır. Bu kelimenin de zıddı, belirli, bilinen anlamında “ma’rife”dir.⁴⁹² Aynı kökten gelen “inkâr” da cahillikten dolayı kalbe olmadık şeylerin gelmesidir.⁴⁹³ Genellikle küfür anlamında kullanılır. Bu işi üzerine alana münkir, küfür kökünden bu fiili yapana da kâfir denir. İnkâr, küfür, inanmayanların en belirgin özelliğidir. Dini açıdan, Allah’ın varlığını, birliğini, dinin temel esaslarını toptan ya da ayrı ayrı kabul etmemek, reddetmek anlamlarına gelir. İnkâr dil ile olsa bile bunun sebebi kalp ile inkârdır. Bu durum bazen cahillikten bilgisizlikten kaynaklansa da her zaman aynı olmaz. Kalben

⁴⁸⁵ Tirmizî, İsti’zan, 4/349, n. 2689.

⁴⁸⁶ Tirmizî, İsti’zan, 4/349, n. 2688.

⁴⁸⁷ Yasin, 36/58; Ahzab, 33/44.

⁴⁸⁸ Saffat, 37/79, 109, 120, 130, 181.

⁴⁸⁹ Hud, 11/69, Hicr, 15/52.

⁴⁹⁰ Nahl, 16/32; Zümer, 39/73.

⁴⁹¹ Yunus, 10/10; İbrahim, 14/23.

⁴⁹² Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 246.

⁴⁹³ İsfehânî, *el-Müfredât*, s.823.

kabul ettiği, bildiği bir Şeyi dil ile inkâr da olabilir ki, o zaman kişi yalan söylemiŐ olur.⁴⁹⁴ “Hem Allah’ın nimetini bilirler, sonra da onu inkâr ederler”⁴⁹⁵ âyeti bu durumu açıklar. Kur’ân-ı Kerîm’de n-k-r kökünden türetilmiŐ farklı Şekil ve anlamlardaki kelimeler otuz dört kere kullanılmıştır.⁴⁹⁶ Aklın tam olarak karar veremeyip dinin kötü olduğuna hüküm verdikleri anlamında “münker” de aynı kökten gelmiştir, dinin kötü kabul ettiği ve bu Şekilde hüküm verdiği durumlardır ⁴⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de “nehy-i an’il-münker” Şeklinde birçok âyette geçmektedir. İnkâr fiili dinle ilgili alanlarda daha çok ön plana çıkmakta ve ilahi vahyin gereklerini kabul etmeyen kimse için kullanılmaktadır. Kişiyi inkâra götüren fiiller arasında aşırı Őüphecilik, bile bile gerçeği gizleme, peygamberlere verilen mucizeleri kabul etmeme, boş işlerin fiillerin peşine düşme, cehalet ve akli kullanmama gibi birçok etken bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de inkârcılarla Allah’ın elçisi peygamberler arsında geçen birçok diyalog da göze çarpar. İbrahim Sûresi 5. âyetten itibaren inkârcıların kendilerine hak ve doğru yolu göstermek için gönderilen peygamberlere karşı takındıkları tavır ve gösterdikleri düŐmanca tutumlar, bunun neticesinde ahirette karşılaşacakları azap ifade edilmiştir.

İnkâr kelimesi nankörlük anlamı da içerir. İbrahim Sûresi 7. âyette bu Şekilde geçmiştir. Nankörlük kiŐin nimetlerin sahibini bilemediği zaman gerçekleşir. Nimeti inkâr Allah’ı inkâr götürür, bu durum da azabı gerektirir. ⁴⁹⁹ Nankörlüğün cezası, dünyada da olabilir, ahirette de olabilir. Dünyada ki cezası nimetlerin elden çıkması, ondan mahrum kalmak, ahirette de acı bir son ile karŐılaŐmak, Şiddetli azaba arptırılmaktır.⁵⁰⁰ Allah’ın emirlerinden yüz eviren, peygamberlerini inkâr eden, verilen nimetlere karşı nankörlük yapan kimse Allah’a değil asıl kendisine zarar vermiş olur. Allah Teâlâ hiçbir Şeye muhtaç değil, her Şey ona muhtaçtır. Ahirette inanmadığı ve beklemediği gerçekle yüzleŐen İnkârcıların yaptıkları hiçbir Şeyin kendisine fayda vermeyeceği 18. âyette belirtilerek iman amel iliŐkisine de dikkat çekilmiştir. İman olmadan yapılan her Şey Şiddetli rüzgârın savurduğu küle benzer ve boşa gider. İnkârcıların sadece kötü amelleri değerlendirilir.⁵⁰¹

⁴⁹⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, s.823.

⁴⁹⁵ Nahl, 16/83.

⁴⁹⁶ Abdülbakî, *El-Mucemu’l-Müfehres li Elfazi’l- Kur’ân-ı Kerim*, s.718-719.

⁴⁹⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 823.

⁴⁹⁸ Namlı, Abdullah, *Kur’ân’a Göre İnkâr*, s.235-248.

⁴⁹⁹ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, 19/67.

⁵⁰⁰ Neseфі, *Neseфі Tefsiri*, 2/163.

⁵⁰¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın IŞığında Kur’ân Tefsiri*, 10/197.

2.2.2. İnat

İnanmayanların en büyük özelliklerinden biri olan inat, sözlükte “uzaklaşmak, topluluktan ayrı durmak, haktan sapmak anlamlarına gelen “anîd” a-n-d kökünden türemiş, “yanında olanı beğenen, inad edip muhalefet eden, hükmen yoldan sapan, Allah’a itaatten yüz çeviren, zorba, bilerek gerçeği reddetme” anlamlarına gelmektedir.⁵⁰² Suyun üzerindeki izler gibi olmadık kuruntu ve zanlar iddia ederek eşyanın hakikatini inkâr etmek olarak da ifade edilmektedir.⁵⁰³ Türkçede inat kelimesi “Bir konuda direnme, ayak direme, karşı düşünce ileri sürme, dikine gitme”⁵⁰⁴ şeklinde açıklanmıştır.

Dilbilimcileri âyette geçen anîd kelimesinin anlamı ve nereden türediği hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı “anîd” ifadesini uzaklaşmak terketmek anlamında görürken, bir kısmı da kelimenin aslının kenar köşe anlamına gelen “ind” kelimesi olduğunu belirtmişlerdir. Bu şekilde kabul edildiğinde köşe yaptı, köşede yürüdü anlamına gelmektedir.⁵⁰⁵

Dini ve ahlaki bir kavram olarak inat, “kişinin bir görüş, inanç ve davranışı doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesi” şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁰⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de “anîd” kelimesi inatçı anlamında, dört yerde geçmekte,⁵⁰⁷ iman etmeyenlerde olan ortak bir hal olarak görülmektedir. İbrahim Sûresi 15. âyette de inkârcı kâfirlere ait bir özellik olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

(15) “Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı.”

Bu âyeti kerimede “(وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ)” “cebbâr” şeklinde gelen zorba kelimesi kendisini herkesin üstünde gören mütekebbir, “anîd” şeklinde gelen inatçı kelimesi de hakka karşı direnip ondan uzaklaşandır. Herevî “cebbâr” ifadesi ile beraber gelen âyetlerde “anîd” ifadesini hak yoldan uzaklaşan olarak açıklar. Katadeye göre anîd Allah’tan başka ilah yoktur demeyen kimsedir. Anîd için mütekebbir, burnunu hava da tutan anlamı da verildiği gibi âyette geçen her iki ifadenin (cebbâr ve anîd) aynı

⁵⁰² İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 590; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/307.

⁵⁰³ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s.158.

⁵⁰⁴ Doğan, “İnad” *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 542.

⁵⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/78.

⁵⁰⁶ Çağırıcı, Mustafa, “İnat”, *TDV İA*, İst., 2000, 22/264-265.

⁵⁰⁷ Abdülbakî, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'ân-ı Kerim*, s. 489.

anlama geldiği de ifade edilmiştir.⁵⁰⁸ İnkârcılardaki cebbar özelliğinin onların ruh haline ve duruşlarına, ahlakına, anîd için ise kâfirlerden ortay çıkan davranışlara ve hareketlere işaret ettiği belirtilir.⁵⁰⁹

Âyeti kerimede inatçı zorbanın kendini soktuğu haller ve devamında yaptıklarının neticesi cehennem sahneleri ibret verici bir şekilde anlatılmaktadır. Kendilerine gönderilen peygamberlere karşı önceki kavimlerin göstermiş olduğu tutum ve davranışlardan örnekler verilerek, Kureyş müşriklerine ve bu şekilde davranan tüm inatçı zorbalara uyarı yapılmaktadır. İbn-i Abbas ve birçokları bu âyetin peygamberlerin inkârcı kavimlerine karşı beddua etmelerine izin olduğunu belirtirler.⁵¹⁰ Peygamberler dua ile yardım istediklerinde inanmayanların tavrı genelde hep ortak olmuş, “Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah’ın azabını getir de görelim!”, “Şâyet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?”⁵¹¹ şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde geçen bu ve benzeri ifadeleri ile helakları üzerlerine çekmişlerdir. Daha önce inanmayanlar kendilerine gönderilen peygamberlerine karşı çıktıkları için nasıl helak oldularsa, Mekke müşriklerinin sonu da kendilerine gönderilen peygambere takındıkları tavra bağlıdır.⁵¹² Hak dine ve peygamberine karşı zorbalık ve inatçılık yapanların sonu bu şekilde helâktir.

Bu âyeti inkârcıların kendilerini hak, peygamberlerini batıl üzerinde görüp, peygamberlere karşı galip olma için yardım istemeleri şeklinde açıklayanlar da olmuş o zaman âyet kâfirleri yardım istemelerine rağmen bu durum onlara fayda vermedi, batıl üzerinde oldukları için kurtulamadılar ve hüsrana uğradılar şeklinde anlaşılır.⁵¹³

2.2.3. Şüphe

Şüphe sözlükte iki şeyi benzetme anlamına gelen ş-b-h kökünden türemiştir. Nitelik, soyut ve somut bakımından aralarındaki benzerlik sebebiyle iki şeyi birbirine karıştırma, kuşku duyma anlamlarına gelir.⁵¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de şüphe kelime olarak geçmemekle beraber aynı kökten türemiş farklı ifadeler geçmektedir. Dini kitaplarda

⁵⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâm’il-Kur’ân*, 9/349-350.

⁵⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/79.

⁵¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâm’il-Kur’ân*, 9/349-350.

⁵¹¹ Ankebut, 29/29; Enbiya, 21/38; Yunus, 10/48; Yasin, 36/48.

⁵¹² Mevdûdi, *Tefhimu’l-Kur’ân*, 2/544.

⁵¹³ Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2/167.

⁵¹⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 443.

şek, rayb, vehm, zan gibi şüphenin birçok türevleri de bulunmaktadır. İbrahim Sûresi 9. ve 10. âyetlerde de şüphe anlamına gelen şekk terimi geçmektedir.

“(9) Sizden öncekiler, Nûh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp getirerek, “Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığımız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz” dediler.”

“(10) Peygamberleri, “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor” dediler. Onlar, “Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!” diye cevap verdiler.”

Bu iki âyette inkârcıların kendilerine gelen deliller karşısındaki inkârları, şüphe ve kuşkuları, ifade edilmektedir. Surenin 9. Ayetinde “أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا رُسُلُنَا بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ” şüphe anlamı içeren “şekk” lafzı, r-y-b kökünden türemiş mürîb kelimesi geçmektedir. Şekk iki zıt olan durumu ayırt edemeyip karıştırmak anlamına gelir, bir tür cehalettir, bilgisizliktir. Cehaletin şekkten farkı iki türden hiçbirini bilememektir. Bu yüzden her şek cehaletken, her cehalet şek olmaz. ⁵¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de şekk kelimesi onbeş yerde geçmektedir. ⁵¹⁶ “Mürîb” kelimesinin türemiş olduğu “rayb” da bir şey hakkında zanda bulunup sonradan açığa çıkması, şüpheye düşürmek, şüphe içerisinde olmak, gönül huzursuzluğu, kalbi tatminsizlik manalarını içermektedir. ⁵¹⁷ “Mürîb” için de sû-i zanda bulunan, kuşkulu kimse, şüpheye düşüren, şüphe ve kaygıya düşülen yer anlamı verilmiştir. ⁵¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de “mürîb” yedi yerde geçmiştir. ⁵¹⁹ İnkârcıların Âyetlerde bildirilen tutumu ya tamamen gelen peygamberlerin getirdiklerini inkâr ya da şüphe içinde olmalarıdır ki her iki türüsü de peygamberleri ve bildirdiklerini inkâr anlamına gelir. ⁵²⁰

⁵¹⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 461.

⁵¹⁶ Abdülbakî, *El-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 386-387.

⁵¹⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 368; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/542; Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2/70.

⁵¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/70; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/542; Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2/70.

⁵¹⁹ Abdülbakî, *El-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ân-ı Kerim*, s. 329.

⁵²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/70.

Âyette geçen kâfirler için “ellerini ağızlarına götürdüler” ifadesi ile ilgili olarak, peygamberlerin susmalarına işaret etmek ya da cevap vermek istemediklerini belirtmek, kin ve nefretlerinden parmak uçlarını ısırarak, dilleri ile kendilerine gelen peygamberleri yalanlamak şeklinde açıklamalar yapılmıştır.⁵²¹ Bunların dışında gülmek, alay etmek niyeti ile gelen o gülme halini bastırmak için elleri ile ağızlarını kapatmak ya da ağızlarına elleri ile işaret ederek kendilerine gelen peygamberlerin getirdiklerini inkâr ettiklerini belirtmek anlamı da verenler olmuştur.⁵²² Âyette geçen iki tane “hüm” zamirinin peygamberlere mi kâfirlere mi raci olduğu hususundaki görüşler farklı yorumlara sebep olmuştur.⁵²³ Ellerini ağızlarına götürme hususunu İbn-i Abbas “Onlar (kâfirler) Allah Teâlâ’nın kitabını işittiklerinde hayret ettiler ve ellerini ağızlarına götürdüler.” İbn-i Mes’ûd ve Abdurrahman b. Zeyd de “Kinlerinden dolayı parmaklarını ısırıyorlar”⁵²⁴ âyetine istinaden kâfirlerin parmaklarını ısırması şeklinde açıklamışlardır. Çünkü gelen her türlü delil onların hoşlanmadığı şekilde aleyhlerinde olmakta, onların akıllarını kullanamadıklarına işaret etmekte, bu nedenle böyle hareketler içerisine girmektedirler.⁵²⁵ Ebû Müslim el-İsfahânî de âyette geçen eller anlamına gelen “eyd” kelimesini peygamberlerin ağızları ile ifade ettikleri deliller olarak mecazi anlamda kabul etmiş ve inkârcıların kendilerine bildirilen bu delilleri kabul etmediklerinde, bildirilenlerin tekrar çıktığı yere, peygamberlerin ağızlarına geri dönmesi olarak açıklamıştır.⁵²⁶

İnkâr ve hidayet iki zıt kavramdır. Şüphe de iki zıt kavramı tam olarak algılayamama neticesinde gerçekleşir. Hidayete götüren yolları, geçmiş batıl inançlarına takılmaktan, atalarının dinini sorgulamamaktan dolayı fark edemeyenler, peygamberlerin getirdikleri delillere de inkâr ya da şüphe içinde bakmaktadırlar. Bu şüphe durumu varlığı kesin olan şeylerdeki eksiklikten değil o inkârcıların kendi ruh dünyaları ve zihin yapılarından kaynaklanmaktadır. İnanmamak için olur olmaz istek ve arzuların neticesinde şüphe ve inkâr peygamberlerin davetlerini kabul etmeyenlerin temel davranış modeli olarak Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde de ifade edilmiştir. Hatta Peygamberlerin kendileri gibi bir insan olmasına, yeme içme gibi kendilerinde olan

⁵²¹ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'an*, 7/501; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/69; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/345.

⁵²² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/542.

⁵²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/69; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/345.

⁵²⁴ Âl-i İmran, 3/119.

⁵²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/345.

⁵²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/69.

insani hareketlerine⁵²⁷ takılarak, bu durumu bile imanlarına engel olarak görmüşler ve meleklerden olması beklentilerini⁵²⁸ ifade ettiklerinde “De ki: “Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.”⁵²⁹ âyeti ile cevap verilmiş, peygamberlerin insan olarak gönderilmesinin de bir imtihan aracı olduğu belirtilmiştir.⁵³⁰ İnkârcıların türlü mazeretler arkasında inkârlarını savunmak sadece dünyada yapabilecekleri bir durumdur. İleri sürdükleri hiçbir mazeret, savundukları batıl inançları onları azaptan ahirette kurtarmaya yetmeyecektir. Nûh, Semûd ve Âd gibi kendilerine peygamber gönderilen kavimler de inkârları, inatları, Allah’ın kesin delilleri karşısında şüpheli zihniyetleri ile kendilerini helak sürüklemişlerdir. Sûrenin 10. âyetinde inkarcıların hakikate karşı olan bu tavırlarına dikkat çekilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm, geçmiş kavimlerin durumu ile ilgili haberlerle, indirildiği ve kıyamete kadar olan dönemlerdeki muhatabını uyarmıştır. Peygamberler, Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine işaret eden kesin olan delilleri, inanmaları için kendilerine verilen süreyi hatırlattıklarında verdikleri cevaplar, onların inkâr ve inanmamak için şüpheli, kuşkucu zihniyetlerinin temsilidir. İnanmak ya da şüphelerini bertaraf etmekten ziyade peygamberleri ve getirdikleri dini aciz bırakmak niyeti ile geçmiş kavimlerin başına gelenleri, göğü ve yeri yaratan Allah’ı düşünmeksizin, ibret almaksızın mucize ve deliller peşine düşmüşlerdir. Onların bu isteklerine 11. âyette peygamberlerin dili ile şu şekilde cevap verilmiştir.

“(11) Peygamberleri onlara şöyle dediler: “Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah’ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah’a dayansınlar.”

Bu âyeti kerime ile peygamberler inkârcıların mucize isteklerine karşı kendilerinin de sûret ve şekil itibariyle aynı insani özelliklere sahip olduklarını Allah izin vermediği sürece hiçbir mucize ya da delil getirme imkânlarının olmadığını belirtmişlerdir. Allah Teâlâ’nın kuluna lütfu, dilediği kimseye peygamberlik ya da istediği

⁵²⁷ Enbiya, 21/3; Mü’minûn, 23/33-47; Şuarâ, 26/154,186.

⁵²⁸ Furkan, 25/7; İsrâ, 17/94

⁵²⁹ İsrâ, 17/94-95.

⁵³⁰ Furkan, 25/20.

nimetleri,⁵³¹tevfik, hikmet ma'rifet ve hidayeti, Sehl b. Abdullah'a göre de "Kur'an okumayı ve içindeki buyrukları kavramayı" lütfetmesi şeklinde açıklanmıştır.⁵³²

Kur'ân-ı Kerîm'de inkârcıların olağanüstü istek ve arzularının gerçekleşme imkânının peygamberlerin kendi elinde olmadığı, kendilerinin de bir insan olarak Allah Teâlâ dilerse bu mucizeleri gerçekleştirebileceği burada ve farklı âyetlerde ifade edilmiştir.⁵³³

İnkârcıların âyetlerde ifade edilen şüphelerinin peygamberlerin de kendileri gibi bir insan olması, inandıkları dinlerinin atalarınca ortak kabul edilişi ve kendilerince hemfikir olmaları, gelen mucizeler razı olmayıp daha büyük mucizeler peşine düşmeleri gibi hususları içerdiği belirtilir.⁵³⁴

2.2.4. Ahirette Pişmanlık

Allah Teâlâ insana içinde bulunduğu imtihan dünyasında belli sorumluluklar yüklemiş, başıboş bırakmamış, göndermiş olduğu peygamberler ve kitaplarla sorumluluğun gereğini bildirilmiştir. Bunun neticesinde de inan ve inanmayanların ahirette karşılaşacakları durumlar birçok âyeti kerimede ifade edilmiştir. Önceden yapılan bu tür uyarılılarla ahirette yaşanabilecek pişmanlıklara dikkat çekilmiştir.

Allah'a ve göndermiş olduğu hak dine inanmayanların yaşayacakları en kötü hallerden biri de ahirette yaşayacakları, telafisi olmayan pişmanlıklardır. Kaçırılmış oldukları fırsatları telafi için Allah Teâlâ'dan tekrardan süre talep etseler de⁵³⁵ artık iş işten geçmiştir. Bir kısmı da asıl gerçekle karşılaştıklarında ahirete inanmadıkları için toprak olmayı,⁵³⁶ amel defterlerini görmemeyi isteyerek⁵³⁷ pişmanlıklarını ortaya koyacaklardır. Surenin 21. âyetinde ifade edildiği gibi birbirlerinden medet umma yoluna gideceklerdir.

"(21) Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: "Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?" Ötekiler şöyle cevap verecekler: "Allah bizi doğru yola

⁵³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil'il Kur'ân*, 16/538.

⁵³² Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâm'il-Kur'ân*, 9/347.

⁵³³ Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

⁵³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/74.

⁵³⁵ En'am, 6/27; Mü'minun, 23/99-100; Münâfikun, 63/10.

⁵³⁶ Nebe, 78/40.

⁵³⁷ Hâkka, 69/25-27.

iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!”

Bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Cehennem ehli azapları şiddetlendiğinde, ‘gelin sabredelim’ derler. Beş yüz yıl süre ile sabrederler ve bu sabırlarının kendilerine bir fayda vermediğini gördüklerinde; ‘haydi gelin sızlanalım’ diyecekler. Beş yüz yıl süre ile sızlanıp feryat edecekler. Bunun da kendilerine fayda vermediğini görünce ‘şimdi sızlansak da , sabretsek de bizim için birdir, sığınacak yer yoktur’ diyeceklerdir.”⁵³⁸

Allah tarafından gönderilmiş tüm peygamberler kavimlerini bu duruma düşmemeleri, ahirette pişmanlık yaşamamaları için uyarmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de İman esaslarının temeli olan Allah’a ve ahiret gününe iman sık sık ifade edilirken, kıyamet ve hesap gününde yaşanacak olayları içeren sahneler gözler önüne serilmiş, inanmayanların o gün yaşayacakları pişmanlıklar farklı açılardan ifade edilmiştir.⁵³⁹ İbrahim Sûresinde Hz. Muhammed (s.a.v.)’e yapılan hitapla o güne karşı kavmini uyarması istenmiştir.

“(44) Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zalimlerin, “Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım” diyecekleri ve onlara, “Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?” diye sorulacağı güne karşı insanları uyar.”

Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilen bu tür uyarılarla mazeretlerin son bulduğu o günde inanamayanların kendilerini haklı çıkaracak hiçbir bahaneleri kalmayacaktır. O gün yaşanacak pişmanlıkları önüne geçmenin yolu bugünden geçmektedir, sonrasında yeni bir fırsat verilmeyecektir.

3. Temsili İfadeler

İlahi vahyin temsilcisi ve son halkası olan Kur’ân-ı Kerîm, birçok hakikate temsili anlatımlarla dikkat çekmiştir. Temsil “mesel” kökünden türemiş tefil babından mastardır. Mesel kelimesi, benzerlik sebebiyle birinin diğerinin yerine kullanıldığı örnek, atasözü, darbı mesel gibi ifadelerdir.⁵⁴⁰ Temsili anlatım lafzî anlam dışında birçok gerçekliği vurgulayan ve kişiyi düşünmeye sevk eden edebi bir anlatım

⁵³⁸ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâm’il-Kur’ân*, 9/355.

⁵³⁹ Zülfikar Durmuş, Havva Özata, “Kur’ân-ı Kerim’de Ahirette Yaşanacak Pişmanlık Sahneleri”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 2019, 2/1, s.10-11.

⁵⁴⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, s.759.

metodudur. Bu şekilde Kur’ân’ın ifade sel güzelli kleri ile mucizevi yönü kendini göstermektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen temsiller, darb-ı meseller düşünme, öğüt alma, teşvik etme, sakındırma karar üzere harekete geçirmede akılı kullanıp fayda sağlamaya iletir.⁵⁴¹ Temsillerin temel gayesi kişiyi işin hakikatini anlamaya ve tefekküre sevk etmek, bunlardan ders ve ibret alınmasını sağlamaktır.⁵⁴² Kur’ân-ı Kerîm’de geçen temsiller açık bir şekilde olabileceği gibi kapalı ve imalı da olabilir. Bu ifadelerin lafzi şekli ile beraber içerdiği hakikati de anlamaya çalışmak gerekir.⁵⁴³

Konumuz olan İbrahim Sûresi’ne baktığımızda içerisinde birçok temsillerin olduğunu görürüz. İnkâr edenlerin yaptıklarının durumu şu şekilde ifade edilmektedir.

“(18) Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıklarından hiçbir fayda göremezler. İşte bu, derin bir sapkınlıktır.”

Allah’ı inkâr edenlerin ahirette karşılaşacakları azap sık sık ifade edilirken, yaptıkları iyi işlerin ahirette onlara faydası olup olmayacağı sorusu akla gelebilir. Âyeti kerimede yapılan temsili ifade ile kâfirlerin inkâr içerisinde iken dünyada fakirlere yardım, akrabayı gözetme gibi iyilik adı altında yaptıkları işlerin, dünyada kendilerince doğru zannederek batılın peşinde koşturmalarının hepsinin boşa gittiği belirtilerek, onların yaptıkları sadece onları yormaktan ve sırtlarında yük olmaktan başka bir iş yarmamış, ahirette yaşayacakları pişmanlığı fazlalaştırmıştır.⁵⁴⁴ İman olmadan yapılan iyi ameller rüzgârın savurduğu kül misali yok olup gidecek, dünyada sahiplerine fayda verse de ahirette bir karşılığı olmayacaktır.⁵⁴⁵

Sûrede geçen diğer bir temsili ifade de “kelime-i tayyibe”, “kelime-i habise” kavramlarının açıklanmasıdır. Konu ile ilgili âyeti kerimeler şunlardır:

“(24) Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.”

“(25) O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir.”

⁵⁴¹ Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulûmi ’l-Kur’ân*, s.486-487.

⁵⁴² Kılıç, Sadık, “Kur’ân ve Hadislerde Temsili Anlatım Örnekleri, *İslami İlimler Dergisi*, 2010, 5/1, s.11.

⁵⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.174-177.

⁵⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, 19/81.

⁵⁴⁵ Komisyon, *Kur’ân yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/310.

“(26) Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.”

“(27) Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırır ve Allah dilediğini yapar.”

Bu temsili ifadelerin olduğu âyeti kerimede geçen söz, kelimelerine gelen “kelime” ile ağaç arasında çok güzel bir benzetme yapılmıştır. “kelime-i tayyibe” ile tüm güzel söz ve düşünceler anlaşılabilir. Burada daha çok inanç göstergesi olan “kelime-i tevhid” anlamı anlaşılmıştır. Bununla birlikte doğru söz, sağlam bir inanç,⁵⁴⁶ mü’minin kalbindeki iman,⁵⁴⁷ insanlığın kurtuluşu için Allah Teâlâ’nın buyurduğu tüm mesajlar, ilahi dava, tevhid inacı⁵⁴⁸ anlamları da verilmiştir. Kelime-i tevhid mü’minin kalbine yerleşince, bunun neticesinde imanın en güzel meyveleri ağaç misali onun üzerinde görülür. Ağacın sulama, budama gibi gerekli bakımları yapıldığında nasıl daha verimli ürünler alınır, mü’min de kalbinde ki imanını canlı ve sürekli tutabilecek, ibadet, tefekkür, zikir gibi manevi gıdaları aldığı sürece Allah ile arasında sağlam bir bağ kurmuş olacaktır. Ağacın kökleri derin, ayakta duran bir gövdesi ve dalları yüksek olursa meyvesi de bol olur. İmanın tadına varan mü’min de bu durum Allah’ı bilme (ma’rifetullah), dili ile ifade etme, bedeni ile de amel şeklinde kendini gösterir.⁵⁴⁹ Her daim böyle bir mü’min ağaç gibi meyvesini vererek, kulluğunun gereğini yerine getirir.

Âyette geçen kötü söz anlamına gelen “Kelime-i habise” için de yine tam tersi olarak koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan bir ağaç benzetmesi yapılmış. Sözlükte kirli, pis anlamlarına gelen “habis” kelimesi küfür, şirk, çirkin söz, kötü söz gibi gerçek dışı ve İslam’a aykırı her türlü inanç ve söylemleri içermektedir.⁵⁵⁰ İslâm dışı hareketler içinde olan inkârcının yaptığı hiçbir şey onu ayakta tutmaya yetmez. Kuruyan ağaç misali o da kuruyup yok olmaya mahkûmdur. Dünya ve ahirette kendisinden fayda görülmez. Ahirette karşısına çıkacak hiçbir ameli bulunmaz ve kendini azaptan da kurtaramaz. Rüzgârın savurduğu kül misali⁵⁵¹ yaptıklarının hepsi boşa gitmiştir.

⁵⁴⁶ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/549.

⁵⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, 16/567.

⁵⁴⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/218.

⁵⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/90.

⁵⁵⁰ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/551.

⁵⁵¹ İbrahim, 14/18.

Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerîm'in 14. sûresi olan İbrahim Sûresi, içerdiği birçok mesajlarla ve peygamberlerin atası Hz. İbrahim'in adını taşımasıyla dikkati çekmektedir. Mekkî bir sûre olması hasebiyle tevhid odaklı itikadî mesajlar Sûrede kendini hissettirmektedir. İlk ve son âyetinde ilahî vahyin temsilcisi Kur'ân-ı Kerîm'e dikkat çekilmesi, gerçek kulluğun yapılanmasında ilahi mesajların önemini ortaya koymaktadır. Surenin 2. ayeti ile inanmayanların acı sonuna dikkat çekilerek bu bağlamda Hz. Musa, Hz. Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin peygamberleri ile yaşananlardan örneklerle hak ve batıl yansımasına işaret edilmektedir. Surenin genelinde iman ve inkar, şükür ve nankörlük kendini göstermekte, 7, 28-29. ayetlerde de şükür ve inkarın Allah Teala tarafından kişiye yansıyan yönü belirtilmektedir. Vahyin dili ve aydınlık yüzünün hayattaki karşılığı net bir şekilde ifade edilerek, inanan ve inanmayan insan tiplerinin davranış kalıpları, genel özellikleri ve ahiretteki akibetleri surenin özünü teşkil etmektedir. Temsili ifadelerle 18. ayette inanmayanların ameli rüzgarın savurduğu küle benzetilirken, inkarcıların ahiretteki pişmanlıkları da 21 ve 44. ayette gözler önüne serilmektedir. 24-27. ayetlerde geçen ağaç benzetmesi ile "kelime-i tayyibe ve "kelime-i habise" örneğinde iman ile inkarın, tevhid ile şirkin arasındaki farkı anlamada sözün gücüne dikkat çekilmekte, bu tür temsili anlatımlarla Kur'an-ı Kerim kişiyi işin hakikatini anlama, ibret alma, düşünüp tefekkür etmede aklını kullanmaya iletmektedir.

Surede birçok ayette Allah Teala'nın sonsuz kudretinin delilleri ortaya konulmuş ve iman gereği ve hayatta görünen kısmı olan dinin ameli ve ahlaki boyutu ile oluşturduğu bütünlüğe de işaret edilmiştir. İnananlarda iman neticesi namaz ve infak ibadeti, sabır, şükür, tevekkül şeklindeki davranış modelleri, inanmayanlarda inkar, inat, şüphe şeklinde kendini gösteren uygulamaların ahiretteki karşılığı, kıyamet ahvalini içeren ayetler içerdiği mesajlarla muhatabını uyarmaktadır. Tevhid bilinci ile bu mesajları okuyarak hayata bakan kişi ibadet ve ahlakını da buna göre düzenler, ahirette de yaptığının karşılığını en güzel şekilde bulurken, inanmayan ve hayati boyunca ilahî vahyin karşısında olan inkârcı da ahirette de bu yaptıklarının karşılığını azap olarak görür. Sûrede bu hususlar öz bir şekilde ifade edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DUA VE KULLUK

1. Dua nedir ve Önemi

Sözlükte “çağırarak, seslenmek, yardım istemek” anlamlarına gelen dua dini bir kavram olarak kulun Allah’a yönelerek aczini itiraf etmesi, lütuf ve yardımını istemesidir.⁵⁵² Arapça bir kelime olan dua lafzı dilimizde “Allah’a yalvarma, yakarış, O’ndan dilekte bulunma, çağrı, niyaz, ibadet veya yakarma amacıyla okunan dini değeri olan metin”⁵⁵³ anlamlarına gelmektedir. Dua, Allah’ı birlemek ve övmek, O’ndan af ve mağfiret dilemek, rızık, mal, evlat gibi dünyaya bir şeyler istemek gibi hususları da içeren bir kavramdır.⁵⁵⁴

Dua Yüce Yaratıcıya saygı ve tazim amaçlı yapılan her türlü işlemdir. O’nun yüceliğini ve eşsizliğini hissederek kalbin derinliklerinde ortaya konulan bir duygudur. Rabbi ile kulu arasında en hızlı kesintisiz iletişim şeklidir. Dua ile mü’min Allah katındaki değerini artırır. “Duanız olmasaydı Rabbim size ne diye değer versin”⁵⁵⁵ âyeti bu duruma işarettir. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok dua örnekleri ile Allah Teâlâ kullarından dua etmesini isterken, yapılan duaların kendi katında muhakkak karşılık bulacağını da “Dua edin, duanızı kabul edeyim.”⁵⁵⁶ âyeti ile de bildirmiştir.

2. İnsan Hayatında Dua

Dua, tüm dinlerin ortak kabulü olan bir ibadet şeklidir. Yahudiler duayı Allah’a yaklaşma vesilesi olarak görürler. Kitapları Tevrat’ta altmış cümle dua içeriklidir.

⁵⁵² İsfehânî, *el-Müfredât*, s.315; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 14/256-257; Cilacı, Osman, “Dua”, *TDV İA*, İst., 1994, 9/529-530.

⁵⁵³ Doğan, “Dua” *Büyük Türkçe Sözlük*, s.304.

⁵⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 14/256-257

⁵⁵⁵ Furkan, 25/77.

⁵⁵⁶ Bakara, 2/186; Mü’min, 40/60.

Hristiyanlar için de dua büyük bir önem arz eder, Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma vicdanın sesi olarak kabul ederler. Duaların şekillenmesinde de dinlerin mahiyetleri önemli bir etken olmuştur.⁵⁵⁷

Allah Teâlâ insanı en mükemmel varlık olarak yaratmıştır. Öz itibariyle insanın fitratında her zaman kendinden daha yüce bir varlığa yönelme arzusu bulunmaktadır. Bu nedenle insanın hayatında dua bunun bir tecellisi olarak, o makamla irtibatı sağlayan en ulvî yol, önemli bir yer teşkil etmektedir. Duada kişinin çevresindekilerle birlikte ilahi ortak bir noktaya yönelebilmek, ilahi irade karşısında eşit muamele görebilmek duygusu hayata kattığı anlam açısından da çok önemlidir. Bu manada dua dünya hayatındaki eşitsizliğin Yüce Yaratıcı karşısında nasıl eriyip yok olup yeni bir değere kavuşmanın da bir göstergesidir.

Dua dünyaya bakışı da biçimlendirir. Kişinin kalbinde, zihninde Yüce Yaratıcı'ya olan duygularını taze tutma yolu dua ile hayata yansır. Dua kâinatı yaratanı ve yarattığını, kendimizi ve dışımızdaki her şeyi anlayabilme çabasıdır. Belli kalıplara sıkıştırılmış ifadeden ziyade kulun hissiyatını ortaya koymasındadır. Allah Teâlâ ile kulun arasındaki bağın devamında en güçlü göstergedir. Dua edilen şeyler, dua konusu olan durumlar insanın karakterini ortaya koyduğu gibi, dünyaya bakışını da ifade eder.

Duanın içeriğinde, yapısında ve şekillenmesinde, kişinin inancı, eğitimi, yetiştiği çevre gibi birçok etken de kendini gösterir. İnanan inanmayan herkesin iç dünyasında dua olgusu ortak bir duygudur. Ancak gerçek imana erişen kimsede dua daha işlevsel ve gerçek manasına ulaşır.

Dua yapısal olarak manada dua eden, dua edilen ve dua konusu gibi bir çok unsuru içeren ve iç duyguları harekete geçiren bir olgudur.

Dua eden, acziyetini itiraf etmiş, muhtaç olan, kendinden yüce bir varlığın olduğunu kabul edendir. Dua edenin dini, imanı, içinde bulunduğu toplumsal şartlar ve benzeri durumlar onun duasını şekillendirir. Yaşadıklarının ve inancının gereğine göre duasını yapar.

Dua edilen, acziyetini ortaya koyanın üstünde kendine yönelen ilahî bir varlıktır. İnançlara, yaşantı ve alışkanlıklara göre bu varlık dua edenin gözünde farklılık arz

⁵⁵⁷ Cilacı, "Dua", *TDV İA*, İst., 9/529-530.

eder. Bu durum müşrikin gözünde bir put olabilirken, geçmiş kavimlerde olduğu gibi Firavun ve Nemrut gibi yücelik atfedilen bir insan, ateş, güneş yıldız gibi herhangi bir varlık da olabilir. Bunların hepsi insanların kendi zihinlerinde ortaya koydukları batıl bir arayıştır. Gerçek anlamda dua makamı, dua etmeye layık olan, bir ve tek olan, eşi ve benzeri ve alternatifi olmayan, her şeye gücü yeten Yüce Yaratıcıdır.

Dua konusu, dua edenin bakış açısıyla ve iç dünyası ile şekillenir. O an ihtiyacı olanı arz eden kişi duasının da içeriğini belirlemiş olur. İbadetlerin özü, yüce yaratıcıyla iletişimin temeli olan dua, insan hayatının her alanında farklı boyut ve şekillerde anlam kazanır. Sadece ihtiyaç anında, darda ya da zorda kalındığında sığınılacak bir liman olmaktan ziyade, şükür, zikir, tövbe, istiğfar gibi hayatın bütününe teşkil eden, madde ve manaya anlam katan bir yönelişin ifadesidir. Yüce Yaratan tarafından hatırlanmanın yolu da Yüce Yaratana hatırdan tutmaktan geçer.⁵⁵⁸

Yüce makama yöneliş arayışı olan dua, insan hayatında önemli bir yer teşkil eder. İnsanın yaratıcısına yakınlaşma isteği ile birlikte, istenen, beklenen yardımın gelmesi için bir yöneliştir. Dua canlı, cansız, kâinattaki tüm varlıkların ortak dilidir. İnsanın yaratılış gayesi ve kulluk sorumluluğunu, Rabbe ulaşmanın içselliğini, hayatın her alanında göstermektedir.

3. Duanın Mü'mine Kazandırdıkları ve Hayata Yansıması

Mü'minin hayatında dua gerçek anlamına kavuşurken, Yüce Yaratıcı ile kesintisiz iletişimin de yollarını açar. Gerçek mülkün sahibini bilerek Yaratanı yönelirken O'nun dışındaki tüm çağrılarını da devre dışı bırakır. Umudun taze tutulmasında önemli yeri olan dua inanan için hayata olumlu bakış açısı kazandırır.

Dua sadece dilsel ifade ile yapılan bir davranış değildir. Duanın içeriğinin de fiili olarak doldurulması gerekir sınavda başarılı olmak isteyen öğrenci duanın yanında ders ile ilgili yükümlülüklerini yerine nasıl yerine getirmesi gerekiyorsa, mü'min de üzerine düşen sorumluluklarının farkında olmalıdır. Allah Teâlâ diğer varlıklardan farklı olarak insanı akıl ve irade gibi üstün meziyetlerle donatmış, neticesinde belli sorumluluklar yüklemiştir. Kulluk bilinci duanın özünün şekillenmesinde bu anlamda çok önemlidir. Kalbi duyguların dile yansıması şekli olan dua, fiili olarak da hayatın içinde her daim olması gerekir. Mü'min, hayatında, her işinde, duasında kalp, dil, fiil

⁵⁵⁸ Bakara, 2/152.

birliğini tam bir şekilde sağladığı sürece kulluğun tadına gerçek manada ulaşmış olur. Yüce Yaratıcı ile bağının daha sağlam olması, samimiyyetin ve duanın hayatın içindeki yeri ile doğru orantılı bir şekilde kendini gösterir.

Bununla birlikte insan çok zayıf ve aciz bir varlıktır. Her şeye çare bulması imkânsızdır. Hayat yolculuğunda bu tür çıkmazlara karşı dua, moral ve motivasyon, huzur ve güven kaynağı olması açısından çok önemlidir. Kur'ân'ın ifadesiyle "İnsana bir nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de yalvarmaya koyulur."⁵⁵⁹ âyeti kerimesinde dua, daha çok çaresizlik halinde ön plana çıkarken, Allah Teâlâ kulunun bu şekilde davranmasından hoşlanmaz. Mü'min her anını dua bilinci ile geçirmeli, duayı sadece sıkıntıdan kurtaracak bir araç gibi görmemelidir. Hayatın her aşamasında Rabbini hatırlatacak bir fırsat olarak değerlendirmelidir. Her halini dua atmosferine sokabilmeyi beceren mü'min bu şekilde Yüce yaratıcı ile olan irtibatını kuvvetlendirmiş, şah damarından daha yakın olduğu⁵⁶⁰ hissiyatı ile de hareket etmiş olur.

Dua konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dua örnekleri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamaları en güzel yol göstericidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatının her anını; sevinçte, kederde, uyduğunda, uyandığında, yolculuğa çıktığında, döndüğünde, kısacası hayatın her kesitini dua ile bütünleştirmiştir. Yapmış olduğu özlü dualarla az söz çok anlam ifade ederdi. Dualarında kullanmış olduğu dil ile dua adabını da uygulamalı olarak göstermiştir. Onun izinden giden her mü'min için bu örnekler çok önemlidir.

Duayı tek başına her sorunu çözen bir durum olarak görmek de yanlıştır. Dua, kulluğun gereği, mü'mine düşen kısımdır. Netice, Allah Teâlâ'nın gücünün, yüceliğinin göstergesidir. Dua ile birlikte "Ancak insan çabasının sonucunu elde eder"⁵⁶¹ âyetinde ifade edildiği gibi gerekli fiili çaba ve gücü de ortaya koymak bir kulluk görevidir. Bu yüzden dua ederken dikkat etmesi gereken hususları da unutmaması gerekir. Dua o kadar geniş ve bağlantılı bir alan ki, herkesin hayatında farklı bir boyutta kendini gösterir. Dünyaya gönderiliş amacının bilincinde olan mü'min duasında bu bilinçle hareket eder, duanın gereğini yerine getirir, duasının kabul olması için gerekli

⁵⁵⁹ İsra, 17/83; Fussilet, 41/51.

⁵⁶⁰ Kaf, 50/16.

⁵⁶¹ Necm, 53/39.

hassasiyeti gösterir. Dua ortamı, dua zamanı, dua eden kişinin samimiyeti, imanî seviyesi, dua mekânı, duada kararlılık bu bağlamda çok önemlidir.

Dua kişiye hem iç hem dış dünyasında birçok kazanımlar getirir. Mü'mine moral motivasyon kazandırır. Hayata bağlılık sağlar, huzur ve güven verir. Çalışma azmi kazandırır, Rabbi ile olan irtibatını kuvvetlendirir. Dua ile kendi dışında olanları farketmeyi, duasına çevresini de dâhil etmeyi öğrenirken bencil duygulardan korunur. Hem dua ederek hem dua alarak kulluk yolculuğunu sağlam kılar. Dua aynı zamanda ümitsizlik kapısını sıkı sıkı kapatır, çalışma azmini diri tutar, kulluk bilincinin gelişmesine zemin hazırlar, mü'min için hayati bir önem arz eder.⁵⁶²

Mü'min için dua inanç temeline dayalı, eylemsel ve sözel ruhî bir yöneliştir. Bu nedenle duanın kabul olması için birtakım şartların da gözetilmesi gerekir. Tövbe-istiğfar, helal lokma, söz ve davranış birliği bunların en önemlilerindedir. Tövbe-istiğfarla ile kalp ve gönül hazırlanırken, helal lokma ile bunun desteklenmesine, ağızdan çıkan ifadelerle davranışların uyum içinde olmasına dikkat edilmelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyuruyor:

“Üstü başı dağınık, toz toprak içinde, ellerini göğe açıp, “Ya Rabbi Ya Rabbi” diye yalvaran, buna karşılık; yediği, içtiği, giydiği haram olan, haramla beslenen bir adamın duası nasıl kabul edilir.”⁵⁶³

4. Sûrede Geçen Dua Örnekleri ve İçerdiği Mesajlar

Geçmiş kavim ve peygamberlerin hayatlarından kesintiler sunulan Kur’ân-ı Kerîm’de birçok sûrede peygamberlerin dilinden birçok dualar bulunmaktadır. Yaşanmışlıkların neticesindeki ruh halinin ifadesi, tevhidin izleri, imânî duruşun göstergesi olan bu dualar, içerdiği mesajlarla da dikkat çekmektedir.

İbrahim Sûresinde de ismini aldığı Hz. İbrahim’e ait 35 ile 41. âyetleri arasında şu dua ifadeleri bulunmaktadır:

“(35) İbrahim şöyle dua etmişti: “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!”

⁵⁶² Altuntaş, Halil, *Duayı Anlamak*, DİB. Yay., Ankara, 2012, s. 63.

⁵⁶³ Müslim, Zekât, 2/703, n. 1015.

“(36) Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.”

“(37) Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsiner.”

“(38) Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.”

“(39) Yaşlılığıma rağmen bana İsmail’i ve İshak’ı armağan eden Allah’a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir.”

“(40) Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et.”

“(41) Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla.”

Bu âyetlerdeki Hz. İbrahim’in dilinden dökülen her bir dua mü’mince yaşayışın yollarını gösterirken Rab ile iletişimin önemini ortaya koymaktadır. Bu tür dua örnekleri ile Allah Teâlâ kullarına dua ederken nasıl dua yapılması gerektiğini öğretmektedir.

Hız. İbrahim yapmış olduğu dualarda, sadece kendisini değil zürriyetini de ilave ederek, kendinden sonra gelecek nesli de düşünmüştür.⁵⁶⁴ Bu duaları yapan her kişi böylece kendisi ile beraber gelecek nesli de duasına katacaktır. Dua etme adabında sadece kendini değil, kendi dışındakileri de düşünme açısından Hız. İbrahim’in bu davranışı büyük önem arz eder. Kendisine faydası olmayanın ailesi ve çevresine faydası da imkânsız olur.

35. âyette de görüldüğü gibi duasının temelini ilk olarak oğlu Hız. İsmail’le beraber inşa ettikleri Kâbe’nin içinde bulunduğu bu şehrin güvenliği, sonrasında içinde bulunduğu toplumun ve sonra gelecek olan neslin putlardan uzak bir yaşam tercih

⁵⁶⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 10/235.

etmeleri teşkil etmektedir. Emniyet barışın olmadığı yerde dünyevi tehlikeler, tevhidin yaşanmadığı yerde de uhrevi tehlikeler söz konusudur.

Hz. İbrahim Kâbe'nin yapımını bitirince yaptığı bu duada, Mekke'nin korkulardan emin güvenli bir yer, orada oturanların da emniyette olmasını istemiştir. Mekke'ye olabildiğince emniyetin verilmesi, herhangi birinin Mekke'ye sığında emniyet içerisinde olmasıdır. Mekke'de kişiler aralarında düşmanlık olsa bile kendilerini güvende hissederler. Hatta diğer canlılar için de bu emniyet geçerlidir. Bu şehrin emin olması emir ve hükümlerle emin kılınması anlamına da gelmektedir.⁵⁶⁵ Duada "...beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!" ifadesinde geçen oğullarım anlamına gelen "beniyye" ifadesinin Hz. İbrahim'in kendi soyundan olan evlatları, duanın yapıldığı andaki çocukları ve torunları, ya da soyundan gelen müslümanları kapsadığı belirtilir. Bu dua genel bir anlam ifade etse de Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in soyundan inananlar da inanmayanlar da kılmıştır. Bu durum âlimlerimizce hidayet ve küfrün Allah'tan olduğuna delili olarak görülmüştür.⁵⁶⁶

Hz. Peygamber zamanında Mekke'de bulunan Kureyş toplumuna Hz. İbrahim'in duasının bir tecellisi olarak kendilerine verilen özel nimetler hatırlatılmakta, bir önceki âyette de bu nimetlerin sayılamayacak kadar çok olduğu ifade edilmektedir. Güven ve emniyet içerisinde o bölgede hareket edebilmelerinin Allah Teâlâ'nın özel ikramı ile olduğu bildirilmektedir. Bu durum Kureyş Sûresi'nde de ifade edilmiştir. Dünyanın her yerinden hac ve umre için Mekke'ye gidilmesi ve toplanılması da bu duanın bir tecellisidir.⁵⁶⁷ Allah Teâlâ Kâbe'yi güvenli bir yer yaptığını da şöyle bildiriyor:

"O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmail'e de "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik."⁵⁶⁸

Âyeti kerimede güvenli bir yer haline getirilen Allah'ın evinde yapılması gereken sorumluluklar da o dönemki hitabın muhataplarına hatırlatılıyor. İmanî ve ahlakî değerlerle yoğrulmuş her bir birey sorumluluk bilinci ile hareket edeceği için

⁵⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/100-101.

⁵⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/100-101.

⁵⁶⁷ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/539.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/125.

bulunduğu yerin güvenli bir belde olmasında büyük katkı sağlar. Allah'ın dinin yaşandığı bir yer, insanların emniyet içerisinde rahat bir şekilde ibadetlerini yapabilmeleri için güvenli belde olmaya en layık olan yerdir. Hz. İbrahim güvenli belde isteğini Rabbine arz ederken devamında evlatlarını her tülü yanlış inançtan kurtarmak için yapmış olduğu duası ile kıyamete kadar gelecek tüm ümmete evlatlarına sahip olma yolunda yapılabilecek en güzel dua örneğini ortaya koymuştur. Bir beldenin vatan olarak benimsenmesinde ve güvenli bir yer olmasında da teslimiyet ve duanın önemi öğretmiştir.⁵⁶⁹

36. âyette “Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu.” İfadesi mecazi bir anlam içerir. Putlar cansız varlıklardır, hiçbir şeye güçleri yetmez. Onlara tapma bir saptırma olarak görüldüğünden bu fiil putlara nisbet edilmiştir.⁵⁷⁰ Âyette geçen Hz. İbrahim'in “...Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.” sözü büyük günah sahipleri için şefaatin olacağına delil olarak görülmüştür. Kâfirler için şefaatin hiçbir şekilde söz konusu olmayacağı hususunda İslâm âlimleri ittifak halindedir. Bu âyette de şfaat için kâfir olmayan günahkârların kastedildiği belirtilir.⁵⁷¹

Âyette tevhid ve şirkin neticeleri ifade edilirken, kesin bir dille uyarı yapılmaktadır. Bu duada inanmayan, karşı gelenler için azap değil Allah Teâlâ'dan bağışlanma istemesi Hz. İbrahim'in ruh ve karakter yapısını da ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile o çok yumuşak huylu ve içli bir peygamberdi.⁵⁷²

Sûrenin 37. âyetinde Hz. İbrahim'in duasında o dönemde Kâbe'nin temellerinin atıldığı Mekke'nin ekin bitmez vadi olduğu da dile getiriliyor. Allah Teâlâ'dan bu yurdun güvenliği ve yaşayanlarının tevhid üzere olmaları, inancın gereği ibadetlerini yapmaları için dua ederken aynı zamanda dünyada yaşayabilmeleri için bu ekin bitmez vadide gerekli rızkın verilmesini de zürriyeti için duasında istiyor. Hz. İbrâhim'in bu duayı eşi Hz. Hacer ve süt emme çağındaki oğlu İsmail'i getirip Mekke'ye bıraktığı zaman yaptığı belirtilir. O dönemde Mekke hiçbir hareketliliğin olmadığı, ziraatin yapılmadığı bir yerdi. O da geride bıraktığı ailesini bu duasıyla Rabbinin korumasına

⁵⁶⁹ Ata, Mahfuz, “Kur'an'da Hz. İbrahim'in Örneğinde Aile İlişkisi ve Eğitimi” *Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Nida Yayıncılık, İst., 2019, s. 369.

⁵⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/10; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'an*, 9/368.

⁵⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/101.

⁵⁷² Tevbe, 9/114; Hud 11/75.

bıraktı. Allah Teâlâ'nın inkârcıları da içine alacak şekilde duasını kabul ettiğini şu âyeti kerimede görüyoruz.

“İbrahim, “Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve âhret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır” diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: “İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennem azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!”⁵⁷³

Aslında bu âyeti kerime ile inanmadıkları halde Kureyşlilere kendilerine verilen nimetin Allah'ın rahmetinin bir tecellisi, ataları Hz. İbrahim'in duasının neticesi olduğu hatırlatılarak, bu nimetlerin sahibine inanma ve tanımaya, tevhidin gereklerini yapmaya çağrılıyor.⁵⁷⁴ Dünyadaki hiçbir nimet, inanmayan ahiret azabından kurtaramayacaktır. Rızık iman ile değer kazanırken hem dünyada hem de ahirette inanan kişiye fayda verir. Hz. İbrahim'in dualarının temelindeki öz, tevhid, rızık ve şükür olarak kendini bu şekilde göstermektedir.

Allah'ın evi için kullanılan “muharrem” lafzı, buraya saldırının yasaklanmış olması, Allah'ın koruması altında olması, çevresinin dokunulmaz kılınması ve bu durumun şeklini koruyor olmasındandır. Kâbe için “atık” ismi de buraya sığınanların özgürlüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Tufanda suların orayı basmamasından dolayı da atık ismini almıştır.⁵⁷⁵ Hz. İbrahim her türlü yapılacak saldırılardan korunması ve orda yaşayanların güvenlik ve içinde yaşamaları için dua etmiştir. Kureyşliler nezdinde fil vakası olayında Kâbe'nin Allah katında korunması bunun en canlı örneği olmuştur.

Bu duada geçen “...namazı kılınlar” ifadesi, namazın tevhidin yaşanmasındaki önemine ve Kabe'de kılınan namazın faziletine de işaret etmektedir. Hz. İbrahim'in zürriyetini o beledeye namazı dosdoğru kılmaları arzusuyla yerleştirdiği anlamına da gelir. Allah Rasülü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Benim mescidimde kılınan namaz Mescidi Haram dışında diğer mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır.”⁵⁷⁶ Bu

⁵⁷³ Bakara, 2/126.

⁵⁷⁴ Kureyş suresi, 106/1-4.

⁵⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/558; Neseî, *Neseî Tefsiri*, 2/175.

⁵⁷⁶ Buhârî, *Bed'ül-Vahy*, 2760, n. 1190; Müslim, *Hac*, 2/1012, n.1394, 1395.

hadisten hareketle Mekke’de, Kabe’de kılınan namazın ecri çok daha fazladır. Genel olarak İslâm âlimleri bu görüştedir.⁵⁷⁷

Duada geçen “İnsanların gönüllerini onlara meylettir” ifadesinin İbn-i Abbas ve Mücahid, Kâbe’yi sevsinler, tazim etsinler, ziyarete istek duysunlar anlamına geldiğini belirtirler.⁵⁷⁸ Gönüllerin Mekke’ye meylederek buranın ticaret ve ibadet merkezi olması da bu duanın bir tecellisidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de en çok dualarına yer verilen peygamberlerden biri olan Hz. İbrahim’in duaları Allah ile iletişimin yolunu ve içeriğini anlamada büyük önem arz etmekte, her bir duası inanlar için çok önemli mesajlar ihtiva etmektedir. Kendisi ve zürriyeti için ettiği dualarda sonra gelecek ümmetlerin de tevhid, rızık ve güvenlik alanında yolunu açmış, rehber olmuştur. Evlatlarının ve gelecek neslinin namazı dosdoğru kılmaları ve Allah’ın dini üzere olmaları için Allah’ın evinin olduğu bu şehre ailesini bırakan Hz. İbrahim, Rabbinden insanların gönüllerinin de buralara meyletmesini istiyor. Allah’ın lütfu ile kuş konmaz, kervan geçmez bu belde bereketli ve hareketli bir hale dönüşüyor. Özellikle de soyundan gelen Hz. Muhammed ve ona uyanların hak dininde sebat etmeleri ve şirkten uzak durmaları için bu dualar o günkü muhatap ve kıyamete kadar gelecek olan tüm ümmet için devamlı hayatın içinde yaşayan bir hatırlatma ve uyarı özelliği ile ön planda olmuştur.

38. âyette “Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.” Şeklinde âyetteki bu ifadenin tamamının Hz. İbrahim’e ait sözler olabileceği ya da ilk kısmın Hz. İbrahim’e, ikinci kısmın Allah Teâlâ’ya ait olabileceği ifade edilmiştir. İbn-i Abbas, Hz. İbrahim’in eşi ve evladını ıssız bir yerde bıraktığından dolayı gizlediği ve açığa vurduğu tüm üzüntülerinin Rabbi tarafından bileneceği anlamında bu duanın içeriğini açıklar.⁵⁷⁹ Bu duada yerin gökten önce zikredilmesi, yerin insana yakınlığı sebebiyledir.⁵⁸⁰

Bu âyette duadaki samimiyetin önemine dikkat çekilmiştir. Her şeyi bilen ve gören Allah Teâlâ’dan hiçbir şeyin gizli kalması mümkün değildir. Hz. İbrahim’in bu dua örneğinde olduğu gibi bunun farkında ve bilincinde olan kul iç dünyasını dualarında

⁵⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/371-372.

⁵⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/371-373.

⁵⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 9/375.

⁵⁸⁰ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’s-Selîm*, 5/53.

daha samimi bir şekilde ifade eder, her türlü yanlış iş ve düşüncelerden Allah'a sığınmasını bilir. Devamlı Allah'ın gözetimi altında olduğu fikri iletişim kanallarının dua ile açık kalmasını sağlar. Hal ve hareketlerinde, söylemlerinde daha dikkatli olur. Hz. İbrahim tevhid yolculuğu sürecinde gerek yaşantısı ile gerek ifadeleri ile samimiyet ve teslimiyetini dualarında öz ifade, zengin içerikle hissettirmiştir.

39. âyette Hz. İbrahim kendisine verilen en güzel nimet olan evlat sahibi olmanın Allah'a karşı şükürünü ortaya koymuştur. Dualarındaki kesin teslimiyetin dile yansımış şekli, verilen nimetin farkında olma duygusu hamd ve şükür ile kendini göstermiştir. Hz. İbrahim'in hayatında hiç olmayacakmış gibi gözükken şeylerin duanın gücü, Allah'a karşı güven ve teslimiyetin neticesinde nasıl gerçekleştiği görülür. O "Rabbim bana salihlerden bir evlat nasip et"⁵⁸¹ diye dua etmiş, evlat konusunda umutların azaldığı ihtiyarlık döneminde olmasına rağmen duası kabul olmuş, Hz. İsmail ve Hz. İshak adında iki evlada kavuşmuştur. Umutları canlı ve taze tutma, Allah'tan umudu kesmeme, verilen nimetlerin farkına varma açısından bu dualar çok önemli mesajlar içermektedir. "Şüphesiz Rabbim duayı hakkıyla işiticidir" ifadesi de dua makamına karşı güven ve teslimiyetin, kalbi duyguların dile yansıyan samimi bir şeklidir. Namazlarda ifade edilen "semiallahu limen hamideh" (Allah kendisine hamd edenin sözünü işitir) duası da bu bağlamdadır.⁵⁸² Her namazda bu duanın tekrarı, mü'min için imanını kuvvetlendirme, güven teslimiyeti canlı tutma, verilen nimetlere karşı duruşunu hamd ve şükürle gösterme açısından önemli bir düşünme fırsatıdır.

Hamd ile şükür arasındaki incelik de bu duada kendini göstermektedir. Şükür daha çok verilmesi muhtemel olan lütuflara karşı yapılırken, hamd ümidin kesildiği anda Allah Teâlâ'nın lütuf ve ikramının neticesinde gerçekleşir.⁵⁸³ Kendisinin ve eşinin yaşlı olup evlat sahibi olacak özelliklerinin bulunmamasına rağmen, dualarında evlat arzusunu dile getirmesiyle Allah tarafından verilen bu nimetin karşılığının Hz. İbrahim'in dilinde hamd olarak ifade edildiği görülmektedir. Aslında bu durum hiç olmayacakmış gibi görünen durumların Allah'ın dilemesi neticesinde duanın etkisi ile nasıl değişebileceğine işaretler. Bu şekilde hamd ile mü'min, umudunu ve Rabbine olan güvenini hep canlı, dua ile de iletişim kanallarını açık ve sağlam tutar.

⁵⁸¹ Saffat, 37/100.

⁵⁸² Neseî, *Neseî Tefsiri*, 6/96.

⁵⁸³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/244.

İlahi dinlerin temeli tevhid inancıdır. Tevhidin gereği amelî ve ahlakî davranış ve uygulamalarla din gerçek halini bulur. Hz. İbrahim, yaşadığı dönemde putlara ve farklı varlıklara tapma şeklindeki yanlış inançlardan kavmini korumak için tek ve bir olan Allah'ın dinine onları davet etmiştir. Hak davayı temsil edecek salih evlatlarla zürriyetinin devamı için dua etmiştir. Dualarının temelini tevhid inancı teşkil ederken, Allah'a karşı görev ve sorumlukları da kavmine, kendinden sonra gelecek zürriyetine hatırlatmıştır. Âyetin Hz. İbrahim'in kendisine verilen nimetler içerisinde evlat nimetini anması, kişinin yaşarken de vefatın sonra da bıraktığı hayırlı evladın önemine, dikkat çekmektedir.⁵⁸⁴ Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanoğlu öldüğünde üç şey hariç ameli kesilir. Bu üç şey sadaka-i cariye, faydanılan ilim, kendisine dua eden salih evlat.”⁵⁸⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok özellikleri ile ön plana çıkan Hz. İbrâhim'in her bir özelliği dualarında kendini hissettirmiştir.

Sûrenin 40. âyetinde Hz. İbrahim'in dilinden, “Rabbic'alnî” şeklinde bilinen bu duada namazın tevhidin temeli, kulluğun göstergesi olduğu hatırlatılır. Dinin direği, mü'minin miracı olan namaz⁵⁸⁶ dinin ikamesi açısından çok önemlidir. Onun bu duasıyla geçmiş ümmetlerin hayatında namaz ibadetinin önemi, tevhidin yaşanmasındaki gücü anlaşılır. Hz. İbrâhim'in, 37. âyette de bildirildiği gibi eşi ve evladını o dönemde ıssız bir bölge olan Mekke'ye bıraktığında, onlar için emniyet, şirkten uzak bir hayat, namazı dosdoğru kılmaları arzusu, duasının ana temelini oluştururken 40. âyette de kendisi ve zürriyetinin namaz devamlı kılanlardan olması isteği, namazın tevhid temelli dinlerin ve aynı öze sahip olan İslâmiyetin temsilinde ne kadar önemli olduğunun da bir göstergesidir.

Amelsiz, uygulamasız, namazsız bir dinin sağlam ve güçlü olması mümkün değildir. Allah ile irtibatın en güçlü göstergesi namaz, şirke karşı en büyük koruyucu kalkandır. Namaz ibadeti ile Yüce Yaratıcının gözetimi altında olduğunu hisseden mü'min, her türlü yanlış işlerden kendini korumaya çalışır. Hz. İbrâhim, şirkten uzak bir şekilde tevhid temelli bir inancın kalplere, gönüllere yerleşmesi, kendisinin ve soyundan geleceklerin namazı devamlı ve dosdoğru kılması için dua etmiş, Rabbinden bunu istemiştir. Âyetin sonunda “...Rabbimiz, duamı kabul et.” kısmında duanın ibadet

⁵⁸⁴ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*,

⁵⁸⁵ Müslim, *Vasiyyet*, 3/1255, n. 1631; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ*, 3/117, n. 2880.

⁵⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/269, 1/233; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/37.

anlamına geldiği de belirtilir.⁵⁸⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) “şüphesiz dua ibadettin özüdür”⁵⁸⁸ buyurmuştur.

Sûrenin 41. Âyetinde geçen duada insani ilişkilerdeki öncelik, davet ve tebliğdeki sıralama kendini göstermektedir. Kendisi, anne babası ve tüm müminler için bağışlanma dilemesi, kişinin hayatında sıralamada anne babanın yerine işaret etmede büyük mesajlar içerir. Anne babaya saygı ve hürmet göstermek dini ve ahlaki bir sorumluluktur. Merhamet ve şefkat kanatları ile onları incitmeden davranmak gerekir. Hz. İbrâhim’in anne babasına yaptığı dua gibi Allah Teâlâ tüm mü’minlerden Allah’a kulluktan sonra anne babaya itaat etmelerini, onlar için dua etmelerini istemiştir. Âyeti kerimede şöyle buyurulmaktadır:

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.”

“Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et.”⁵⁸⁹

Tebliğde, hak ve hakikate çağırma ve duada ilk aile yakınlarından başlama uygulamasıyla Hz. İbrahim örnek olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e de “Önce yakın akrabayı uyar” emri ile de âyette davetteki uygulanması gereken sıralama metodu gösterilmiştir.

Hz. İbrâhim önce en yakını, babasını tevhid dinine davet etmiş, ama onu şirkten vazgeçirmeye gücü yetmemiştir. Onun için Allah Teâlâ’dan bağışlanma dilemiş, daha sonra vahiyyle babası bile olsa müşrik biri için bağışlanma istemekten men edilmiştir. Aynı şekilde Hz. Muhammed (s.a.v.) ve iman edenlerin de en yakını dahi olsa müşrik olan bir kişi için dua ve bağışlanma dileyemeyecekleri ifade edilmiştir.⁵⁹⁰

Hz. İbrahim’in tüm duaları kapsayıcılığı ve kuşatıcılığı ile kendini gösterir. O, önce en yakın aile fertlerinin hidayet bulması için dua etmiş, daha sonra bu halkayı genişleterek

⁵⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 19/107; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’an*, 9/375.

⁵⁸⁸ Tirmizî, *Deavât*, 5/456, n. 3371.

⁵⁸⁹ İsra, 17/23-24.

⁵⁹⁰ Tevbe, 9/113-114.

gelecek nesli de dualarına katmıştır. Bu şekilde o dönem ve sonraki dönemlerdeki insanlık için eğitimci bir yaklaşımla hareket etmiştir.⁵⁹¹ Böylece dualarında rahmet ve şefkat duyguları ile gönüllere dokunmuş, kendisine inanan ve kendinden sonra gelip hak yol üzerinde bulunan herkesin hayatında yer edinmiştir. Her namazda mü'min, salli-barik dualarıyla peygamberimiz (s.a.v.) ile beraber Hz. İbrâhim'e dua ederken, onun dilinden duaları da hem namazda hem namaz dışında okuyarak Rabbine onun dili ile yaklaşmayı arzulamaktadır.

Hz. İbrahim'in yapmış olduğu bu dualarda şu noktalar dikkati çeker. Bunlardan ilki eşini ve evladını bıraktığı şehrin güvenliğini istemek olmuştur ki, dini ve dünyevi her türlü yaşam ancak güvenlik içerisinde değerini bulur. İkincisi, kendisinin ve evlatlarının şirkten uzak tevhid dinine tabi olmalarıdır ki, bu şekilde insan yaratıcı katında gerçek değerlerine ulaşmış olur. Üçüncüsü ailesini bıraktığı ıssız beldenin bereketlenmesi, bu şekilde orada zirai ve yaşamsal belirtiler çoğalarak rağbet edilen bir bölge olur. Dördüncüsü ailesini ıssız bir bölgeye bırakmasında ve yaşlılık döneminde zürriyetinin devamı için evlat sahibi olma arzusundayken yaşadığı duygularını tam bir teslimiyet içerisinde içinde Rabbine yöneltmesidir. Bu da Allah'tan hiçbir şeyin gizli kalmayacağı inancının neticesidir. Kulun yaratana karşı güvenini gösterir. Beşincisi namaz ibadetine dikkat çekmesi ve dinin amel boyutunun önemini ortaya koymasındadır, bu şekilde din namaz ile kemale ulaşır. Altıncısı yapmış olduğu duaların kabul edilmesini istemesi, kabul olacağına inanarak, samimiyetle dua yapılmasının gereğini gösterir. Yedincisi de kendisinden başlayarak en yakından uzağa doğru tüm inananların hesab gününde bağışlanması dilemesi, kendi dışındakileri de düşünmesi, duada enaniyetten sıyrılıp, birleştiricilik özelliğinin önemini hatırlatır.⁵⁹²

5. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'e Ait Diğer Dua Örnekleri

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok sûrede Hz. İbrâhim'e ait dua örnekleri bulunmaktadır. Her bir dua mü'minin bakış açısını şekillendirmede çok önemlidir.

Bakara Sûresi 126-129 Arası Âyetler;

⁵⁹¹Ata, Mahfuz, "Kur'an'da Hz. İbrahim'in Örneğinde Aile İlişkisi ve Eğitimi" *Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, s. 370.

⁵⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 103-107.

“(126)-İbrahim, “Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve âhîret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır” diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: “İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!”

“(127) İbrâhim İsmail’le birlikte o evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyordu: “Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”

“(128) Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin.”

“(129) Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.”

126. âyette geçen bu duayı Hz. İbrahim’in Mekke’ye ilk geldiğinde yaptığı belirtilir. Ailesini bıraktığı bu yer için emin belde isteği İbrahim Sûresi 35. âyette geçmektedir. Konu ile ilgili olarak İki ayrı yerde geçen Hz. İbrahim’in emniyet dileği aynı olay üzerine âyetlerde tekrarlanmış da olabilir, farklı zamanlarda yaşanmış olabilir şeklinde de görüşler bulunmaktadır.⁵⁹³ Duada zikredilen güvenlik ve rızık bolluğu bulunduğu beldeye rağbeti artıran önemli iki husustur. Duanın devamında Allah Teâlâ peygamberine bu nimetleri inanan inanmayan herkese lütfedeceğini, ama dünya nimetlerinin inkârcıları ahiret azabından kurtaramayacağını belirtiyor. Mü’minin dünyadaki nimeti ahirette de devam ederken, kâfirinki ölümle bitip ondan ayrılır. Âyette kâfire verilen dünya nimetleri ona verilen rızık, ona verilen ömür ya da Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilinceye kadar Mekke’de yaşamaları da olabilir.⁵⁹⁴

127-129. âyetlerde Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail ile Kabe’yi inşası sırasında yaptığı dualara yer verilmiştir. Hz. İbrahim’in “dualarımızı kabul et” ifadesinden, niyet ve samimiyetlerinin Allah katında bilinerek, yaptıkları ibadetlerinin, Kâbe’yi inşa etme gayret ve çabalarının kabul olunması ya da Allah’ın rızası ve sevabını elde etme arzusu anlaşılmaktadır.⁵⁹⁵ Hz. İbrahim, bulunduğu zamandaki ve daha sonra kıyamete kadar

⁵⁹³ Ebu’s-Suûd, İrşâdu Akli’s-Selîm, 1/158

⁵⁹⁴ Taberî, *Camîu’l-Beyan an Te’vil’il Kur’ân*, 2/55; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/50.

⁵⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/51; Taberî, *Camîu’l-Beyan an Te’vil’il Kur’ân*, 3/72.

gelecek tüm neslini içine alacak şekilde dualar etmiş, zürriyetinin İslâm üzere olanlardan, bu hal üzere sebat gösterenlerden olmasını istemiştir. İslâm iman ve amelin birlikte yaşandığı bir dindir. Âyette geçen ibadet usulleri anlamındaki “menâsik” ifadesinin Allah’a yaklaştıran ameller, hac ibadeti ile ilgili hüküm ve yerler ya da kurban kesme yerleri anlamına geldiği belirtilmiştir.⁵⁹⁶ “Tövbelerimizi kabul et” duası Hz. İbrahim ve İsmail’in Kâbe inşasındaki kendi hata ve kusurlarının ya da kendilerinden sonra geleceklerin günahlarının affedilmesi için olabileceği ifade edilir. Bu duayı Kâbe’nin duvarlarını tamamladıktan sonra yapmaları, günahların affi ve tövbelerin kabulünde bu yerin önemine de dikkat çeker.⁵⁹⁷

129. Âyette Hz. İbrahim’in duasında son peygamberin kendi neslinden olması isteği görülür. Peygamberimiz (s.a.v.) den “Ben atam İbrahim’in duası, İsa’nın müjdesi, annemin de rüyasıyım”⁵⁹⁸ hadisi de bu duanın kabulüne işarettir. Duada peygamberden kasıt Hz. Muhammed (s.a.v.), kitaptan kasıt Kur’ân-ı Kerîm, hikmetten kasıt sünnet, dini bilip anlamak, iyiliğe ileten, kötülükten uzaklaştıran her söz, arındırmak anlamındaki tezkiyeden kasıt şirk ve isyandan uzak durup itaat ve ibadetleri artırmaktır.⁵⁹⁹ Hz. İbrahim bu duasıyla neslinden gelecek ve insanlığa rehber olacak peygamberin her açıdan en üstün vasıflara sahip olmasını istemektedir.

En’am Sûresi 76-79 Arası Âyetler:

“(76) Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. “Rabbim budur” dedi. Yıldız batınca da “Batanları sevmem” dedi.

“(77) Ayı doğarken görünce, “Rabbim budur” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum” dedi.

“(78) Güneşi doğarken görünce, “Rabbim budur; zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! Ben, sizin (Allah’a) ortak koştüğünüz şeylerden uzağım.”

⁵⁹⁶ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 3/79-80; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'ân*, 2/128.

⁵⁹⁷ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 3/81.

⁵⁹⁸ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 3/83; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'ân*, 2/131; Neseî, *Neseî Tefsiri*, 1/131; Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli's-Selîm*, 1/162.

⁵⁹⁹ Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vil'il Kur'ân*, 3/86-87; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/59; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, 1/234.

“(79) Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”

En’am Sûresinde geçen bu dua ifadeleri ile Hz. İbrahim, akıl yürütme yöntemini kullanarak yıldızlara, güneşe, aya ve putlara tapan kavmine Allah inancına ulaşabilme yollarını göstermiştir. Dualarında geçen yıldız, ay ve güneş şeklinde geçen varlıklara Hz. İbrahim inanmaktan ziyade onların ilah olamayacaklarını ortaya koymak istemiş, ileri sürdüğü delillerle kavminin içinde bulunduğu yanlışlığa dikkat çekmiştir. Hz. İbrahim, kavmini ve neslini putlardan uzak, şirk inancının olmadığı Allah inancına ulaştırmak için çabasıyla, duasıyla, ikna edici delilleri ile tevhidin temsilcisi olmuştur. “... beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!”⁶⁰⁰ “O, tertemiz bir kalple rabbine yönelmişti.”⁶⁰¹ Âyetleri Hz. İbrahim’in kavminin içinde bulunduğu bu yanlış inançlardan uzak olduğunu göstermektedir.⁶⁰²

Şuara Sûresi 83-89 Arası Âyetler:

“(83) Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat.”

“(84) Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!”

“(85) Beni, naîm cennetine girenlerden eyle!”

“(86) Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu.”

“(87-89) İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!”

Hz. İbrahim’in bu âyetlerde ifade edilen dualarıyla dünya ve ahirette kişiye fayda verecek güzel hasletlere dikkat çekilmiştir. Duada geçen “hikmet”den kasıt nübüvvet, hak ile hüküm verme, kavrayış, bilgi, “salih”ten kasıt peygamberler olarak açıklanmıştır.⁶⁰³ Allah Teâlâ Hz. İbrahim’in bu duasını kabul etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Oysa biz, gerçekten onu dünyada seçkin kıldık; şüphesiz ki o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır.”⁶⁰⁴ Dünyada ilahi dinlere mensub olanlar arasında iyilikle anılmaya devam ederek duasının tecellisi kendini her zaman göstermiş,

⁶⁰⁰ İbrahim, 14/35.

⁶⁰¹ Saffât, 37/84.

⁶⁰² Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 7/26.

⁶⁰³ Taberî, *Camîu’l-Beyan an Te’vil’il Kur’ân*, 19/364; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 24/515; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkam’il-Kur’ân*, 13/112; Nesefî, *Nesefî Tefsiri*, 2/568.

⁶⁰⁴ Bakara, 2/130.

namazlarda okunan “salli-barik dualarıyla da Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte mü'minlerin dillerinde ve gönüllerinde sevgi ve muhabbetle yerini almıştır.

Hz. İbrahim en yakını olan babasını hak dine döndürmek için çok çabalamış ama döndürememiştir. Allah tan onun için bağışlanma dilemiş, en yakını cehennemden kurtarmak için dua etmiş, daha sonra gelen “Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler. İbrahim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötüüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi.”⁶⁰⁵ Âyetleriyle bu davranışından vazgeçmiştir. Bu âyetle hayatta iken inanamayan bir kimsenin hidayet bulması için dua edilebilir, ama inkâr üzere öldüğü kesin olan kimsenin bağışlanması için dua edilemeyeceğine dikkat çekilmektedir.

Hz. İbrahim bir peygamber ve Allah'ın salih bir kulu olarak kişiye ahirette fayda verecek tek şeyin selim bir kalp olduğuna dikkat çekerek, o güne dair kaygı ve kederini ifade etmiş ve Rabbine sığınmıştır. Âyette geçen “kalbi selim”e şirk ve inkârdan ve nifaktan uzak, her türlü günah ve kusurdan arınmış, güzel hasletlerle donatılmış, bozuk inanç, dünyevi lezzetlerden uzaklaşmış, selamete ermiş, tertemiz olmuş anlamları verilmiştir⁶⁰⁶ kalbin sıhhat ve selameti de ancak ilim ve güzel ahlakla gerçekleşir.⁶⁰⁷ İman olmadıkça sahip olduğu hiçbir şey kişiyi ahirette kurtarmaya yetmeyecektir.

Saffat Sûresi 100. Âyet:

“(100) Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlât ver!”

Hz. İbrahim bu duasıyla salih evladın, önemine dikkat çekmiş, Allah Teâlâ'dan zürriyetini devam ettirecek iyi bir evlat istemiştir. Âyette geçen salih evlat hakka davette, tevhid mücadelesinde kendine yardım edecek anlamındadır.⁶⁰⁸ Allah Teâlâ bu duasını kabul etmiş, “Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir.”⁶⁰⁹ diyerek Hz. İbrahim hamd ve şükrünü ifade etmiştir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e vermiş olduğu Hz. İshak

⁶⁰⁵ Tevbe, 9/113-114.

⁶⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/517; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkam'il-Kur'an*, 13/114.

⁶⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24/517.

⁶⁰⁸ Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli's-Selîm*, 7/199.

⁶⁰⁹ İbrahim, 14/39.

ve Hz. İsmail evlatları ile kendi soyundan peygamberler çıkacak bir nesil ihsan etmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)’de Hz. İsmail’in soyundan gelen tek peygamberdir.

Mümtehin Sûresi 5. Âyet:

“Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma. Bizi bağışla ey rabbimiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin.”

Bu duanın manasını İbn-i Abbas “düşmanlarımızı bize musallat etme, hâkim kılma, eğer onlar bize hâkim olursa kendilerini hak üzere sanarlar”, Mücahid de “Ey Rabbimiz bize onların eliyle, ne de katındakilerin azabıyla cezalandırma. Eğer böyle yaparsan inkârcılar, inanalar için hak yolda olsalardı başlarına bunlar gelmezdi derler” şeklinde açıklamaktadır.⁶¹⁰ Bu dualarla kâfirler karşı Allah Teâlâ’dan yardım istemek gerekir.

Hz. İbrahim bu şekilde dualarıyla Allah’a sığınarak ve ancak ondan yardım isteyerek, inananlara ve zürriyetinden geleceklere en güzel örnek olmuştur. Onun dualarının uluhiyet ve rubibiyetin ifadesi, gerçekleşen eylemlerin yapılma sebebi ile birlikte ifade edilmesi ve önem arzeden hususların konu edilmesi şeklinde yüce gayeleri içerdiği de görülür.⁶¹¹

6. Dua Kulluk İlişkisi

Dua ibadetin özüdür, kulluğun göstergesidir. Kişiyi zinde tutan manevi bir gıdadır. Dini bir yönelişin kişiye özel halidir.

Dualar kulluğun şekillenmesinde hem bireysel hem de sosyal alanda çok önemli yere sahiptir. Hz. İbrahim’in dualarının içeriği, kendi ve dışında olan tüm iman edenleri kuşatması ile hayata bakışta yol göstericidir.

İnsan sosyal bir varlıktır. Yalnız, tek başına bir yaşam fitratına aykırıdır. Kişi nefsi ile çevresi arasındaki dengeyi sağladığı sürece huzurlu olur. Bu nedenle bireysel alanına gösterdiği özen gibi çevresine aynı titizliği göstermesi gerekmektedir. Dualarına da aynı şekilde hem kendisini hem de en yakınlarından başlayarak tüm insanlığı

⁶¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29/519.

⁶¹¹ Karaoğlan, Arslan, “Hz. İbrahim’in (a.s.) Duaları, *Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Nida Yayıncılık, İst., 2019, s. 54.

katabilecek ruh dünyasına erişebilme çabasında olmalıdır. Bu şekilde kibir, gurur gibi birçok olumsuz duygulardan da kendini korumuş olur. “Sizden biriniz kendisi için istediğini mü’min kardeşi için istemedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz”⁶¹² hadisinde ifade edildiği gibi kendi için istediğini kardeşi için istemenin bir kulluk borcu olduğunu farkına varır. “Kardeşinin gıyabında dua eden hiçbir mü’min yoktur ki melek de ‘âmin, aynısı da sana olsun’ der.”⁶¹³ Hadisine göre de kendi dışındakilere dua ederken yaptığı duanın kendisine dönebileceği bilinci ile hareket eder. Bu şekilde yanlış söz ve davranışlardan kendisini korumuş, en güzel dualarla Rabbinin huzuruna varma mutluluğunu hissetmiş olur.

Duada kişi Allah Teâlâ’nın huzurunda olduğu bilinci ile hareket ederken kulluk rolünün hep farkında olarak yapması gerekenleri düşünür. En güzel ifade ve sözler ile Yüce Yaratıcının huzuruna çıkma, duadaki isteğine göre Allah’a ait en yüce sıfatları ön plana çıkarıp dua etme gayretinde olur. “En güzel isimler “Allah”ındır. O’na en güzel isimleriyle dua edin”⁶¹⁴ âyetinde de ifade edildiği gibi dua adabına uyar, rızık için bir dua ise “Ya Rezzak”, şifa için bir dua ise “Ya Şafii” şeklinde niyazını yapar. Bu durum Allah ile kul arasındaki ilişkinin bir göstergesidir. Dualardaki hassasiyet, arzu, istek ve imanî duyarlılıkla orantılı bir şekilde kendini gösterir.

Dua ederken kimin huzurunda olduğunun farkında hareket eden mü’min ifade ve davranışlarında gerekli saygıyı ortaya koyabilmeli, içten, samimi, acizliğini göstererek huzuruna çıktığı varlığın da yüceliğini ortaya koyabilecek ruh halini gösterebilmelidir. “Ancak sana ibadet eder, ancak senden yardım bekleriz”⁶¹⁵ âyetindeki gibi teslimiyetle, “Allah’a korku ve ümitle dua edin”⁶¹⁶ âyeti ile umudunu kaybetmeden, canlı tutarak, “Rabbimize yalvara yakara gizlice dua edin”⁶¹⁷ âyeti ile de adaba uygun olarak mü’min duasını güzelleştirmelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen peygamberlerin dilinden yapılan dualar, yaratılmışların en şerefli Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hayatının her anında dilinden dökülen dualar inananlar için yol ve yöntem aramada ön güzel örnektir. Resulullah’ın duaları az sözle

⁶¹² Buhari, İman, 1/12, n. 13.

⁶¹³ Müslim, Zikir, 4/2094, n. 2732.

⁶¹⁴ A’raf, 7/180.

⁶¹⁵ Fatıha, 1/5.

⁶¹⁶ Araf, 7/56.

⁶¹⁷ Araf, 7/55.

çok anlam ifade edecek tarzda olurdu. Hz. Aişe validemiz şöyle buyurmaktadır: “Allah Rasulu (s.a.v.) az sözle çok anlam ifade eden duaları severdi”⁶¹⁸ Onun duaları hayatın her anının kapsardı. Özellikle dünya ve ahiret ile ilgili karşılaşılan olumsuzlara karşı istiaze (sığınma) duaları, mü’minin sıkıntılarında kurtulması için birer rehber niteliğindedir. Hayatın sıkıntılı ve kederli anları ile birlikte güzel ve sevinçli anlarını da dua ile güzelleştiren Hz. Peygamber (s.a.v.) dua adabı konusunda söz ve uygulamaları ile ümmetine Allah’ın huzuruna çıkarken göstermeleri gereken incelikleri de göstermiştir. “Biriniz dua edeceği zaman önce Allah’a hamdü sena etsin, sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)’e salat-ü selam getirsin. Ardından dilediği duayı yapsın.”⁶¹⁹ hadisinde ifade edildiği gibi kimin huzurunda olduğunu bilen mü’min hamd ve salavat ile duasına başlamalı, dünya ve ahiret sıkıntılarında çözümü Rabbinden istemelidir. Duada kavli kısım kadar fiili kısım da çok önemlidir. Duanın gerçekleşmesi için çalışıp çabalamak da bir kulluk görevidir. Rabbinden rızasını ve cennetini isteyen mü’min, cennete götürecektir amelleri de hayatın içerisinde yapmak zorundadır.

Dünya ve ahiret dengesini koruyacak şekilde duada arzu ve isteklerin ifadesi de çok önemlidir. “İnsanlardan öyleleri vardır ki, “Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver” diye dua ederler. Böyle bir kimsenin ahirette hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver; bizi ateşin azabından koru” derler. İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır”⁶²⁰ âyetlerinde ifade edildiği gibi mü’min bu ince dengeyi dualarında unutmamalıdır. Mü’min dualarında hiçbir zaman aceleci olmamalıdır.⁶²¹ Duaların kabul olunmasında süreklilik, duada istikrarlı olmak önemlidir.

Yüce yaratıcı ile sınırsız ve kesintisiz iletişimin temeli olan dua, mü’minin hayatında namaz ibadeti ile de her daim bütünleşmiş bir şekilde kendini gösterir. Namazın arapça karşılığı salat kelimesinin anlamlarından biri de duadır. Namazın her rekâtında okunan Fatıha Sûresi en özlü duaları içinde barındıran bir hazine olması ve dua adabını göstermesi sebebiyle de büyük önem arz eder. Namazda yapılan her bir tesbihat, tahiyatta okunan her bir dua Allah ile kul arasındaki iletişimin sürekliliğini sağlar.

⁶¹⁸ Ebu Davud, Dua, 2/358, n.1482.

⁶¹⁹ Tirmizî, Deavat, 5/517, n.3477.

⁶²⁰ Bakara, 2/200-201-202.

⁶²¹ Tirmizî, Deavat, 5/464, n. 3387.

Kulun acizliğini, muhtaçlığını, kendinden yüce bir varlığa ihtiyacı olduğunu hatırlatır. Namazda Rabbinin huzurunda olan, O'na dua eden mü'min, günde beş vakit tekrarlanmasıyla kulluğun gereğini devamlı hatırlar, kendini kontrol eder, bu şekilde iç huzuru ve manevi dinginliği kazanmada yol kat eder. Bu manada bir bakıma dua olan namaz, dini korumada en önemli ibadettir.

7. Değerlendirme

Sözlükte “çağırarak, seslenmek, yardım istemek” anlamlarına gelen dua insanda en önemli işlevsel davranışlardan biridir. İnsana aciz, kendinden daha yüce bir varlığa muhtaç olduğunu hatırlatır. Tüm dinlerde dua farklı şekillerde kendini ortaya koyar. İnanan inanmayan tüm insanın iç dünyasında dua olgusu ortak bir duygudur. İman eden, tevhid inancını benimseyen kimsenin hayatında gerçek manasına kavuşur.

Dua yapı olarak dua eden, dua edilen, dua konusu şeklinde birçok unsuru içinde barındıran, her kişide inancı, arzu ve isteklerine göre farklı bir boyutta kendini gösteren bir olgudur. Kişinin kimseyle paylaşamadığı duygu ve düşüncelerin Yüce Yaratıcı ile paylaşıldığı kesintisiz ve sınırsız bir iletişim yoludur. Bu nedenle umutların canlı tutulmasında moral ve motivasyonun yenilenmesinde çok önemlidir.

Dua ibadetlerin özüdür. Her ibadet bünyesinde duadan bir parçayı hissettirir. Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlerin duygu, arzu ve isteklerini ifadede rehberlik edecek peygamberlerin dilinden birçok dua örnekleri bulunmaktadır. İbrahim Sûresinin 35 ile 41. âyetler arasında Hz. İbrahim'e ait dualar, içerdiği birçok mesajla dikkat çekmektedir. Tevhidin simgesi haline gelmiş, hanîflikle özdeşleşmiş bir peygamber olan Hz. İbrahim'in Allah Teâlâ'ya olan sevgi ve teslimiyeti onu ateşe atılmayı göze almaya, evladını kurban etmeye kadar götürmüştür. Sevgisindeki sadakat ve inancındaki karalılık ile Allah'a dost olma şerefine erişmiştir. Dualarında bu sevgi ve sadakatın, izleri her daim görülür. Bu yüzden dua denince, dualarının çokluğu ve içeriği ile zürriyyetine karşı şefkat ve merhametiyle Hz. İbrahim, mü'minlerin zihin ve gönül dünyalarında önemli bir yer teşkil eder. Kur'ân-ı Kerîm'de üsve-i hasene olarak gösterilen iki peygamberden biridir. Dua etme adabında da dualarında kullandığı dil çok önemlidir. Allah'ın yüceliğini gösteren ifadelerle duaya, hamd dilini kullanarak O'na yaklaşma yolunu göstermiştir. Dualarında kullandığı “Rabbena” ifadesi de Allah'a olan sevgisinin bir yansımasıdır. Yalnız olmadığına gönülden inanmanın bir tezahürüdür. Tevhidi yaşatmak için çalıştığının bir

göstergesidir. Hz. İbrahim'in dualarındaki gönül dili mü'minin ruh dünyasında etkisini gösterir. Bu duaların inananların hayatının içinde her daim olması, gönül dünyasını ifadelerle dışa yansıtması aslında vahyin evrenselliğinin bir işaretidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatının her anını dua ile bütünleşmesi, ondan gelen dua ifadeleri, müslümanın hayatı içerisinde karşılaştığı her hal için bir çıkış yolu göstermede de çok önemlidir. Önemli olan her anı duaya götürebilecek bir fırsat şekline dönüştürebilmektir. Bu da kulluğun, imanî duyarlılığın bir göstergesidir. Kalbî, kavli duaları fiilî dualarla desteklemek de çok önemlidir.

Tüm insanlığa hitap edecek şekilde içerdiği evrensel mesajları ile mûciz bir yapıya sahiptir. İnsanlığın dünya ve ahiret kurtuluşunun yollarını gösteren bu kitap hayatın en ince noktasına kadar fayda sağlayacak özelliktedir. Mü'minin en önemli görevlerinden biri bu ilahi kitabı hakkıyla öğrenme ve uygulama çabası olmalıdır.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim, nüzulünden itibaren İslâm bilginlerince farklı bakış açılarını içeren araştırma ve çalışmalarla üzerinde yoğunlaşılacak bir alan olmuştur. İyi ve samimi bir niyetle yapılan her bir çalışma bu anlamda çok önemlidir. İçerisindeki her bir âyet ve sûre genelin özünü içerisinde barındıracak özelliktedir. Bu çalışmanın konusu İbrahim Sûresi de Kur'ân'ın temelindeki mesajları öz olarak içermesi, itikadî, amelî ve ahlakî alanda birçok konulara değinmesi, peygamberlerin atası, haniflik dininin temsilcisi Hz. İbrahim'in adı ile anılması nedeniyle dikkat çekmektedir.

İlahi dinlerin gönderiliş amacı tevhid inancını yerleştirmek, insanlığı batıl ve sapık inançlarına karşı uyarmaktır. Bu nedenle Allah Teâlâ karanlıktan aydınlığa çıkaracak peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Hurûf-u mukattaa ile Kur'an'ın icazi yönüne dikkat çekilerek ilk ayette vahyin gönderiliş amacı ile sûreye giriş yapılmıştır. Sonra gelen ayetlerde, vahyin işlevselliğinin hayattaki temsilcisi birçok peygamber örneğinde hak-batıl mücadelesinde yaşanan diyaloglar ve geçmiş kavimlerden kesitlerle tevhid temelli bir yaşamın önemi vurgulanmıştır. 4. ayetle, peygamberlerin kendi kavimlerinin dilleri ile gönderilmesi ve bu şekilde ilahi tebliğin içerdiği mesajların anlaşılmasının, karşılıklı iletişimde aynı dili konuşmanın önemi vurgulanmıştır. Tebliğin başarısı muhatabın anlayacağı dili kullanmaktan geçmektedir. Bu şekilde inanmayanların inkarlarına bahane olarak; bilmiyoruz, anlamıyoruz, gibi ileri sürebilecekleri mazerelerin önünü de kesilmiştir.

Bu surede itikadî konular daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Tevhidin temeli kişiyi tek olan Allah inancına ulaştırmaktır. Allah'ın varlığı ve birliğini gösteren sonsuz kudretinin delilleri, O'na nisbet edilen isim ve sıfatları ile tevhidin özü her seviyenin farkedebileceği şekilde sûrede ifade edilmiştir. 2. ayette bu yüceliği farkedemeyenler şiddetli azabla tehdit edilirken, 32,33 ve 34. ayette Yüce Yaratıcıya

götürecek, herkesin anlayabileceği yerin ve göğün düzeni, tabiatta gerçekleşen doğal döngü, güneş, ay, gece ve gündüzün normal seyrinde birbirini takip etmesi şeklindeki görünür alemdeki birçok delille, farkında olmadığımız ama hayatın devamında önemli olan sahnelerle muhatap düşünmeye sevkedilmektedir.

Sûrenin içeriğinde tevhid, vahiy, risalet gibi konular yanında inanan inanmayan kimselerin davranış kalıpları ve ruh hallerine dikkat çekilmiştir. İnkârcıların inat, inkar, şüphe içerisinde yapmış oldukları davranışlarının ahiretteki karşılığı olan azap, 16-17 ve 42-49. âyetlerde açık bir şekilde belirtilmiştir. 21. ve 44. âyetlerde inkârcıların bu azap karşısında yaşayacakları pişmanlıklara işaret edilerek bu duruma düşmemenin yolunun içinde bulunulan anı iyi değerlendirmekten geçtiği hatırlatılmakta, böylece ilahi vahyin muhatabı insanoğlu bu akibete karşı uyarılmaktadır. Zorba, inatçı, mücrim şeklinde ifade edilen inanmayanların dünyada yaptıklarının karşılığı olarak kıyamet anında yaşayacakları, 48. âyette belirtildiği gibi Allah'ın huzuruna çıkarılacakları o günkü halleri, cehennemde karşılaştıkları azap çeşitleri ile ahiret hayatının gerçekliğine işaret edilmiştir. 22. âyette yoldan çıkaran, inkârı güzel gösteren, süslü yalanlarla insanı aldatan şeytanın gerçek yüzü hesap günü kendi itirafı ile ortaya çıksa da artık o gün kâfirler için bir kurtuluş yoktur. Pişmanlıklar için çok geç kalınmıştır.

İnanmayanların ahiret hallerine karşılık iman edenlerin 23. âyette inançlarının karşılığı olarak cennet müjdesi de ifade edilmiştir. Cennette karşılaştıkları o güzelliklere ulaşabilmenin temeli iman ve amel olarak belirtilmiştir. İmanın meyvesi olan ibadetlerle Allah'ın huzuruna varmanın gereği namaz ve infak şeklinde 31. âyette bir sorumluluk olarak sunulmuş, bu şekilde imanın amelle bütünlüğü vurgulanmıştır.

Dinin iman ve amel yönünün davranışlara yansımış şekli olan ahlak, mü'minin imanın bir göstergesidir. Sûrede sabır, şükür, hamd, tevekkül şeklinde imanı korumaya yönelik birçok ahlaki kavramlarla dinin yaşamsal boyutuna dikkat çekilmiştir. Nimete karşı şükürün karşılığı 7. ayette, istikrarlı bir yaşamda sabrın önemi 5. ayette, her durumda Allah'a dayanıp güvenmenin önemi tevekkül, 11 ve 12. ayette vurgulanmıştır. Bu davranışların karşılığının hayata yansıyan yönlerine de 7. âyette ifade edildiği gibi “şükredersenizsize nimetimi daha çok vereceğim” şeklindeki örnek ifadelerle de dikkat çekilmiştir. Bu temel ahlaki kavramlar, hayatın her anında olması gereken bu değerler her mü'minin ayırt edici özelliği olmalıdır.

Bu sûre içerdiği temsili ifadelerle de dikkati çeker. 18. âyette kâfirlerin iyilik adına yaptıkları tüm amellerinin rüzgârda savurulan kül misali boşa gittiği dikkat çekici bir şekilde anlatılır. 24 ile 27. âyetler arasında “kelime-i tayyibe” şeklinde ifade edilen güzel söz ile “kelime-i habise” şeklinde ifade edilen kötü sözün etkisi bir ağaç benzetmesi ile zihinlerde etkisini gösterir. Bu ve benzer örneklerle dilsel anlatımın gücü Kur’ân-ı Kerîm’in genelinde kendini hissettirir.

Sûrenin 35 ile 41. âyetler arasında Hz. İbrahim’e ait dualar yer almaktadır. Hz. İbrahim Kur’ân-ı Kerîm’de en çok dualarına yer verilen ulü’l-azm peygamberlerinden biridir. Onun dilinden dökülen her bir dua mü’mince yaşayışın yollarını gösterirken, Rab ile iletişimin önemini ortaya koymaktadır. Dualarına kendisi ile birlikte zürriyyetini de katarak gelecek nesli de düşünmüştür. Tevhid inancı, hamd, şükür, namaz onun dualarının özünü teşkil ederken, kapsayıcılığı ve kuşatıcılığı ile de kendini gösterir. Dualarında rahmet ve şefkat duyguları ile gönüllere dokunmuş, kendisine tabi olan ve kendisinden sonra gelen herkesin gönlünde ve dilinde duaları ile yer edinmiştir. Her daim onun dualarının mü’minin hayatının içinde olması aslında vahyin evrenselliğinin bir göstergesidir.

Sûre ilk âyeti ile ilahî vahyin temsilcisi kitab (Kur’ân)’ın gerçek manada işlevsel özelliğini ortaya koyarken, son âyet ile bu ilahî Kitab’ın gönderiliş amacını ifade etmektedir. Bu şekilde baş ve son âyetlerinde vahye yapılan bu vurgu ile arada geçen âyetlerin vermek istediği mesajlara da dikkat çekilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülbakî, Muhammed Fuad (1973) *el-Mucemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'an-ı Kerîm* (Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyyeti, Kâhire).
- Altuntaş, Halil (2012) *Duayı Anlamak*, (DİB. Yay., Ankara).
- Aruçi, Muhammed (2012) Ülü'l-Azm, *İslam Ansiklopedisi* (TDV. Yay., İst.).
- Ata, Mahfuz (2019) Kur'an'da Hz. İbrahim'in Örneğinde Aile İlişkisi ve Eğitimi. *Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. (Nida Yayıncılık, İst.).
- Bayraklı, Bayraktar (2008) *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (Bayraklı Yay., İst.).
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa (1988) *Âdâbu lil-Beyhakî* (Müessesetü Kütübü's- Sekafî, Beyrût).
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (1893) *Sahih-i Buhârî* (Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye, Mısır).
- Bursevî, İsmail Hakkı (trs) *Rûhu'l-Beyân* (Dâru'l-Fikr, Beyrût).
- Cerrahoğlu, İsmail (1991) *Tefsir Usulü*, (T.D.V. Yayınları, Ankara.).
- Cevzî, İbnü'l-Kayyım (1970) *Menaru'l-Münif* (Mektebet'ül-Matbuatu'l-İslâmiyye, Haleb).
- Cilacı, Osman (1994) *Dua*, *İslam Ansiklopedisi* (TDV İA, İst.).
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif (1982) *Kitabü't-Ta'rifât*, thk. Komisyon (Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût).
- Çağırıcı, Mustafa (2000) İnat, *İslam Ansiklopedisi*, (TDV Yay., İst.).

- Çağırıcı, Mustafa (2000) İnfak, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Çağırıcı, Mustafa (2010) Şükür, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Çağırıcı, Mustafa (2012) Tevekkül, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Demirci, Muhsin (2021) *Tefsir Usulü* (M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., İst.).
- Demirci, Muhsin (1996) *Vahiy Gerçeği* (M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., İst.).
- Doğan, D. Mehmet (1996) *Büyük Türkçe Sözlük* (Bahar Yayınları, İst.).
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (trs) *Sünen-i Ebi Davud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdi'l Hamid. (Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût).
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf (1999) *Bahru'l-Muhit*, thk. Sadık Muhammed Cemil. (Dâru'l-Fikr, Beyrût).
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (trs) *İrşâdu Akli's-Selîm* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût).
- Ersoy, Mehmet Akif (1992) *Safahat* (D.İ.B. Yay., Ankara).
- Esed, Muhammed (1999) *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. (İşaret Yay., İst.).
- Fahrudin er-Râzî (1999) *Mefatihü'l-Gayb* (y.y., Beyrût).
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (trs) *İhyâu Ulumid-Din* (Dâru'l-Ma'rife, Beyrût).
- Günday, Hüseyin-Şahin, Şener (2015) *Arapça Dibilgisi, Nahiv Bilgisi*, (Alfa Yay., İst.).
- Harman, Ömer Faruk (2000) İbrahim *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Işık, Emin (2000) İbrahim Sûresi, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Izutsu, Toshihiko (1975) *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş. (A.Ü. Yay., Ank.).
- Izutsu, Toshihiko (1991) *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramalar*, trc. Salahattin Ayaz (Pınar Yay., İst.).

- İbn Mace, Muhammed b. Yezid Kazvinî (trs.) *Sünen-i İbn-i Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Baki. (Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye).
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim (1993) *Lisanu'l-Arab*, (Dâru Sâdır, Beyrût).
- İsfehânî, Rağıb (1991) *el-Müfredat fi Ğarib'il-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davûdî. (Dârul- Kalem, Dâru'ş-Şam, Dimeşk, Beyrût).
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf (1997) *Hayatü's-Sahabe*, trc. Ali Arslan. (Akçağ Yay., Ankara).
- Karadavî, Yusuf (2015) *İbrahim Sûresi Tefsiri*, trc. Muharrem Turan. (Nida Yay., İst.)
- Karagöz, İsmail (1995) Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kavramların Önemi. *Diyanet İlmî Dergi* 31(2): 45.
- Karaoğlan, Arslan (2019) Hz. İbrahim'in (a.s.) Duaları. *Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (Nida Yayıncılık, İst.).
- Kılıç, Sadık (2010) Kur'ân ve Hadislerde Temsili Anlatım Örnekleri. *İslâmî İlimler Dergisi* 5(1): 11-40.
- Kırca, Celal (2009) Semud, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Komisyon (2006) *Dini Kavramalar Sözlüğü*, (DİB. Yay., Ankara,).
- Komisyon (2007) *İlmihal*, (TDV. Yay., Ankara).
- Komisyon (2007) *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, (DİB. Yay., Ankara).
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (1964) *el-Cami'u li Ahkam'il-Kur'ân*, thk. Ahmed el- Berdûnî, İbrahim İtfeyyîş. (Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 2.Baskı, Kahire).
- Kutluer, İlhan (1998) Hikmet, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Kutub, Seyyid (1993) *fi Zıllali'l-Kur'ân*, trc. Yakup Çiçek. (Hikmet Yay., İst.).
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (1907) *Tefhimu'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş. (İnsan Yay., İst.).
- Mustafa Müslim, (2005) *Mebahis fi't-Tefsîri'l-Mevdûî*, (Daru'l-Kalem, b.y.).
- Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (1955) *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Baki. (Dâru İhyait-Türasi'l-Arabî, Beyrût).

- Namlı, Abdullah (2017) *Kur'ân'a Göre İnkâr*, (Sır ve Hikmet Yay., İst.).
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (2001) *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun'im Şelebî. (Müessesetü'r-Risale, Beyrût).
- Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (1988) *Nesefî Tefsiri, (Medariku't-Tenzil Hakâiku't-Te'vîl)*, thk. Yusuf Ali Bedyevi. (Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, Beyrût).
- Nişaburî, Nizamettin el-Hasan (1991) *Ğaraib'ül-Kur'ân ve Rağaibü'l-Furkan*, thk. Eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrat. (Dar'ul-Kütübü'l-İlmi, Beyrût).
- Harman, Ömer (2007) Nuh, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Özer, Mevlüt (2012) Tevhid, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Sabûnî, Muhammed Ali (1971) *Ravaiu'l-Beyan Tefsiru Ayâti'l-Ahkâmi Min'el-Kur'ân*, (Dersaadet Kitabevi, İst.).
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim (2001) *el-Keşfu ve'l-Beyan an Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. (Dâru İhyai't-Türasi'l Arabî, Beyrût).
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasır b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (trs.) *Bahru'l-Ulûm* (b.y, y.y.).
- Sinanoğlu, Mustafa (2000) İman, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Soysaldı, Mehmet (2015) *Asırların İdrakine Kur'ân Tarihi*, (Nobel Akademik Yay. İst.).
- Suphi, es-Salih, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an* (Dâru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrût).
- Suyûtî, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebi Bekr (1973) *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. (el-Hey'etu'l- Mısriyyetü'l-Amme lil-Kitab, Kahire).
- Taberî, Muhammed b. Cerir (trs.) *Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir. (Dâru't-Terbiye ve't-Türas, Mekke).

- Taberî, Muhammed b. Cerir (trs.) *Tarihu't-Taberi* (Dâru't-Türas, Beyrût).
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre (1970) *Sünenü't-Tirmizi*, thk. Muhammed Fuad Abdu'l Baki. (Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır).
- Topaloğlu, Bekir (1989) Allah, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Topaloğlu, Bekir (1995) Esmâ-i Hüsnâ, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Vahidî, Ebu Hasan Ali (1994) *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, thk. Yusuf Ali Beydevi. (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût).
- Yaşar, Yahya (2020) *Kur'an Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti* (Fecr Yay., Ankara).
- Yazır, Muhammed Hamdi (trs.) *Hak Dini Kur'ân Dili* (Azim Yay., İst.).
- Yılmaz, Hasan Kamil (2010) Kur'ân'ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler, *Diyanet İlmî Dergi*, 46 (4): 49-62.
- Yüksel, Emrullah (1998) Hesap, *İslam Ansiklopedisi* (TDV Yay. İst.).
- Zehrânî, Ahmed b. Abdullah (1993) *et-Tefsiru'l-Medûû li'l-Kur'an* (İslam Üniversitesi, Medine).
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr (1986) *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil* (Dâru'l-Kitabi'l Arabî, Beyrût).
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim (1948) *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, (Matbaatu İsa'l-Babi'l-Halebi, b.y.).
- Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah (1957) *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. (Dâru İhya'i-Kütübî'l-Arabiyye İsa'l-Babi'l-Halebi, b.y.).
- Zülfikar Durmuş, Havva Özata (2019) Kur'ân-ı Kerîm'de Ahirette Yaşanacak Pişmanlık Sahneleri. *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 2(1): 9-47.